

SLOJEVI ZABORAVLJENOG VREMENA

Vučedolsko naselje na telu Tržnica u Vinkovcima

Slojevi zaboravljenog vremena

Vučedolsko naselje na telu Tržnica u Vinkovcima

ACTA MUSEI CIBALENSIS 9

Nova serija, broj 7

NAKLADNICI

Gradski muzej Vinkovci
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Arheološki muzej u Zagrebu

ZA NAKLADNIKE

Hrvoje Vulić
Domagoj Tončinić
Ivan Radman-Livaja

UREDNIKA

Mia Marijan

AUTORICE

Ina Miloglav
Jacqueline Balen
Maja Krznarić Škrivanko

RECENZENTI

Stašo Forenbaher
Jasna Vuković

LEKTURA

Mario Šavorić

CRTEŽI PREDMETA

Krešimir Rončević

TERENSKI CRTEŽI

Arhiv Gradskog muzeja Vinkovci

NASLOVNICA

Martina Rončević (ilustracija)
Srećko Škrinjarić (obrađa i prijelom)

ILUSTRACIJE

Ina Miloglav
Vesna Režić
Martina Rončević

KARTE

Jelena Boras

FOTOGRAFIJE

Arhiv Centra za eksperimentalnu arheologiju
Arhiv Gradskog muzeja Vinkovci
Mirjana Pjevac
Igor Krajcar

OBLIKOVANJE I PRIJELOM

Srećko Škrinjarić

ISBN GMVk: 978-953-7008-64-2

ISBN FFZG: 978-953-379-315-3

ISBN AMZ: 978-953-8143-94-6

DOI: <https://doi.org/10.17234/9789533793153>

Knjiga je financirana sredstvima Grada Vinkovaca, Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske, Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Arheološkog muzeja u Zagrebu.

Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerađa 4.0 Međunarodne javne licence (CC-BY-NC-ND), koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.
© 2026 Autori. CC BY-NC-ND odnosi se na tekst i izvorne ilustracije. Ostala slikovna građa nije obuhvaćena licencom.

Ina Miloglav
Jacqueline Balen
Maja Krznarić Škrivanko

SLOJEVI ZABORAVLJENOG VREMENA

Vučedolsko naselje
na telu Tržnica u Vinkovcima

Vinkovci, Zagreb,
2026.

SADRŽAJ

7	Predgovor
11	Uvod
15	1. KRONOLOGIJA I KONTEKST ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA VUČEDOLSKOGA NASELJA U VINKOVcima
16	1.1. Problematika zaštitnih arheoloških iskopavanja u zaštićenoj zoni grada Vinkovaca
17	1.2. Kontekst arheoloških istraživanja u Vinkovcima krajem 20. stoljeća
18	1.3. Kronologija istraživanja naselja na telu Tržnica
18	1.3.1. Položaj tel Tržnica
21	1.3.2. Položaj Hotel Slavonija
25	1.3.2.1. Jama ljevača bakra: slojevi nalaza i slojevi značenja
28	1.3.3. Položaj Zvijezda
29	1.3.4. Položaj Jugobanka
30	1.3.5. Položaj Na-ma
32	1.3.6. Ostali položaji na telu Tržnica
33	1.3.7. Položaj Ervenica
37	1.4. Radiokarbonski podaci i datiranje naselja na telu Tržnica
41	2. VUČEDOLSKA KULTURA: KRONOLOŠKI, PROSTORNI I KULTURNI OKVIR
43	2.1. Porijeklo i kronologija vučedolske kulture: relativni i apsolutni aspekti
49	2.2. Topografske, strateške i gospodarske karakteristike vučedolskih naselja
61	3. KERAMIČKA PROIZVODNJA U VUČEDOLSKOJ KULTURI
61	3.1. Arheologija neobjavljenoga materijala
62	3.2. Zaboravljeni artefakti
63	3.3. Lončarstvo vučedolske kulture: što znamo do sada?
63	3.3.1. Organizacija keramičke proizvodnje – struktura i kontekst
64	3.3.2. Specijalizacija keramičke proizvodnje i standardizacija keramičkih proizvoda
67	3.3.3. Tradicija, inovacija i identitet: tehnološki aspekti vučedolske keramike
68	3.3.4. Obrada površine kao pokazatelj tehnološkoga izbora
69	3.3.5. Tehnološka i funkcionalna uloga voska u keramičkoj proizvodnji
71	3.3.6. Tehnološke značajke inkrustacije na vučedolskoj keramici
73	3.4. Analiza keramičkoga materijala s položaja Hotel Slavonija
73	3.4.1. Metodološka dekonstrukcija
75	3.4.2. Kvantitativna analiza i tipološka zastupljenost
81	3.5. Analiza stila
81	3.5.1. Stil kao dio kulturnoga identiteta
85	3.5.2. Analiza dekorativnoga stila vučedolske keramike s položaja Hotel Slavonija: metodološki okvir
92	3.5.3. Naslijeđe i kreativnost: interpretacija stilskih obilježja
96	3.5.4. Standardizacija i varijabilnost stila na vučedolskoj keramici: pokazatelj društvene organizacije
97	3.5.5. Zdjele na nozi – indikatori promjena i kontakata
103	4. IZMEĐU SLOJEVA I ZNAČENJA: ZAVRŠNA RAZMATRANJA
103	4.1. Tel Tržnica i susjedna naselja: prostorne veze u prapovijesnome krajoliku
103	4.1.1. Regionalni kontekst: prostorni modeli
105	4.1.2. Prostorna mreža i komunikacije
105	4.2. Na kraju slojeva: prostor, društvo i identitet
109	LITERATURA
125	TABLE KERAMIČKOGA MATERIJALA

PREDGOVOR

Hrvoje Vulić

Od osnutka 7. studenoga 1946. godine, kada je Gradski muzej Vinkovci započeo s radom u jednoj prostoriji i s voditeljem koji je puno radno vrijeme radio kao direktor gimnazije u Vinkovcima, do svoga 80. rođendana Muzej je izrastao u instituciju s 25 zaposlenih i četiri zgrade. Tijekom godina i s rastom zaposlenih osnivali su se novi odjeli i proširivala djelatnost koja danas obuhvaća Etnologiju, Povijest i Galeriju likovnih umjetnosti (da spomenemo samo odjele sa zbirka), ali srž zbirke Mate Medvedovića oko koje je Muzej osnovan, a danas najveći i najznačajniji odjel u Muzeju – jest Arheologija. Tradicija je to koja prethodi osnivanju Muzeja, a čiji su najpoznatiji nositelji bili Josip Brunšmid i Viktor Hoffiler.

Iako se arheološka istraživanja na području Vinkovaca vrše sporadično, prva sustavna i dalekosežno posljedična istraživanja provodi Stojan Dimitrijević koji je kao tek diplomirani arheolog 1952. godine već sudjelovao u radu Muzeja i vršio istraživanja, među ostalim lokacijama i na mjestu koje je tema ove publikacije – telu Tržnica.

Tel Tržnica smješten je u samome centru Vinkovaca, na obali rijeke Bosut i lokacija je s najvećom količinom arheoloških slojeva u Vinkovcima. Mitsko je to mjesto vinkovačke arheologije, na kojemu nalazimo tragove života od starčevačke kulture do suvremenih razdoblja, a kao lokalitet poznat je još od 1902. godine. Iako je S. Dimitrijević svojim istraživanjima na području Vinkovaca u razdoblju od 1957. do 1966. godine obuhvatio i tel Tržnicu, gdje je definirao nove kulturne pojave (među ostalima vinkovačku kulturu), istraživanja koja su prethodila gradnji Hotela Slavonija 1977. i 1978. godine, provedena na površini od 2170 m², pružila su mogućnost dobivanja jasnije slike o ovom složenom i važnom lokalitetu.

Nažalost, zbog raznih okolnosti, ni stručna ni opća javnost do danas nisu upoznati s rezultatima tih istraživanja u punome opsegu, a na još veću žalost čini se da se to nikada niti neće dogoditi. Pojedini predmeti objavljeni su tijekom godina, a neki su stekli gotovo kulturni status i poslužili kao podloga za vizualni identitet mnogih sadržaja u Vinkovcima i okolici. Možemo se samo nadati da će neka buduća istraživanja pokazati koliko je taj status opravdan i koliko su određena tumačenja ispravna, no u konačnici se radi o praktički zanemarivome broju predmeta u usporedbi sa svim nalazima iz toga istraživanja.

Prvi korak u ispravljanju te nepravde prema tom vrlo važnom lokalitetu i istraživanju, načinile su kolegice Maja Krznarić Škrivanko iz Gradskog muzeja Vinkovci, Jacqueline Balen iz Arheološkog muzeja u Zagrebu i Ina Miloglav s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

kao autorice izložbe koja nosi isti naziv kao ova publikacija i koja je održana u Gradskom muzeju Vinkovci od 14. svibnja do 21. rujna 2026. godine. Na njoj su prvi put prikazane spoznaje koje proizlaze iz dokumentacije s istraživanja koju su uspjele prikupiti, pri čemu dijelovi dokumentacije još uvijek nedostaju, te predstavile dio nalaza koji do tada nije bio izlagan, s fokusom na vučedolsku kulturu.

Drugi korak, za stručnu javnost, a posredno i za opću, možda i važniji, jest publikacija koju držite u rukama. Ona čini prvu, nažalost još uvijek nepotpunu, ali na temelju dostupne dokumentacije detaljnu objavu istraživanja s Hotela Slavonija i ostalih lokaliteta vučedolske kulture na telu Tržnica i Ervenici. Konačno, svi zainteresirani napokon će moći pročitati objektivne i kritički sagledane činjenice o istraživanju, a posebnu vrijednost ovoj knjizi daju crteži Krešimira Rončevića koji daleko nadilaze puku dokumentacijsku vrijednost.

Za Gradski muzej Vinkovci ovo izdanje *Acta Musei Cibalensis* ima posebnu važnost jer ono će biti objavljeno ne samo na 60. obljetnicu prvoga izdanja, u kojemu je rad S. Dimitrijevića imao važan doprinos, već i na 80. obljetnicu Gradskog muzeja Vinkovci kao jedan od brojnih događaja koji je obilježavaju. Zato bih još jednom čestitao autoricama i zahvalio im na ovome iznimno važnom izdanju, a također svim djelatnicima, suradnicima i prijateljima Gradskog muzeja Vinkovci na njihovom radu, suradnji, prijateljstvu i svim dosadašnjim i budućim aktivnostima koje će nastaviti ukazivati na važnost Vinkovaca kao arheološkog lokaliteta.

Šezdeset godina dijeli nas od objave prvoga broja časopisa *Acta Musei Cibalensis*, publikacije koja je od samoga početka bila neraskidivo povezana s istraživanjem arheološke baštine Vinkovaca i njihova šireg prostora. Prvi broj objavljen je 1966. godine u okviru jubilaranoga izdanja „20 godina Muzeja Vinkovci“, a već je tada jasno naznačio smjer kojim će se publikacija razvijati: u njegovu je središtu bila arheologija kao temelj za razumijevanje prošlosti grada i njegove okolice.

Središnji rad toga izdanja bio je tekst Stojana Dimitrijevića „*Arheološka istraživanja na području vinkovačkog muzeja 1957. – 1965. godine (Prehistorija i srednji vijek)*“, u kojemu su prvi put sustavno predstavljeni rezultati istraživanja provedenih na prostoru istočne Slavonije i Srijema tijekom kasnih 50-ih i prve polovice 60-ih godina 20. stoljeća. Značajan dio tih istraživanja odnosio se upravo na Vinkovce, gdje su već tada prepoznati iznimna slojevitost arheoloških nalazišta i velik potencijal za razumijevanje prapovijesnoga razvoja toga prostora. Među lokalitetima koji su tada istraživani ističu se Ervenica i prostor nekadašnje gradske Tržnice.

Rezultati tih istraživanja pokazali su da se u središtu današnjega grada nalazi iznimno bogata i slojevita arheološka stratigrafija. Unutar nekoliko metara kulturnih slojeva smjenjuju se tragovi različitih prapovijesnih zajednica, što omogućuje praćenje razvoja naselja kroz duga vremenska razdoblja. Upravo su istraživanja na telu Tržnica dovela do prepoznavanja nove ranobrončanodobne kulturne skupine – vinkovačke kulture – po kojoj je taj lokalitet postao njezino eponimno nalazište. Time su Vinkovci dobili posebno mjesto u prapovijesnoj arheologiji srednje i jugoistočne Europe.

Kasnija istraživanja dodatno su potvrdila važnost tih spoznaja. Arheološki nalazi s područja Vinkovaca svjedoče o gotovo neprekinutom kontinuitetu života: od prvih neolitičkih zajednica, preko eneolitika, brončanoga i željeznoga doba, rimskih Cibala, razdoblja seoba naroda i srednjega vijeka, pa sve do današnjega grada.

Upravo je bogato arheološko nasljeđe vinkovačkoga prostora bilo u središtu znanstvenoga interesa Stojana Dimitrijevića tijekom cijele njegove karijere. Njegova istraživanja postavila su temeljna pitanja i otvorila smjerove proučavanja koji i danas određuju način na koji promatramo prapovijest toga kraja.

Ova je knjiga nastala iz potrebe da se tim istraživanjima, nakon više desetljeća, postave nova pitanja. Tijekom proteklih godina na prostoru Vinkovaca provedena su brojna zaštitna arheološka iskopavanja čiji znanstveni potencijal još uvijek nije u potpunosti iskorišten.

U svjetlu novih istraživanja, suvremenih metodologija i napretka u apsolutnom datiranju pokazalo se nužnim ponovno pregledati postojeću građu, dokumentaciju i nalaze i sagledati ih iz nove perspektive. Cilj ove knjige nije samo objediniti raspršene podatke nego i ponuditi svjež pogled na već istražene kontekste, osobito na vučedolsko naselje na položaju Hotela Slavonija.

Posebno mjesto u nastanku ove knjige zauzima iznimno bogata crtačka ostavština Krešimira Rončevića, koja je ujedno bila i jedan od temeljnih poticaja za njezinu objavu. Njegove precizne i sustavne table s prikazima arheološke građe s lokaliteta Hotel Slavonija, kojih je više od stotinu, čine neprocjenjiv vizualni arhiv koji daleko nadilazi razinu puke dokumentacije. Upravo su ti crteži omogućili detaljniju analizu keramičkoga materijala i iznošenje barem općenitih interpretacija o njegovim obilježjima i značenju u širem kulturnom kontekstu. Ovim se izdanjem prvi put objavljuju navedene table materijala s toga položaja, čime se njihova vrijednost stavlja na raspolaganje stručnoj i znanstvenoj javnosti.

Ova knjiga ujedno je i svojevrsni *hommage* generacijama arheologa koji su postavili temelje istraživanja Vinkovaca. Među njima posebno mjesto pripada Stojanu Dimitrijeviću, čije su interpretacije vučedolske kulture i stratigrafije tela Tržnica obilježile čitava desetljeća prapovijesne arheologije. Njegov je rad i danas nezaobilazna polazišna točka svake rasprave o tome prostoru.

Jednako važnu ulogu imao je i Gradski muzej Vinkovci kao institucija koja je unatoč brojnim izazovima sustavno prikupljala, čuvala i dokumentirala arheološku građu. U tom je kontekstu osobit doprinos dala Ivana Iskra-Janošić, čiji je predan terenski i muzejski rad omogućio da se velik dio dokumentacije sačuva i ostane dostupan budućim naraštajima.

Važan doprinos vidljivosti vučedolske kulture i arheološke baštine Vinkovaca dao je i Aleksandar Durman, dugogodišnji istraživač eponimnoga lokaliteta vučedolske kulture. On je ponajprije izložbama i javnim predstavljanjima pridonio popularizaciji arheologije i približavanju nekih tema široj publici, čime je dodatno učvršćena svijest o značenju toga prostora u prapovijesnome razdoblju.

Oslanjajući se na nasljeđe svih navedenih istraživača i institucija, ali istodobno ga preispitujući suvremenim znanstvenim pristupima i novim interpretacijama, ova knjiga nastoji povezati prošla i sadašnja istraživanja te ponuditi nov pogled na bogatu arheološku baštinu Vinkovaca.

01.

Kronologija i kontekst arheoloških istraživanja vučedolskoga naselja u Vinkovcima

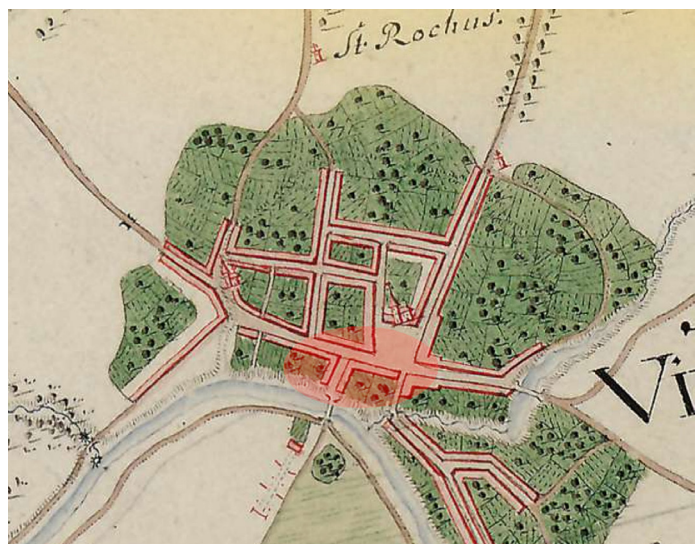
Vinkovci su smješteni na povoljnome geografskom položaju na sjevernome rubu Bosutske nizine, na prirodnome prijelazu između Đakovačkoga i Vukovarskoga prapornog ravnjaka, okruženi plavnim nizinama rijeka Bosuta, Ervenice i Vuke. Prva prapovijesna naselja u Vinkovcima nastaju na lijevoj obali Bosuta, čija je nadmorska visina od 88 do 90 m znatno viša od desne, čime je područje zaštićeno od stalnih poplava i pogodno za naseljavanje.

Na prostoru današnjega grada zabilježeno je nekoliko velikih prapovijesnih naselja, a najvažnije među njima višeslojno je utvrđeno naselje na telu Tržnica u središtu Vinkovaca. Naselje je smješteno na povišenoj lijevoj obali Bosuta, na najsjevernijem meandru rijeke, u dužini većoj od 500 metara, čiju prirodnu granicu čini potok Ervenica, koji se s jugoistočne strane tela ulijeva u Bosut.

Drugo prapovijesno naselje, Ervenica, nalazi se na lijevoj obali istoimenoga potoka i nizvodno se proteže uz tok Bosuta prema sjeverozapadu u dužini većoj od jednog kilometra. Naselje na Krnjašu nadovezuje se na lokalitet Tržnica, čineći njegovu zapadnu granicu, a smješteno je na blago povišenome terenu neposredno uz lijevu obalu Bosuta, na povoljnome položaju u odnosu na riječni tok. Prostire se od ušća nekadašnjega manjeg vodotoka u Bosut (sjeveroistočna granica) do Istočne obilaznice grada Vinkovaca. Zahvaljujući starim vojnim kartama iz 18. i 19. stoljeća moguće je prepoznati tok Ervenice, njegov utok u Bosut i paleovodotoke koji su u prošlosti oblikovali prirodne granice ovih naselja (Sl. 1.1.).

Iako su tragovi života na telu Tržnica prisutni još od mlađega kamenog doba i starčevačke kulture, naselje svoj konačni oblik dobiva tek u vučedolsko vrijeme (Dimitrijević 1979c: 281). Upravo takav razvoj naselja na telu Tržnica čini ga jednim od ključnih lokaliteta za razumijevanje prapovijesne naseljenosti vinkovačkoga prostora i za rekonstrukciju kulturnih procesa koji su oblikovali prapovijesni krajolik toga dijela Slavonije.

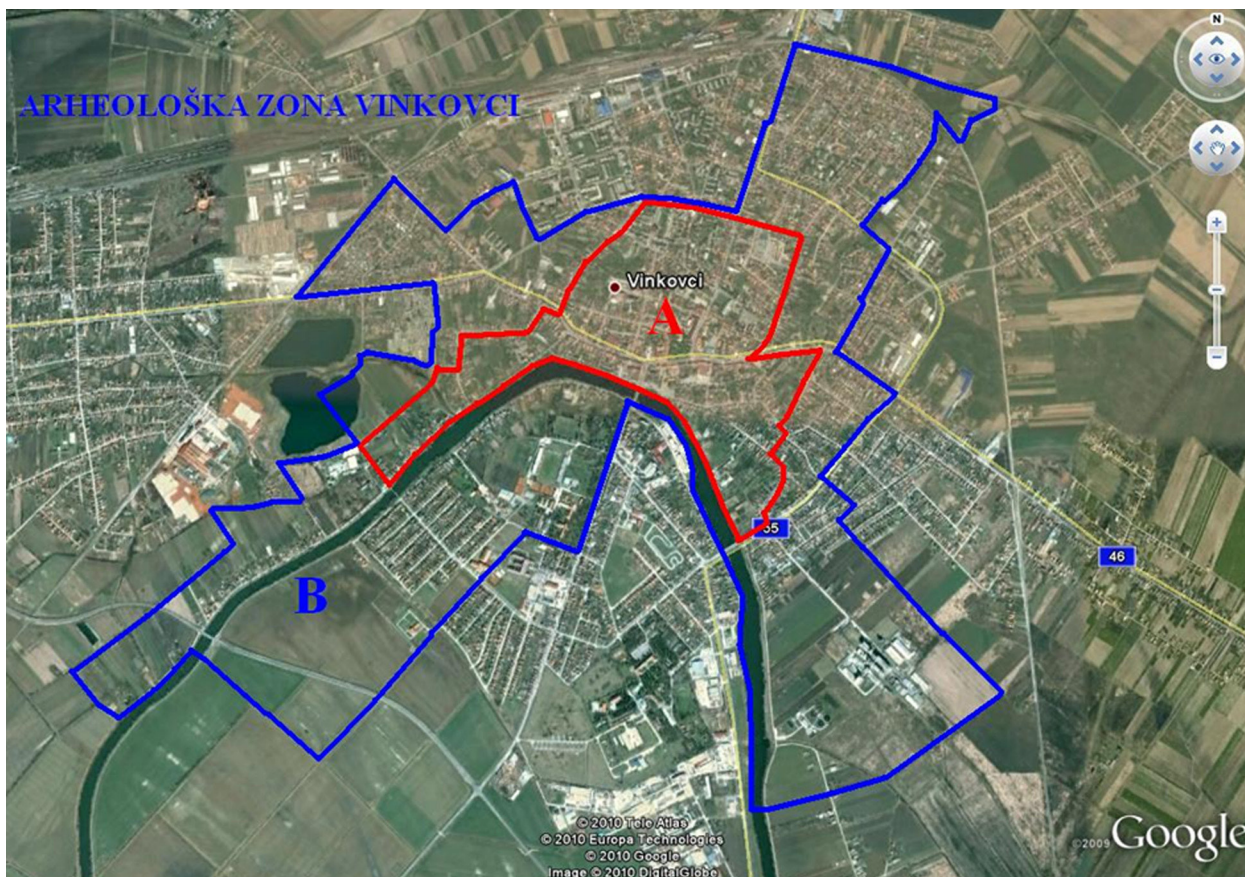
Slika 1.1. Vinkovci na karti prve vojne izmjere 1780. s rasterom naselja na telu Tržnica (<https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-slavonia-mf/>, pristupljeno 8. 12. 2025.)

1.1. Problematika zaštitnih arheoloških iskopavanja u zaštićenoj zoni grada Vinkovaca

Vinkovci su od 21. 11. 1972. godine zaštićeni i registrirani arheološki lokalitet te upisani u Registar nepokretnih spomenika kulture kao Arheološka zona Vinkovci pod brojem Z-4447. Arheološka se zona 2005. godine revidira na skoro cijeli grad. Od 2009. lokalitet je prema registraciji iz 1972. definiran kao Arheološka zona „A“, površine 1 191 720 m². Unutar zone „A“ svi građevinski radovi koji zahtijevaju zemljane radove prethodno moraju proći arheološka istraživanja, dok se u zoni „B“, ovisno o dosadašnjim spoznajama, provode sondažna arheološka istraživanja ili samo arheološki nadzor nad zemljanim radovima. Zona B, površine 4 754 113 m², obuhvaća površine istočne, sjeverne, zapadne i južne rimske nekropole, šire područje Ervenice i Trbušanaca, šire područje Krnjaša, Feldban, Maricu, Pjeskane, Kanovce, Vrtno naselje i Baricu. Ukupna površina Arheološke zone Vinkovci danas iznosi gotovo 6 ha, odnosno 5 945 833 m² (Sl. 1.2.).

Do početka 2000-ih metodologija zaštitnih arheoloških istraživanja unutar arheološke zone temeljila se na iskopavanju do dubine predviđene građevinskim projektom, a ne do završetka arheoloških slojeva. Istraživanja su se pritom najčešće provodila isključivo na prostoru temelja, stopa ili podruma, koji obično nisu obuhvaćali cjelokupnu površinu budućega objekta. Danas se u arheološkoj zoni A, kojoj pripada i područje Duge ulice, primjenjuje metodologija iskopavanja do zdravice na cijeloj površini planiranoga zahvata.

Slika 1.2. Arheološki zaštićena zona Vinkovaca

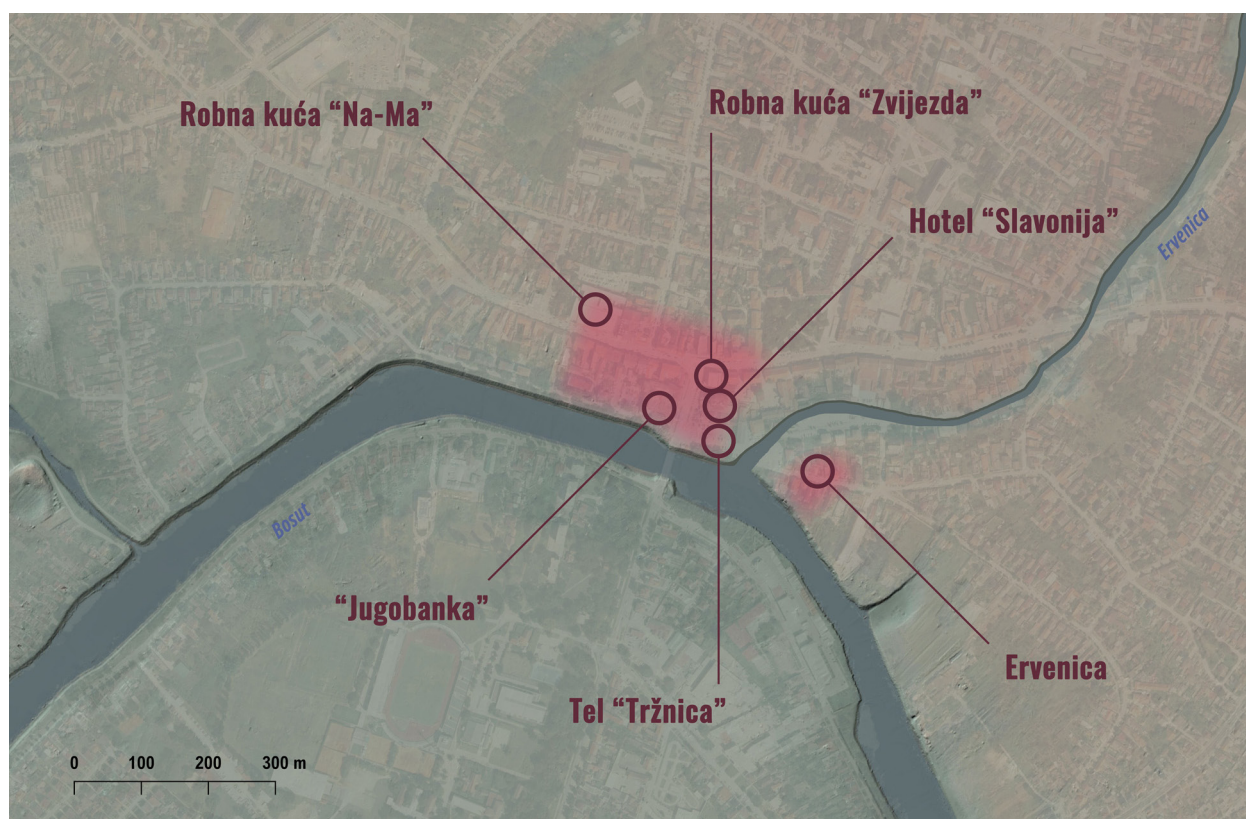
1.2. Kontekst arheoloških istraživanja u Vinkovcima krajem 20. stoljeća

U drugoj polovici 70-ih godina 20. stoljeća dolazi do intenzivne urbanizacije kada se provode velika i opsežna zaštitna iskopavanja u samome središtu grada, na središnjem dijelu tela Tržnica. Ukupno je istraženo oko 8000 m² površine, s debljinom kulturnih slojeva i do 5 m, što jasno svjedoči o dugotrajnome kontinuitetu naseljavanja na tome prostoru. Usporedba uvjeta u kojima su se odvijala tadašnja istraživanja s današnjim standardima muzejskoga i terenskoga rada jednostavno nije moguća. U navedenome razdoblju nedostatak arheologa bio je ključan problem – i za terenske aktivnosti i za kasniju obradu prikupljenoga materijala i dokumentacije. U Gradskome muzeju Vinkovci tada je radila samo jedna arheologinja – Ivana Iskra-Janošić, koja je ujedno obnašala dužnost direktorice Muzeja. Istodobno su se provodila opsežna iskopavanja na lokacijama Na-ma, Jugobanka i Zvijezda, što bi, čak i uz današnju tehničku i tehnološku potporu, bio iznimno zahtjevan organizacijski pothvat. Radovi su zbog različitih pritisaka često započinjali u jesen i protezali se kroz zimu, bez prekida čak i tijekom snježnih padalina, slabe vidljivosti ili kiše. Arheološki tim činilo je više od dvadeset studenata arheologije, a na pojedinim se lokalitetima radilo u dvije smjene, od 8 do 20 sati, uz sudjelovanje više od pedeset radnika. Zaštitna istraživanja, koja su se intenzivno nastavila i tijekom sljedećih godina na području Vinkovaca (Iskra-Janošić 1984), zahtijevala su znatne resurse i složenu logističku organizaciju. S obzirom na opseg i složenost posla bilo je nerealno očekivati da pojedinac može adekvatno obraditi sve nalaze i terenske podatke. Posljedično, rezultati tih istraživanja nikada nisu u potpunosti objavljeni, a znatan dio arheološke građe ostao je pohranjen u muzejskim depoima. Autorice ove knjige pregledale su svu terensku dokumentaciju s istraženih položaja Jugobanka, Zvijezda, Na-ma koja uključuje terenske dnevničke, fotografije i nacrtanu dokumentaciju. Terenska dokumentacija vođena je po svim pravilima struke, što danas omogućuje vrlo pouzdanu rekonstrukciju stratigrafskih odnosa i prostornoga položaja nalaza te pruža čvrstu osnovu za preciznu analizu prostorne organizacije i kronoloških odnosa unutar naselja.

Valorizacija navedenih istraživanja stoga mora biti sagledana u širem kontekstu vremena u kojem su provedena. Iako je hrvatska arheologija tada bila među vodećima u bivšoj državi, i u pogledu infrastrukture (muzeji, zavodi za zaštitu kulturne baštine) i zakonodavnoga okvira (Novaković 2014: 80), terenska istraživanja odvijala su se u okolnostima koje su bitno ograničavale njihovu kasniju obradu i interpretaciju. Nedostatak stručnoga kadra, iznimno zahtjevna zaštitna iskopavanja koja su se prvi put provodila na vrlo velikim površinama unutar gradskih jezgri, potaknuta intenzivnom urbanizacijom i širenjem stambenih zona, te kompleksne organizacijske i ograničene tehnološke mogućnosti – sve su to čimbenici koje treba uzeti u obzir kako bi se rezultati tih istraživanja pravilno razumjeli i adekvatno uklopili u suvremene arheološke interpretacije.

1.3. Kronologija istraživanja naselja na telu Tržnica

Zaštitnim arheološkim istraživanjima, koja se na području grada intenzivno provode u posljednjih 50-ak godina, istraženo je gotovo 12 000 m² površine vučedolskoga naselja, koje se rasprostiralo na dva povišena platoa s lijeve i desne strane potoka Ervenice, dok je s južne strane naselje bilo omeđeno Bosutom (Gale 2002; Miloglav 2007; 2012a; 2012c; 2016). Prema dosadašnjim istraživanjima, ukupna površina vučedolskoga naselja na telu Tržnica iznosila je 6,33 ha, pri čemu se centralni dio rasprostirao na 5,27 ha, dok je položaj na Ervenici obuhvaćao svega 1,06 ha (Sl. 1.3.).

Slika 1.3. Istraženi položaji na telu Tržnica: Hotel Slavonija (Duga ulica br. 5), Zvijezda (Duga ulica br. 7), Jugobanka (Trg dr. F. Tuđmana 2), Na-ma (Duga ulica br. 26) (izradila: J. Boras)

1.3.1. Položaj tel Tržnica

Lokalitet tel Tržnica prvi je put dokumentiran 1902. godine u djelu Josipa Brunšmida *Colonia Aurelia Cibalae – Vinkovci u staro doba*, gdje se navodi postojanje gradine smještene u Dugoj ulici. Brunšmid ističe ispupčeni oblik gradine, koji je i danas vidljiv unatoč znatnim promjenama uzrokovanim građevinskim radovima i kultivacijom zemljišta (Brunšmid 1902: 118; Sl. 49: A).¹

¹ Nalazi s tela Tržnica s Brunšmidovom su zbirkom pohranjeni u Arheološkome muzeju u Zagrebu te potječu iz vrtova trgovca Stjepana Brunšmida u Dugoj ulici.

Slika 1.4. Pogled na tel Tržnicu 1951. godine (otvaranje novoga mosta preko Bosuta) (fototeka GMV-k-a)

Stojan Dimitrijević (1956a) piše o vučedolskim lokalitetima unutar urbanoga prostora Vinkovaca, geografski polukružno raspoređenima uz povišenu lijevu obalu Bosuta, na području najsjevernijega meandra rijeke. Prvo naselje koje spominje jest na telu Tržnica, koje je tvorilo gradinu promjera približno 80 metara. Najranija veća intervencija na lokalitetu zabilježena je 1951. godine, kada je južni dio prema Bosutu izravnana buldožerom radi izgradnje gradske tržnice, pri čemu su uništeni arheološki horizonti. Stratigrafski profil pokazao je da se vučedolski materijal nalazi na dubini od oko 1,20 m, dok su ostaci podnica s kućnim lijepom dokumentirani na 1,40 m. Pojedini ulomci vučedolske keramike zabilježeni su i na drugim mjestima u profilima, sve do približne dubine od 1,80 m. Među pronađenima artefaktima ističe ulomke keramike ukrašene motivom šahovnice i brojne fragmente svakodnevne keramike (Dimitrijević 1956a: 409).

Sljedeći lokalitet koji spominje Dimitrijević, a za koji danas znamo da predstavlja zapadni dio tela Tržnica, jest položaj „Narodnoga magazina“ (današnja Duga ulica br. 17), gdje je pri kopanju temelja trgovačke kuće Ignjata Šlomovića pronađena vučedolska keramika. Budući da je riječ o urbaniziranome središtu Vinkovaca, sondažna arheološka iskopavanja tada nisu mogla biti provedena (Dimitrijević 1956a: 412; 1956b: 12).

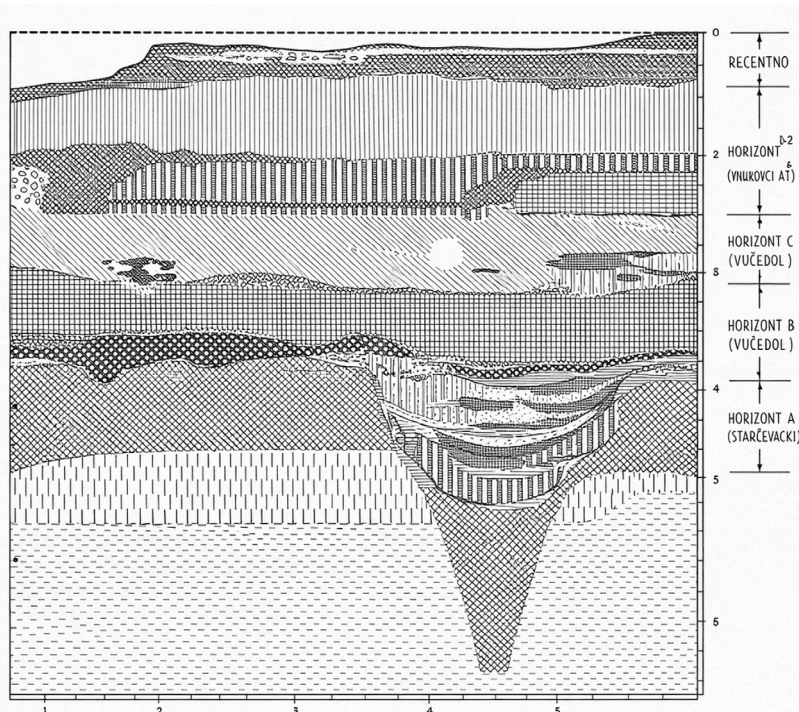
Probna arheološka iskopavanja na južnom dijelu tela Tržnica Dimitrijević je proveo 1962. godine, polazeći od pretpostavke da se ondje nalazi središte naselja. Na istraženoj površini od oko 30,25 m² vučedolski horizont dokumentiran je na dubini između 2,75 i 2,90 m. U tome su sloju zabilježeni ostaci izgorjene podnice s pripadajućom jamom u neposrednoj blizini, što upućuje na složenost naselja i njegovih stratigrafskih odnosa (Dimitrijević 1966: 8, Sl. 3; Tablica 1.1., Sl. 1.5.).

Relativne visine (m)	Horizont	Kultura
0,00 – 0,40	razoreni sloj	različiti nalazi od željeznoga doba do seobe naroda
0,40 – 1,50	D-1 i D-2	vinkovačka kultura (stupanj B)
1,50 – 2,00	C	vinkovačka kultura (stupanj A)
2,00 – 2,75	B	vučedolska kultura
2,75 – 3,55	A-	starčevačka kultura
3,55 – 4,20	prehistorijski humus	nešto starčevačkih nalaza
4,20	zdravica	

Tablica 1.1. Stratigrafija iskopavanja 1962. godine (preuzeto iz: Dimitrijević 1966: 13–14; Marković 1994: 16)

Dimitrijević navodi da su nalazi vučedolske kulture prisutni i na lokalitetima Ervenica i Krnjaš. Uz dotad poznata nalazišta na području Vinkovaca, godine 1979. prvi put spominje i vučedolske nalaze s Felbana, premda je naselje, prema arheološkim podacima, prvenstveno pripisano badenskoj kulturi (Dimitrijević 1979a: 138, T. 2, Sl. 5–8).

Zakonsko definiranje i kategoriziranje središta Vinkovaca kao „Arheološki zaštićene zone“ omogućilo je

Slika 1.5. Vertikalni profil zapadne strane „Trznice“ (preuzeto iz: Dimitrijević 1966: 41/Sl. 3).

SL. 3. VINKOVCI, „Trznica“, vertikalni profil (zapadna strana)

provedbu velikih zaštitnih iskopavanja na središnjem dijelu tela. Prva takva istraživanja na sjevernome rubu tela Tržnica provedena su 1973. godine u dvorištu Duge ulice br. 2 (položaj bivše Komercijalne banke), na površini od 154 m². Tom prilikom nisu zabilježeni nalazi vučedolske kulture, već su dokumentirani isključivo slojevi starčevačke i vinkovačke kulture. Slična situacija potvrđena je i 1982. godine tijekom istraživanja na površini od 360 m² u Dugoj ulici br. 2 (lokacija Robne kuće Varteks) (Dizdar i Krznarić Škrivanko 1999: 8). Međutim, 1997. godine, tijekom iskopavanja komunalnih kanala u Dugoj ulici br. 2, ispred zgrade Varteksa otkriven je segment vučedolske podnice s keramičkim nalazima, što upućuje na mogućnost da se upravo na tom području nalazio sjeverni rub vučedolskoga naselja.

1.3.2. Položaj Hotel Slavonija

Tijekom jeseni 1977. i proljeća 1978. godine provedena su velika zaštitna arheološka iskopavanja na središnjem dijelu tela Tržnica na površini od 2170 m², uključujući i proširenja,² za izgradnju novoga Hotela Slavonija (Sl. 1.3., Sl. 1.6.–1.9.).³

Za razliku od ostalih istraženih položaja, poput Jugobanke, Zvijezde i Na-me, dokumentacija s iskopavanja 1977./1978. godine na položaju Hotel Slavonija sačuvana je, nažalost, samo djelomično; u potpunosti nedostaju terenski dnevnic i fotografska dokumentacija. Manji broj fotografija, na kojima zahvaljujemo prof. A. Durmanu, Muzeju vučedolske kulture i Darku Puhariću, omogućuje barem djelomičan uvid u tijek iskopavanja. Nacrtna terenska dokumentacija dostavljena je Gradskom muzeju Vinkovci tek 2025. godine, a do tada se čuvala na Odsjeku za arheologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Arheološka građa s iskopavanja također je bila pohranjena na Odsjeku za arheologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, a početkom 2000-ih vraćena je u Gradski muzej Vinkovci, bez pripadajuće terenske dokumentacije. Stoga su informacije o istraživanjima na položaju Hotel Slavonija dostupne jedino u objavljenoj literaturi.

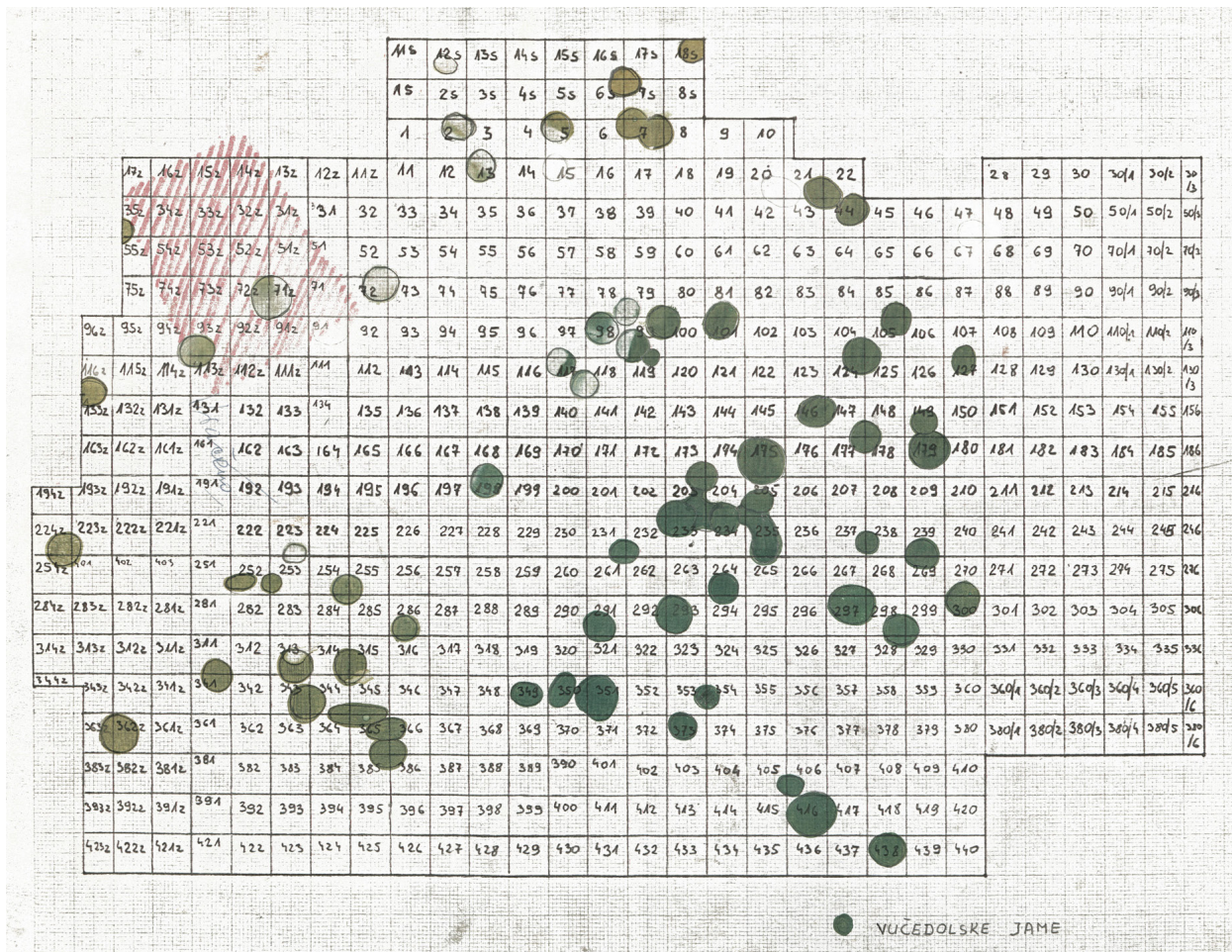
Početna kotna točka iskopavanja na telu Tržnica 1962. bila je viša za 0,70 m u odnosu na iskopavanja na položaju Hotel Slavonija⁴ jer su raniji radovi niveliranja u sjevernome dijelu tela, provedeni nakon rušenja dvorišnih objekata 1963. i 1964. godine, uklonili upravo toliku debljinu površinskoga sloja, pri čemu su uništeni horizonti kasne vinkovačke kulture (Dimitrijević 1979b: 38).

Površina istraživanja bila je podijeljena na kvadratnu mrežu 2,0 x 2,0 metra (Sl. 1.6., 1.9.). Tijekom iskopavanja slojevi su pažljivo polirani i dokumentirani, a horizontalni planovi izrađivani su nakon svakoga otkopnog sloja debljine 15 cm, zajedno s vertikalnim profilima postavljenima na razmaku od 4 metra.

2 Godine 1977. istražena je površina 45 x 55 m, a 1978. provedeno je manje dokopavanje za atomsko sklonište (Durman 2000: 92).

3 Iskopavanje je proveo Odsjek za arheologiju, Katedra za prehistorijsku i protohistorijsku arheologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu. Voditelji zaštitnoga arheološkog iskopavanja bili su prof. dr. S. Dimitrijević i A. Durman, tada asistent na Odsjeku za arheologiju. S Odsjeka su u iskopavanju sudjelovale i T. Težak i M. Miličević. Dimitrijević piše kako je *efikasnim organiziranjem rada bilo moguće primijeniti regularne iskopavačke metode, te kako ovo zaštitno iskopavanje ima domete regularnog istraživanja, pa se može uvrstiti u red najvećih i izuzetno značajnih istraživanja* (Dimitrijević 1979b: 36; 1979c: 271, 277).

4 Početna točka na iskopavanju iz 1962. bila je na 89,50 m n. v.

Slika 1.6. Plan istražene površine s ucrtanim jamama vučedolske kulture (arhiva GMV-k-a)

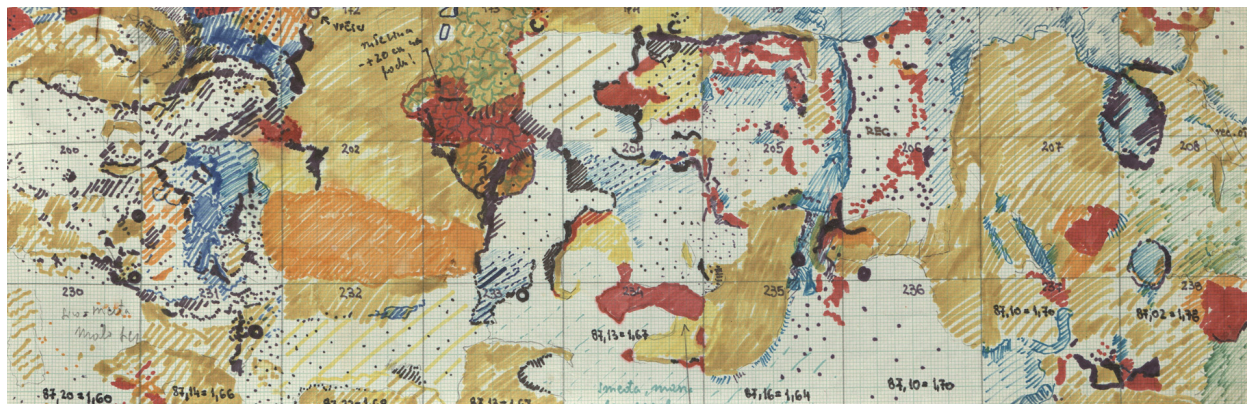
Takva metodologija omogućila je preciznu diferencijaciju stratigrafskih slojeva i kulturnih horizonata na lokalitetu. Premda je riječ o zaštitnome istraživanju, radovi provedeni na velikoj površini pružili su vrlo detaljan uvid u stratigrafiju vučedolske kulture, pri čemu su obje faze njezina razvoja jasno dokumentirane kroz naseobinske elemente i bogatu pokretnu ar-

Slika 1.7. Istraživanje na položaju Hotel Slavonija 1977. godine (fototeka GMV-k-a). U gornjem lijevom kutu vide se radovi na položaju Jugobanke, dok se u gornjem desnom kutu vidi položaj Zvijezde.

Slika 1.8. Južni profil prema Bosutu (fototeka GMV-k-a)

Slika 1.9. Horizontalni plan dijela istraženoga prostora na položaju Hotel Slavonija (arhiva GMVc-a)

heološku građu. Upravo su rezultati istraživanja na Hotelu Slavonija poslužili Dimitrijeviću za periodizaciju i klasifikaciju vučedolske kulture (Dimitrijević 1956a: 418–419; 1966: 24–28; 1979c: 267–343).

Iskopavanje na položaju Hotel Slavonija ubrajalo se među tri najveća istražena naselja vučedolske kulture u to vrijeme te je imalo ključno mjesto u njezinu znanstvenom razumijevanju. Dimitrijević ističe da vučedolski horizonti predstavljaju jednu od najvažnijih kulturnih faza ovoga područja, obilježenu iznimno bogatim materijalnim ostacima i jasno prepoznatljivim procesom prijelaza u vinkovačku kulturu (Dimitrijević 1979b: 36–38; 1979c: 271; 1982: 7–9; Durman 1984a).

Relativne visine (m)	Apsolutne visine (m)	Horizont	Kultura
0,00 – 0,25	88,80 – 88,55	recentni nivelacijski sloj	
0,50 – 0,80	88,30 – 88,00	C-2	Vinkovci A / mlađi horizont stanovanja: jug: D-1 – Vinkovci B-1
0,80 – 1,35	88,00 – 87,45	C-1	Vinkovci A / stariji horizont stanovanja
1,35 – 2,10	87,45 – 86,70	B	Vučedol B-2
2,10 – 2,50	86,70 – 86,30	A-3	Lasinja II-b i Salcutza-Bubanj II/III d
2,00 – 3,00	86,80 – 85,80	A-2	Starčevo – spiraloid B-stupanj (mlađi horizont starčevačkoga sloja)
3,00 – 3,50	85,80 – 85,30	A-1	Starčevo – linear B stupanj
3,50	85,30	zdravica	

Tablica 1.2. Stratigrafija iskopavanja 1977./1978. (Hotel Slavonija) (prema: Dimitrijević 1979b: 38)

Slika 1.10. Iskopavanje poda kuće na položaju Hotel Slavonija (fototeka GMV-k-a)

Uvidom u nacrtane table materijala s lokaliteta Hotel Slavonija vidljiva je znatna prisutnost vinkovačke kulture u arheološkome zapisu (T. 1–3). Ipak, valja istaknuti da najveći dio nacrtane građe pripada vučedolskoj kulturi, dok su nalazi vinkovačke kulture zastupljeni u znatno manjem opsegu. Osim toga, dostupne table vinkovačke kulture uglavnom su ograničene na prikaz cjelovitih ili djelomično cjelovitih posuda, dok fragmentirani materijal, koji u pravilu čini najveći dio arheološkoga inventara, nije dokumentiran. Takav selektivan pristup dokumentiranju nalaza, pri kojem se naglasak stavlja na reprezentativne i estetski očuvanije primjerke, uvodi određenu metodološku pristranost u interpretaciju. Na taj se način stvara djelomično iskrivljena slika o stvarnoj količini i zastupljenosti vinkovačke keramičke produkcije na lokalitetu, kao i o njezinoj ulozi unutar arheološkoga zapisa. Ograničenost prikazanoga materijala stoga otežava detaljniju usporedbu s vučedolskim nalazima i umanjuje mogućnost potpunijega sagledavanja kulturnih i kronoloških odnosa unutar naselja.

Na položaju Hotel Slavonija uočeno je grupiranje kućnih osnova u dva homogena bloka – sjeverni i južni – sastavljena od pravokutnih kuća manjih i srednjih dimenzija (duljine 14 – 16 m), bez jedinstvene orijentacije, što stvara gotovo labirintski raster naselja (Sl. 1.10.). Obje zone imaju osnovnu građevinsku fazu, iako se kuće redovito obnavljaju i često pokazuju dvije razine podnica unutar istoga objekta. Budući da naselje nije stradalo u požaru, podovi od nabijene gline i lesa bili su prepoznatljivi po karakterističnoj žuto-oker boji. U objektima su dokumentirana ovalna, blago uzdignuta ognjišta, često s uzdužnim grebenom koji ih dijeli na dvije polovice (Dimitrijević 1979c: 283–284), vjerojatno namijenjenim odvajanju žeravice od pepela (Durman 1988a: 15).

Prema A. Durmanu (1988a: 15), kuće su bile kružno smještene u dvostrukome nizu s međusobnim razmacima od približno pola metra. Imale su jednu ili dvije prostorije, a građene su od lokalno dostupnih materijala: konstrukciju su činili okomiti drveni kolci i zidovi obloženi lijepom s podovima od nabijene ilovače, dok su krovovi bili prekriveni trskom. Od pokretnih nalaza zabilježene su keramičke kuke, dok se drugi elementi kućnog inventara nisu sačuvali. Na temelju sačuvanih modela namještaja (stolova i stolica) zaključuje da je moguće tek okvirno rekonstruirati izgled unutrašnjosti te procjenjuje da je naselje zauzimalo oko 6000 m².

Slika 1.11. Radne fotografije s iskopavanja Hotela Slavonija (fototeka GMV-k-a)

U središnjem dijelu sjeverne zone, u uglu jednoga objekta, otkriveno je monumentalno „rogoliko“ ognjište, dugo oko 2 m, s rogovima visokima 0,75 m. Dimitrijević ga tumači kao žrtveni objekt – spoj ognjišta i žrtvenika u obliku tzv. konsekrativnih rogova. M. Milićević navodi da je taj sedlasti žrtvenik pronađen na podu kuće i uz samo ognjište te također smatra da se radi o kulturnome mjestu, vjerojatno sedlastome žrtveniku, monumentalnijem primjeru konsekrativnih rogova (Dimitrijević 1977/78: 33, T. 14:1; 1979c: 283–284; Milićević 1988a: 30; Hoti 1989: 35, kat. br. 38). Sedlasti ili rogoliki „oltari“ jedinstven su kulturni predmet unutar vučedolske kulture. Njihova pojava isključivo unutar naselja, i to u neposrednoj blizini ognjišta, tumači se kao pokazatelj njihove uloge u ritualnim praksama zajednice. Manji, prijenosni tipovi žrtvenika uvijek se nalaze negdje u blizini ognjišta (Težak-Gregl 1998: 145). Istomu kontekstu pripada i nalaz bukranija (bikova glava – gornji dio, čelo i rogovi bili su od prave bikove lubanje, dok je donji dio bio modelirana od gline) koji se nalazio na pročelju vučedolske kuće, vjerojatno iznad ulaza (Hoti 1989: 35, T. 3:1).

1.3.2.1. Jama ljevača bakra: slojevi nalaza i slojevi značenja

Prostor jugoistočne Europe imao je ključnu ulogu u razvoju prerade bakra još od kasnoga neolitika, pri čemu se razvojem metalurške tehnologije i rudarstva oblikuju proizvodni centri i distribucijske mreže. Nasuprot tome, nalazi bakrenih predmeta na području sjeverne Hrvatske u ranijim razdobljima izuzetno su rijetki, a bakrenodobne zajednice tek se postupno uključuju u metalurške procese. Značajniji preokret nastupa tijekom kasnoga bakrenog doba s badenskom i vučedolskom kulturom, kada taj prostor postaje aktivno uključen u me-

taluršku proizvodnju (Roksandić Vukadin i Bošnjak 2024). U okviru vučedolske kulture razvijaju se samostalna tehnologija obrade bakra i izrada vlastitih tipova metalnih predmeta, uz pojavu serijske proizvodnje, dvodijelnih kalupa te ostava identičnih bakrenih predmeta (Durman 1983; 1988b). Metalurgija pritom postaje važna gospodarska grana koja doprinosi društvenim promjenama, jačanju stratifikacije i prijelazu prema ranome brončanom dobu (Roksandić Vukadin i Bošnjak 2024).

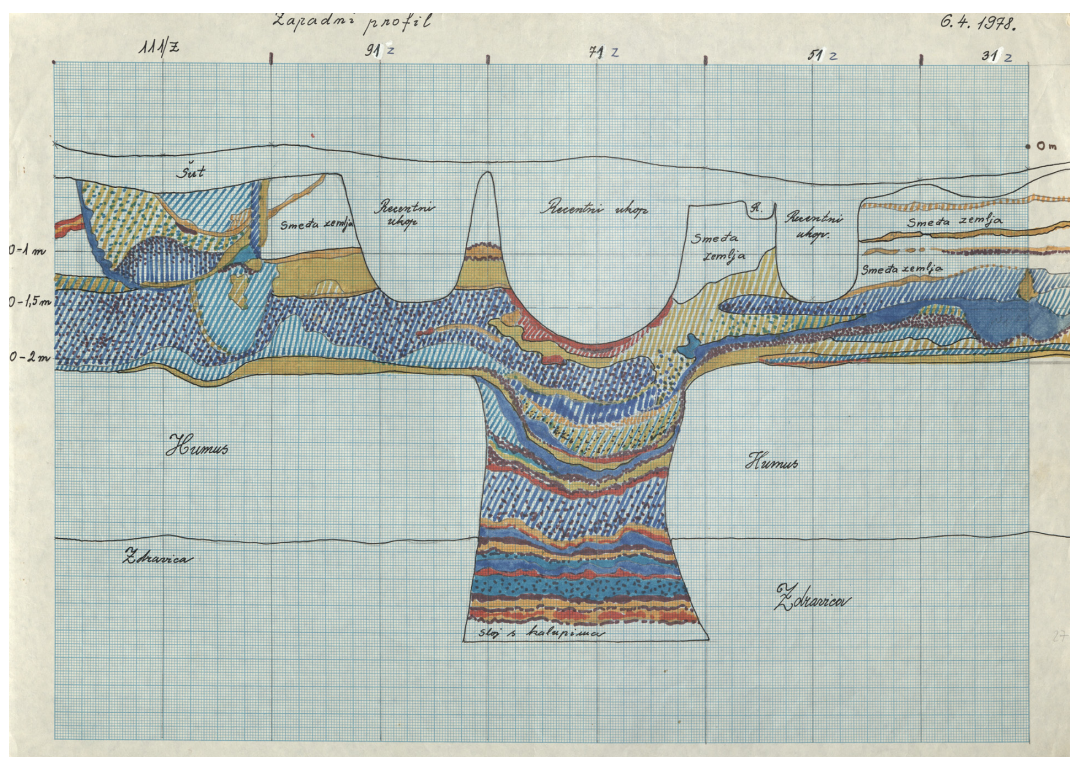
Kada je riječ o metalurškoj djelatnosti vučedolske kulture na području Vinkovaca, jedan je od najpoznatijih nalaza tzv. jama ljevača bakra. Dimitrijević (1979c) prvi put spominje kako je u zapadnome dijelu jedne kuće, ukopana iz nivoa poda, pronađena jama s presjekom „obrutoga lijevka“.

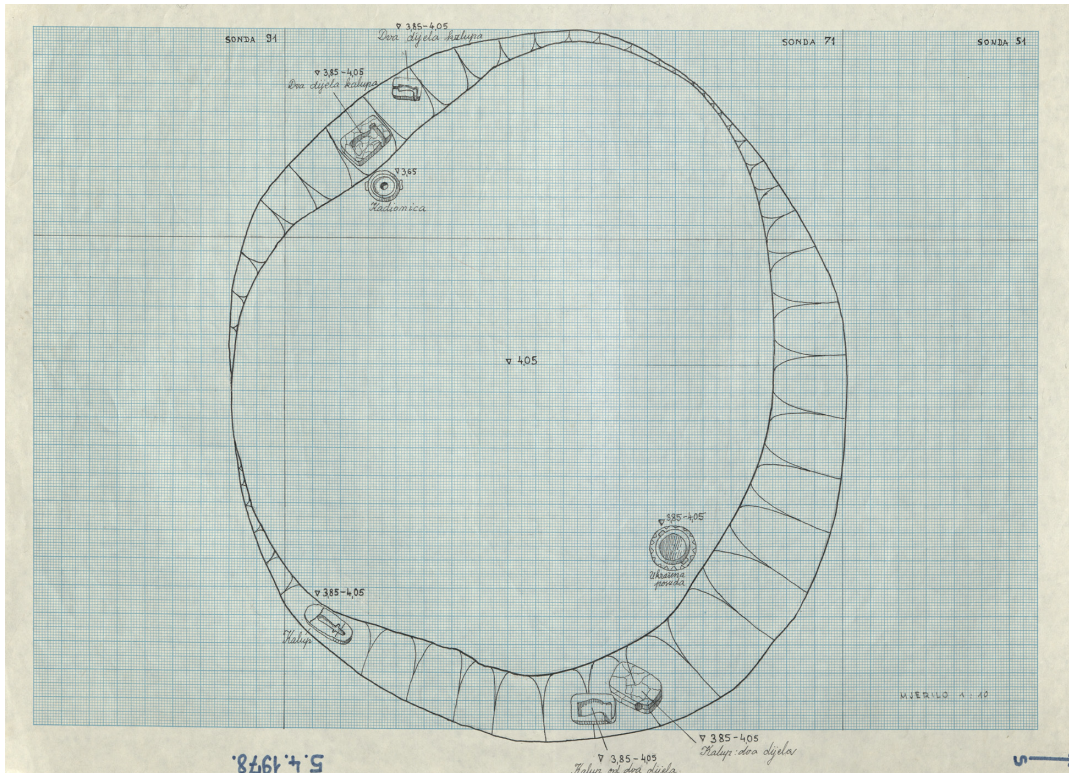
U donjem dijelu jame pronađena je kolekcija kalupa za lijevanje, zbog čega jamu naziva „jamom ljevača bakra“. Uz rub jame (pri dnu) pronađena su tri kompleta kalupa za lijevanje bojnih sjekira s cilindričnim tuljcem za nasad drške, komplet minijaturnih kalupa za isti tip sjekire te kalup za lijevanje dlijeta. Navodi da je pored glinenih kalupa pronađen lonac tzv. tipa „protohrustovača“ i „kadionica“ te da je jama očito služila majstoru-ljevaču kao depo/ostava (Dimitrijević 1979c: 296–297, T. XLIII, 5) (Sl. 1.13.).

Durman (1984b) navodi kako je na sjeverozapadnom dijelu lokaliteta na dubini od oko 2,00 m otkriven pod vučedolske kuće trapezoidnoga tlocrta. Kao i ostale kuće iz oba vučedolska horizonta, ni ova nije bila zahvaćena požarom (Sl. 1.6.).

Unutar objekta dokumentirana je jama duboka 2,05 m, čiji je donji dio gotovo metar bio ukopan u zdravicu (Sl. 1.12.). U ranijoj fazi života jama je služila kao ostava, no postupnim gubitkom funkcije pretvorena je u otpadnu jamu, ispunjenu slojevima pepela, gareži, životinjskih kostiju te brojnim ulomcima keramike i gorenim kućnim lijepom. Budući da su ulomci istih posuda pronađeni na različitim razinama, A. Durman zaključuje da je jama zatrpana u

Slika 1.12.
Crtež presjeka slojeva u jami ljevača bakra (arhiva GMVK-a)

Slika 1.13.
Tlocrt jame
ljevača bakra
(arhiva
GMV-k-a)

relativno kratkome razdoblju. Kao primjer navodi rastavljenju „kadionicu“, čiji je jedan dio završio na dnu, a drugi u gornjim slojevima jame (Durman 1983: 24; 1984b: 37).

Predmeti otkriveni u donjem dijelu jame – osobito u bočnom proširenju – odražavaju njezinu izvornu funkciju ostave. Ondje su pronađena četiri dvojna kalupa za lijevanje bakrenih sjekira, dio dvodijelnog kalupa za izradu bakrene žice, jednodijelni kalup za dlijeto te ulomak kalupa nejasne namjene. Kalupi su bili glineni, izrađeni od iste sirovine kao i keramika, s tim da je jedan primjerak bio ojačan sitnim zrcima kvarcita radi bolje otpornosti na visoke temperature (Durman 1984b: 37). Na temelju toga nalaza A. Durman postavlja pitanje radi li se o kući ljevača bakra.

U središtu objekta otkriveno je ognjište, uz koje su zabilježene dvije zone intenzivnoga gorenja poda, uključujući i područje oko jame. Ipak, ni u kući ni izvan nje nisu pronađeni tragovi šljake ili metalnih ostataka koji bi nedvojbeno potvrdili izvođenje metalurških aktivnosti. Stoga pretpostavlja da su kalupi bili pohranjeni dok je jama još služila kao ostava, dok su ostali keramički predmeti ondje završili tek naknadnim odbacivanjem. Iz svega zaključuje da se metalurška djelatnost vjerojatno odvijala unutar naselja ili u njegovoj neposrednoj blizini (Durman 1983: 38, 49).

Durman 1988. prvi put objavljuje posudu za lijevanje (Durman 1988: kat. jed. 203) i ukrašeni lonac (Durman 1988: kat. jed. 165), bez preciznijih podataka o kontekstu nalaza, osim napomene da potječu s iskopavanja na položaju Hotel Slavonija.

Nove informacije o nalazima u „jami ljevača bakra“ A. Durman donosi 2000. godine, uključujući presjek i fotografiju kuće i pripadajuće jame otkrivene 1978. g. u kvadrantu 71 zapad. Na dnu jame pronađene su tri cijele posude i pet kompleta dvodijelnih glinenih kalupa za lijevanje bakrenih sjekira, kao i posuda za topljenje bakra – nalaz koji nije bio spominjan u ranijim

objavama (Durman 2000: 92). Prema signaturi na posudi, ona nije pronađena u „jami ljevača bakra“, nego u kvadrantu 132, na dubini od 2,90 m. U istome tekstu, na dnu jame, navodi se i treći lonac – posuda poznata kao „vučedolski kalendar“, koja je, prema signaturi, doista pronađena u „jami ljevača bakra“ (kvadrant 71z), ali na dubini od 2,86 m, dakle u zapuni jame. Nasuprot tome, kalupi, kadionica i „dublja trbušasta zdjela-amforica“ iz iste jame, prema terenskome crtežu, potječu iz posljednjega otkopnog sloja, odnosno s dubine od 3,85 do 4,05 m – sa samoga dna jame (Durman 2000: 92, 96).

Prema Durmanovoj interpretaciji, jama je sve do trenutka zatrpavanja funkcionirala kao podrum povezan s kućom, a tek je kasnije poprimila ulogu otpadne jame. Na temelju strukture kuće i sadržaja jame autor zaključuje da su pripadale statusno povlaštenoj osobi (Durman 2000: 92).

Slijedom navedenoga, postaje jasno da se nalazi iz zapune jame, koja predstavlja kasniju fazu njezine upotrebe ili napuštanja, ne mogu automatski dovoditi u isti kontekst s predmetima pronađenima u njezinu primarnom kontekstu, odnosno onim predmetima na samome dnu jame. Podaci iz terenske dokumentacije, uključujući stratigrafski položaj unutar jame i razlike u dubini, upućuju na višefaznost uporabe jame, pri čemu zapuna sadrži materijal koji je u jamu dospio sekundarno. Stoga je metodološki neopravdano interpretirati predmete iz zapune kao sastavni dio istoga radnog ili ritualnog konteksta kojem pripadaju kalupi, kadionica i lonac s dna jame zato što takav pristup zanemaruje stratigrafsku distinkciju i vremensku razliku između pojedinih faza upotrebe jame. Primjer „jame ljevača bakra“ ukazuje na širi metodološki problem u interpretaciji starijih istraživanja, gdje nedostatak jasnih kontekstualnih podataka otvara prostor višestrukim interpretacijama i može se odraziti na kasnije tumačenje funkcije i značenja pojedinih nalaza i arheoloških konteksta.

1.3.3. Položaj Zvijezda

Zaštitna arheološka istraživanja na položaju robne kuće Zvijezda (Sl. 1.3.) provedena su tijekom 1977. godine na ukupnoj površini od 332 m².⁵ Lokalitet se nalazi desetak metara sjeverozapadno od Hotela Slavonija. U južnom dijelu istražene površine dokumentirana su dva podruma novovjekovnih zidanica, koji su u potpunosti devastirali starije kulturne slojeve. Debljina sačuvanih prapovijesnih i antičkih kulturnih slojeva do geološkoga supstrata („zdravice“) iznosila je 2,30 metara,⁶ pri čemu su u sterilni sloj zdravice ukopane brojne otpadne jame, od kojih je najdublja dosegala 3,70 m dubine.

Za razliku od situacije na položaju Hotel Slavonija, gdje su rimski slojevi uništeni kasnijim građevinskim nivelacijama, na lokalitetu Zvijezda zabilježeni su ostaci rimske arhitekture, koji su bili ukopani u ostatke podnica naselja vinkovačke kulture (označene kao prvi horizont podnica). Ispod drugoga horizonta podnica nalazio se kompaktan vučedolski kulturni sloj (Sl. 1.14.). Dio jama ukopanih iz drugoga horizonta podnica bio je ispunjen keramičkim materijalom vinkovačke i vučedolske kulture, što upućuje na kontinuiranu upotrebu istoga

---

5 Voditeljica arheoloških iskopavanja na lokalitetu Zvijezda bila je Kornelija Minichreiter, zaposlena u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Osijeku.

6 Početna kotna točka iskopa nalazila se na 88,26 m n. v., što je približno 0,5 m više u odnosu na referentnu kotu na lokalitetu Hotel Slavonija.

Slika 1.14. Posuda s položaja Zvijezda, GMVk: inv. br. A11789 (foto: M. Pjevac)

prostora (Minichreiter 1977: 20–23; Iskra-Janošić 1979; 1984: 143). Među najreprezentativnijim nalazima ističe se fino modelirana keramička glava ptice/patke, ukrašena urezivanjem i brazdastim urezivanjem ispunjenim bijelom inkrustacijom (Dimitrijević 1979c: 295; Durman 1988: kat. jed. 44; Krznarić Škrivanko 1999: 97, kat. jed. 85).

Na položaju Zvijezda također su pronađeni kalupi za lijevanje bakrenih sjekira, što jasno svjedoči o razvijenoj metalurškoj djelatnosti unutar naselja, o postojanju organizirane proizvodnje i podjele rada te o važnoj gospodarskoj ulozi naselja u širem regionalnom kontekstu.

1.3.4. Položaj Jugobanka

Dvadesetak metara zapadno od Hotela Slavonija, na površini od 3660 m², od listopada 1976. do svibnja 1977. godine provedeno je zaštitno arheološko iskopavanje za poslovnu zgradu Jugobanke (Sl. 1.3.).⁷ Debljina kulturnih slojeva iznosila je do 7 metara. Neposredno ispod

⁷ Voditeljica iskopavanja na lokalitetu Jugobanka bila je I. Iskra-Janošić. Zbog pronalaska rimskih termi cijeli se kompleks naziva i „Terme“. Osim I. Iskre-Janošić u iskopavanju je sudjelovala K. Minichreiter te mnogobrojni tadašnji studenti arheologije: L. Bakrić, J. Ćus, G. Jakovljević, N. Ivković, N. Erlich, M. Jurišić, M. Bonačić, N. Hölbl, S. Vasilj, B. Marijan, Ž. Pušić, I. Majer, O. Rokvić, Z. Živković, I. Znidarčić i drugi, čija su imena nečitko

rimskoga kulturnog sloja registriran je prapovijesni sloj s nalazima stambenih objekata i otpadnim jamama, koji je dominirao u zapadnome dijelu iskopa. Unatoč narušenoj stratigrafiji, na lokalitetu su otkriveni brojni materijalni ostaci različitih prapovijesnih kultura, među kojima se ističu i nalazi vučedolske kulture (Sl. 1.15–1.17).

Djelomično su otkriveni podovi kuća, no njihova sačuvanost onemogućila je precizno određivanje veličine naselja i broja objekata, a u objavljenim se radovima ne navodi ni kojoj su kulturi pojedini objekti pripadali (Iskra-Janošić 1979; 1984: 143–144).⁸ Jedini AMS datum, dobiven iz ljudske kosti u grobu 7, smješta naselje u mlađu fazu vučedolske kulture (vidi Tablicu 1.3.).

Slika 1.15. Ukopani objekti u zapadnome dijelu iskopa (fototeka GMV-k-a)

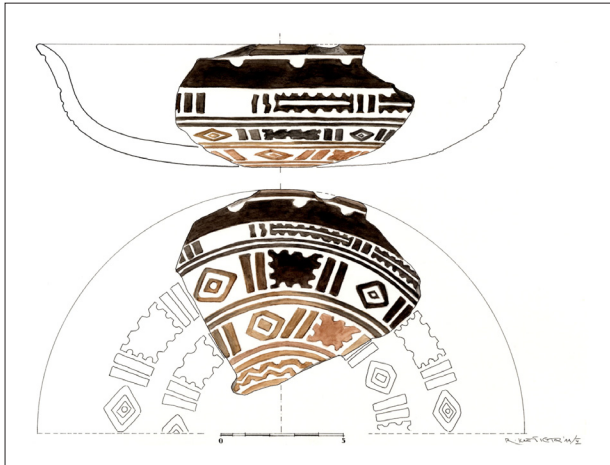

1.3.5. Položaj Na-ma

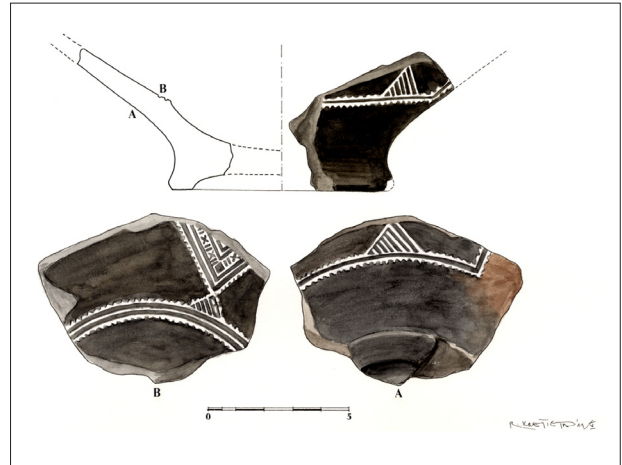
Zaštitno arheološko iskopavanje na lokaciji robne kuće Na-ma (Sl. 1.3.) trajalo je od studenoga 1976. do rujna 1977. godine, a istražena je površina od 2632 m² (Sl. 1.18.–1.19.). Debljina kulturnih slojeva na lokalitetu kretala se od 2,70 do 3,00 m (Iskra-Janošić 1979; 1984: 143, 144).

napisana. Rad se odvijao u dvije smjene, od 7 do 14 h te od 14 do 20 h. Zbog nepovoljnih uvjeta u kojima se provodilo iskopavanje u dnevnicima se spominje prisutnost prehistorijske keramike, bez kulturne pripadnosti. Česti su zapisi o kiši i raskvašenosti tla, što je otežavalo radove, ali i atribuciju keramičkih ulomaka. Radovi su zbog zahtjeva izvođača obustavljeni samo 29., 30. i 31. prosinca 1977. i 4. siječnja 1978. Zbog obilna snijega 7. veljače 1978. iskopavanje je započelo u 9:30, a završilo u 15:30 h, a 22. veljače 1978. zabilježena je temperatura od -20 °C.

⁸ Prema dnevniku iskopavanja, vučedolsko naselje s podnicama, jamama i ognjištima evidentirano je na dubini od 1,80 m. Iskop je na pojedinim mjestima završen na dubini od 4,95 m zbog pojave vode. Zbog visinske razlike veće od tri metra između sjevernoga i južnoga dijela nalazišta varirala je i dubina zdravice (prema dnevniku iskopavanja koji je vodila Kornelija Minichreiter).

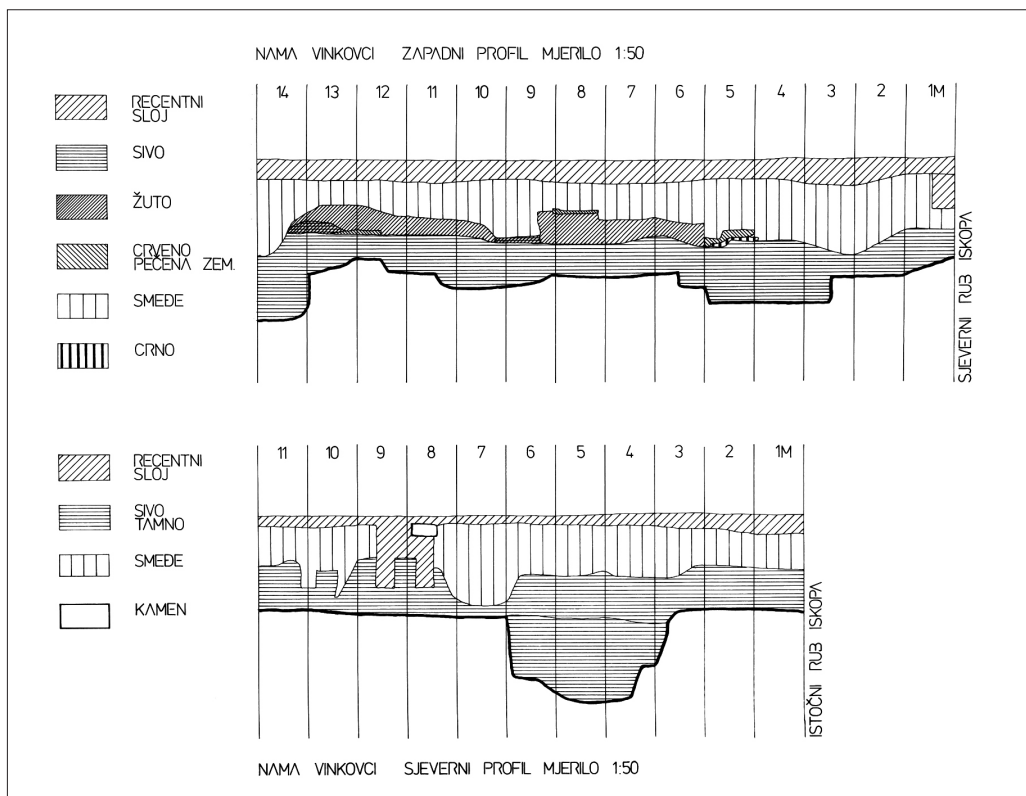

Slika 1.16. Ukrašena zdjela s položaja Jugobanka

Slika 1.17. Zdjela na nozi s položaja Jugobanka

Osim rimskih slojeva i građevinskih struktura, zabilježeni su i prapovijesni objekti te pokretni nalazi. Prapovijesni slojevi bili su znatno narušeni recentnim građevinskim zahvatima, ali i rimskim građevinskim intervencijama. Tijekom iskopavanja nijedan objekt nije mogao biti pouzdano pripisan vučedoljskoj kulturi, no u slojevima između 2,10 i 2,40 m zabilježeni su nalazi vučedolske keramike, pretežito u zapadnom dijelu iskopa. U istočnome dijelu istražen je rubni dio naselja starčevačke kulture s pripadajućim zemunicama i otpadnim jamama te jedanaest grobova položenih u prethodno napuštene zemunice (Dizdar i Krznarić Škrivanko 1999–2000: 8). Prema trenutačnome stanju istraženosti, očito je da zapadni i sjeverni rub vučedolskoga naselja završava u Dugoj ulici br. 26.

Slika 1.18. Crtež zapadnoga i sjevernoga profila Na-me (arhiva GMV-k-a)

Slika 1.19. Radne fotografije s iskopavanja Na-me (fototeka GMV-k-a)

1.3.6. Ostali položaji na telu Tržnica

Osim velikih zaštitnih istraživanja, arheološka su iskopavanja provedena i na više manjih lokacija unutar grada koje čine dio naselja na telu Tržnica. Na nekoliko položaja u Dugoj ulici zabilježeni su ostaci vučedolskih kulturnih slojeva i pojedinačni nalazi, ali bez jasno definiranih pratećih objekata. Kulturni su slojevi pritom često bili znatno oštećeni kasnijim građevinskim zahvatima (Iskra-Janošić 1995: 129; Dizdar i Krznarić Škrivanko 1999: 8; Krznarić 1996: 37–38; 1999: 24). Zapadnije od Duge ulice br. 33 vučedolski nalazi nisu zabilježeni, što upućuje na pretpostavku da se na tome prostoru nalazila zapadna, a vjerojatno i sjeverna granica vučedolskoga naselja (Krznarić Škrivanko 1999: 24).

Tijekom infrastrukturnih radova 2008. godine na prostoru su između Zvijezde i Hotela Slavonija, u rovu širine jednoga metra na dubini od 0,30 m, otkriveni ostaci vučedolske podnice te nekoliko jama koje pripadaju vinkovačkoj kulturi (Miloglav 2012c: 81).

Iskop za stubište Hotela Slavonija nadovezuje se na istraživanja provedena 1978. godine, a radovima iz 2011. potvrđena je ranije utvrđena stratigrafska situacija. Ispod recentnoga nasipa, povezanoga s izgradnjom hotela, zabilježen je vučedolski sloj (Krnarić Škrivanko 2012: 86; Rapan Papeša 2012: 114), dodatno potvrđen dvama AMS datumima (2880. – 2620. cal. pr. Kr.) (vidi Tablicu 1.3).

Najsjeverniji nalazi vučedolske kulture zasad su zabilježeni 2023. godine u manjoj jami u Gundulićevoj ulici br. 27–29, pedesetak metara sjeverno od Na-me. Na istraženoj površini od 900 m² otkrivena je samo jedna jama koja se može pripisati vučedolskoj kulturi, dok ostala istraživanja u Gundulićevoj ulici nisu potvrdila prisutnost njezinih nalaza ili objekata (Krnarić Škrivanko 2023).

Prostor tela Tržnica tijekom novijega je razdoblja u više navrata bio izložen devastacijama koje su znatno oštetile arheološke slojeve i smanjile mogućnost arheološkoga istraživanja. Najveći devastacijski zahvat zabilježen je 2011. godine, kada je uz zgradu Zvijezde bagerom tijekom vikenda „istražena“ površina od oko 200 m², pri čemu su arheolozi Gradskoga muzeja Vinkovci u profilu iskopa uspjeli evidentirati tek ostatke ukopanih jamskih objekata.

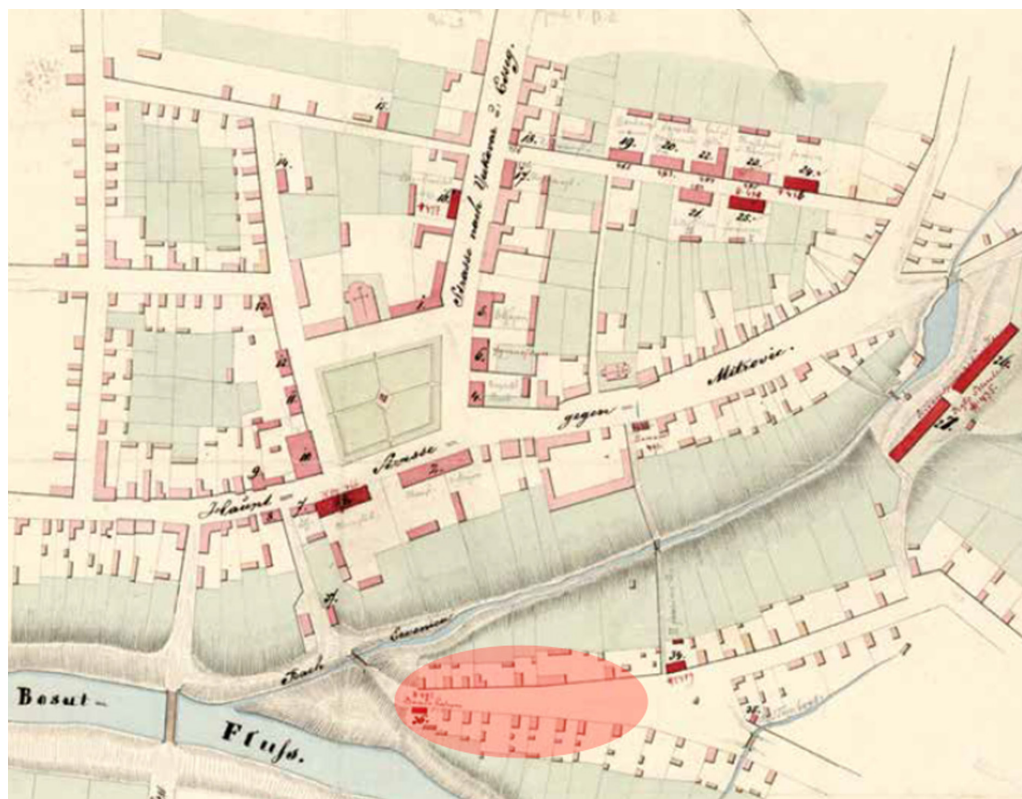
1.3.7. Položaj Ervenica

Područje Ervenice nalazi se istočno od Hotela Slavonija, na povišenome platou omeđenom potokom Ervenicom (Baricom) i rijekom Bosut (Sl. 1.3.). Nekadašnji tok potoka danas je vidljiv samo kao prirodna depresija sjeverno od Ulice Matije Gupca (ucijevljen 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća). Ulica se proteže od utoka Ervenice u Bosut prema jugoistoku u dužini većoj od 1,5 km, a na karti iz 1852. godine vide se ucrtane kuće u tadašnjoj Ulici Ervenica (Slika 1.20.). Lokalitet prvi spominje J. Brunšmid 1902. godine, navodeći tragove neolitičkih naselja u donjem dijelu ulice (Brunšmid 1902, 120; Sl. 49: B, T).

Lokalitet Poljski jarak na Ervenici kao mogući je vučedolski lokalitet identificirao S. Dimitrijević 1956. godine na jugoistočnome dijelu Vinkovaca, na završetku Ulice M. Gupca uz odvodni jarak prema Bosutu. Od 1943. godine prikupljao je površinske nalaze, a na dubini od 0,30 m uz temelje kuće zabilježio je fragment vučedolske keramike i tri kamene alatke (Dimitrijević 1956a: 413). Probna sondiranja 1957. potvrdila su kontinuitet naseljavanja od starčevačke i sopotske kulture do latenskoga razdoblja, ali bez vučedolskih nalaza (Dimitrijević 1966: 6–7). Zaštitna istraživanja 2011. godine jugoistočno od lokaliteta također nisu potvrdila vučedolsku kulturu (Maljković 2012: 73–77). Dimitrijevićeve nalazi s položaja Poljski jarak stoga za sada ostaju izolirani slučajni nalazi, bez stratigrafski potvrđena konteksta, te ih u ovome trenutku nije moguće pouzdano uklopiti u prostornu i kronološku sliku vučedolskoga naseljavanja na Ervenici.

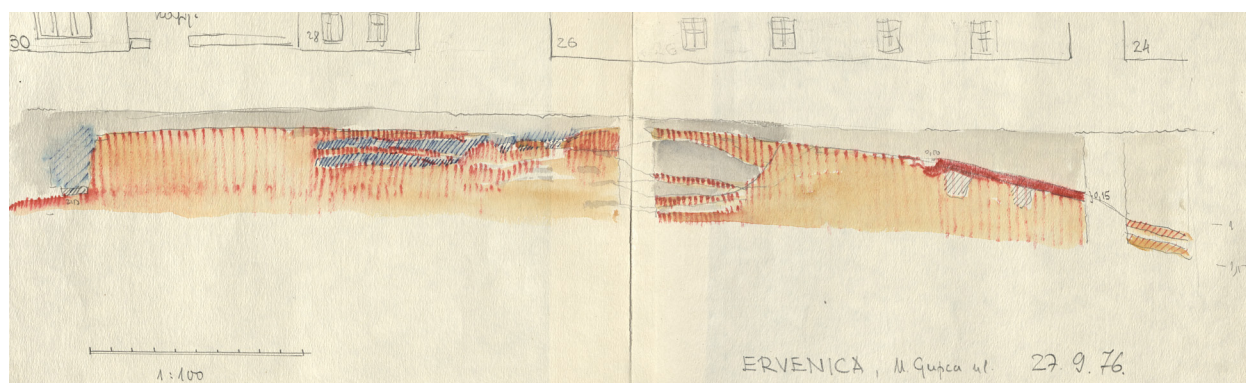
Nakon Domovinskoga rata, tijekom 90-ih godina prošloga stoljeća, na području Ervenice – unutar Arheološke zone Vinkovaca – intenzivna obnova i pojačana građevinska aktivnost potaknule su niz zaštitnih arheoloških zahvata. Rezultati istraživanja provedenih na više mikrolokacija u Ulici M. Gupca pokazali su da se na prostoru Ervenice nalazilo manje vučedolsko naselje, omeđeno rijekom Bosut na jugu i potokom Ervenicom na zapadu. Zaštitna

Slika 1.20. Plan Vinkovaca iz 1852. s označenim naseljem na Ervenici (preuzeto iz: Purh-majer i Prutki 2022: 81)

iskopavanja dodatno su precizirala njegov prostorni opseg – istočno od kućnoga broja 19 u Ulici Matije Gupca nisu zabilježeni tragovi vučedolskoga naselja, čime je definiran njegov perimetar od 1,06 ha (Sl. 1.3., Sl. 1.22.).

Budući da su svi dosad poznati arheološki ostaci otkriveni u sklopu manjih zaštitnih iskopavanja tijekom urbanizacije, takav je način istraživanja zasad jedini oblik evidentiranja naselja te pokušaja rekonstrukcije njihova rastera i funkcionalne organizacije prostora (Krnarić 1994; Iskra-Janošić i Krznarić 1995; Gale 2002; Ožanić 2003; Miloglav 2007; 2012a; 2012c; 2016; 2018; Krznarić Škrivanko 2008; 2021; Rapan Papeša 2008) (Sl. 1.23.).

Slika 1.21. Crtež profila na Ervenici iz 1976. godine (autor: S. Dimitrijević)

Slika 1.22. Fotografija iz zraka s naznačenim položajima istraženima u Ulici M. Gupca na Ervenici: 1 – M. Gupca 4; 2 – M. Gupca 8; 3 – M. Gupca 8a; 4 – M. Gupca 9; 5 – M. Gupca 13; 6 – M. Gupca 15; 7 – M. Gupca 14 (foto: I. Sokola, ožujak 2026.)

Naselje na Ervenici, prema obrađenome materijalu na položajima u Ul. M. Gupca 4 (Gale 2002) (Sl. 1.24.), M. Gupca 8 (Miloglav 2007) i 8a te M. Gupca 14 (Miloglav 2012a, 2016) (Sl. 3.1.), nedvojbeno je egzistiralo u isto vrijeme kada i položaj na telu Tržnica. O tome nam, osim keramičkoga materijala, svjedoče i 14C datumi s Ervenice: 2890. – 2490. (Miloglav 2016: 104; Balen i Miloglav 2026) (Tablica 1.3., Sl. 1.25.).

Tijekom istraživanja dokumentirani su stambeni objekti i drugi infrastrukturni elementi naselja. Nalaz kalupa za bakrene sjekire (Gale 2002) zasad je izoliran, pa se njegova prisutnost na prostoru Ervenice ne može sa sigurnošću povezati s lokalnom metalurškom proi-

Slika 1.23. Podnica vučedolske kulture na položaju M. Gupca 15 (fototeka GMV-k-a)

Slika 1.24. Vučedolska posuda s položaja M. Gupca 4, GMV k: inv. br. A3138 (foto: I. Krajcar)

zvodnjom u ovome dijelu naselja. Vjerojatnije je da upućuje na funkcionalne i prostorne veze s položajem na Hotelu Slavonija, gdje su takvi nalazi zabilježeni u većem broju, te se može pretpostaviti da se metalurška aktivnost odvijala upravo u središnjem dijelu naselja, na položaju Hotel Slavonija.

Oba su položaja bila dio jedinstvenoga, prostorno većega naselja koje se razvijalo na dvama prirodno povišenim platoima, razdvojenima utokom potoka Ervenice u Bosut. Takva organizacija prostora, s naseljem raspoređenim na odvojenim uzvišenjima unutar iste cjeline, pokazuje sličnosti s prostornim konceptom naselja na Vučedolu te upućuje na određeni stupanj planske organizacije prostora, u kojoj su pojedine funkcionalne cjeline bile promišljeno raspoređene u skladu s prirodnim konfiguracijama terena i komunikacijskim pravcima unutar naselja.

S obzirom na to da su intenzivnim zaštitnim istraživanjima, provedenima na ukupnoj površini od 10 591 m², definirane granice i ukupna površina naselja na telu Tržnica (5,27 ha), dosadašnja arheološka iskopavanja obuhvatila su oko 20 % njegove ukupne površine. Na području Ervenice, koje se prostire na 1,06 ha, istraženih 800 m² čini približno 7,5 % naselja, što upućuje na još uvijek ograničen uvid u njegovu cjelovitu prostornu organizaciju.

Iako su prostorne granice naselja danas jasnije definirane zahvaljujući dugogodišnjim zaštitnim istraživanjima unutar gradske cjeline Vinkovaca, velik dio njihove površine i dalje ostaje arheološki neistražen, a dosadašnji rezultati pružaju tek parcijalan uvid u njihovu složenu prostornu i funkcionalnu strukturu.

1.4. Radiokarbonski podaci i datiranje naselja na telu Tržnica

Prema radiokarbonskim analizama provedenima u Institutu Ruđer Bošković, naselje je izvorno na temelju dvaju uzoraka drvenoga ugljena datirano u razdoblje od približno 2550. do 2039. g. pr. Kr. (Z-1817, 3800 ± 140 ; Z-1818, 3830 ± 140) (Durman i Obelić 1989: Table 1). Isti su uzorci naknadno objavljeni s korekcijom vrijednosti i pripisani vinkovačkoj kulturi (Z-1817, 3810 ± 78 ; Z-1818, 3835 ± 78) (Forenbaher 1993: 242). U kasnijoj objavi ponovno je provedena kalibracija, kojom su dobiveni rasponi od 2668. do 2467. i 2632. – 2408. g. pr. Kr. (Durman 2000: 96).

Smatramo da navedeni datumi nisu pouzdani kronološki pokazatelji zbog visokih standardnih odstupanja, koja rezultiraju širokim kalibriranim vremenskim intervalima, ali i zbog nedovoljno jasno definiranoga arheološkog konteksta uzoraka. Takve okolnosti bitno umanjuju njihovu preciznost i interpretativnu vrijednost. Osim toga, datiranje drvenoga ugljena opterećeno je poznatim metodološkim ograničenjima, osobito tzv. *old wood* efektom, pri kojem izmjerena starost uzorka može odražavati vrijeme rasta stabla, a ne trenutak njegova korištenja ili deponiranja u arheološkome kontekstu.

S obzirom na navedeno, smatramo da ranije radiokarbonske datume treba interpretirati s oprezom te ih, barem zasad, izostaviti iz užih kronoloških razmatranja. Nove radiokarbonske analize provedene na uzorcima s istraživanoga prostora omogućile su preciznije sagledavanje kronološkoga okvira naseljavanja tijekom vučedolskoga razdoblja. Dobiveni rezultati pružaju pouzdaniju osnovu za interpretaciju unutarnje kronologije lokaliteta i ukazuju na prisutnost više razvojnih faza vučedolske kulture.

Tijekom zaštitnih arheoloških istraživanja 2011. godine, provedenih pri izgradnji novoga stubišta Hotela Slavonija, dokumentirane su četiri vučedolske otpadne jame s karakterističnim keramičkim i koštanim inventarom (Krznarić Škrivanko 2012: 86; Rapan Papeša 2012: 114). AMS datumi dobiveni na uzorcima životinjskih zubi i uzorcima jelenjega roga smještaju te nalaze u raspon približno između 2890. i 2630. pr. Kr. (Tablica 1.3.). Takav kronološki

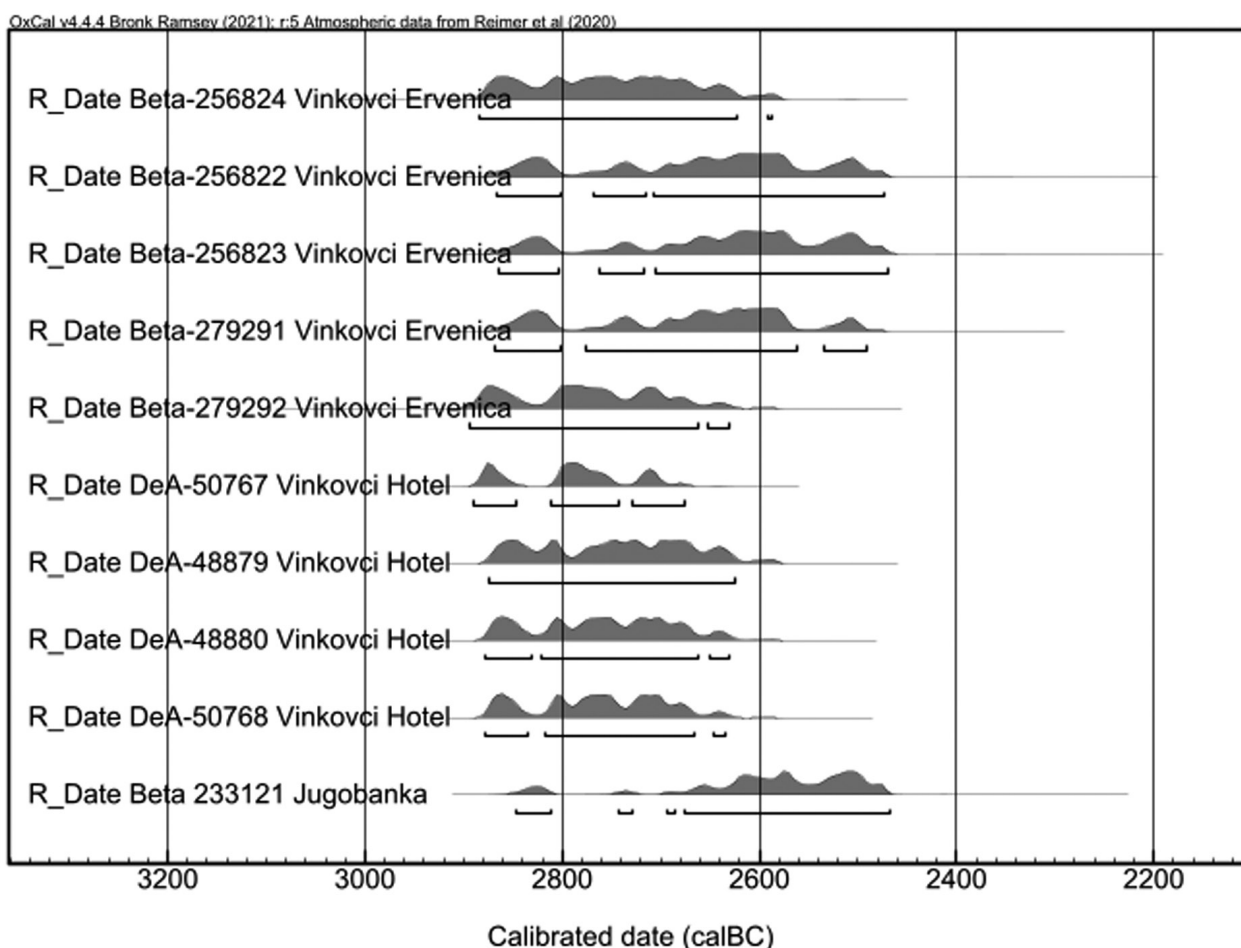
Lab. br.	Položaj	Kontekst i materijal	Datum (BP)	Kalibr. datum (cal BC) (2σ)
DeA-48879	Hotel Slavonija, stubište, 2011.	SJ 7 – zub	4146 ± 26	2880. – 2620.
DeA-48880	Hotel Slavonija, stubište, 2011.	SJ 3 – zub	4161 ± 25	2880. – 2630.
DeA-50767	Hotel Slavonija, 1977./1978.	A-3504 – alatka od roga	4195 ± 22	2890. – 2670.
DeA-50768	Hotel Slavonija, 1977./1978.	A-4648 – alatka od roga	4165 ± 21	2880. – 2630.
Beta-233121	Jugobanka, 1977./1978.	Grob 7	4050 ± 40	2840. – 2810. 2670. – 2480.

Tablica 1.3. Apsolutni datumi vučedolske kulture s položaja Hotel Slavonija i Jugobanka

okvir jasno odgovara starijoj fazi vučedolske kulture i ukazuje na intenzivnu naseljenost prostora u tome razdoblju.

Dodatnu dimenziju kronološkoj slici daje datum dobiven iz uzorka kosti ženske osobe iz groba 7, otkrivenoga tijekom iskopavanja Jugobanke 1978. godine (Tablica 1.3.). Taj nalaz upućuje na nastavak korištenja prostora i u kasnijem razdoblju, odnosno na prisutnost mlađe faze vučedolske kulture.

Uzimajući u obzir cjelokupan skup dostupnih AMS datuma, može se zaključiti da se oni u potpunosti uklapaju u postojeći kronološki okvir vučedolske kulture te potvrđuju prisutnost i starije i mlađe faze na istraživanome prostoru. Takva kronološka slika upućuje na kontinuitet naseljavanja i dugotrajnije korištenje prostora. O implikacijama tih rezultata za šire razumijevanje kronologije vučedolske kulture detaljnije će biti riječi u Poglavlju 2 – „Porijeklo i kronologija vučedolske kulture: relativni i apsolutni aspekti“.

Slika 1.25. Distribucije vjerojatnosti kalibriranih datuma i kalibrirani rasponi od dvije standardne devijacije za lokalitete tel Tržnica i Ervenica

02.

Vučedolska kultura: kronološki, prostorni i kulturni okvir

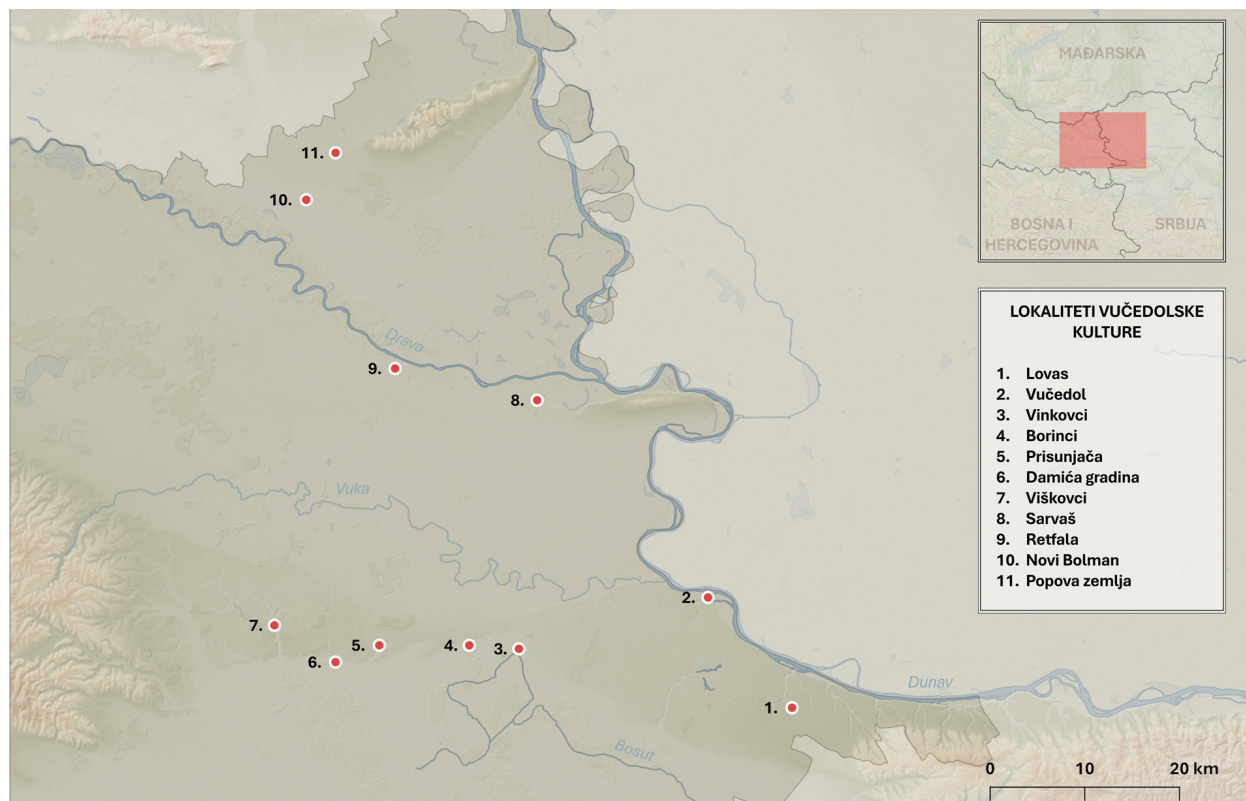
Vučedolska kultura poznata je europskoj znanstvenoj zajednici više od 150 godina, još od prvih istraživanja sojeničkoga naselja na Ljubljanskome barju davne 1875. godine (Deschman 1875). Posebnu je pažnju javnosti i znanstvenika privukla zahvaljujući radovima Moritza Hoernes (1898) i Moritza Wosinskog (1904), koji su prvi objavili nalaze s lokaliteta Vučedol, Sarvaš i Erdut. U početku se nazivala istočnoalpskom sojeničkom kulturom (Hoernes 1898), kasnije slavonskom (Childe 1929), da bi konačno, zahvaljujući Oswaldu Menghinu (1925), u znanstvenu literaturu bio uveden naziv „vučedolska kultura“.

Ključno djelo koje je oblikovalo prepoznatljiv kulturni identitet Vučedola bilo je *Corpus Vasorum Antiquorum* Viktora Hoffillera iz 1933. godine (Hoffiler 1933). Tek se tada Vučedol afirmira kao nositelj posebnoga stila i kulturnoga izraza, dok je do tada veća pažnja bila posvećena nalazištima iz Ljubljanskoga barja.

Prva istraživanja vučedolskih lokaliteta na području današnje Hrvatske povezana su s radom Josipa Brunšmida, koji je 1897. godine proveo manja arheološka istraživanja upravo na Vučedolu (Solter 2017). Značajniji iskorak u proučavanju vučedolske kulture dogodio se kasnije, kada je R. R. Schmidt 1938. započeo opsežna istraživanja na Vučedolu, a četiri godine kasnije i na Sarvašu. On je ujedno autor prve sveobuhvatne znanstvene sinteze o toj kulturi, objavljene 1945. godine pod naslovom „Die Burg Vučedol“, djela koje se dugo smatralo temeljnim izvorom za razumijevanje vučedolske kulture (Schmidt 1945).

Tijekom 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća Stojan Dimitrijević započeo je niz manjih, sustavnih iskopavanja, ponajprije na širem području oko Vinkovaca. Tada su započela i veća zaštitna istraživanja unutar samoga grada, koja traju do danas (detaljnije u Poglavlju 1). Sustavna istraživanja eponimnoga nalazišta Vučedol započela su tijekom 80-ih godina 20. stoljeća i, uz prekid tijekom Domovinskoga rata, također traju do danas (Roksandić Vukadin et al. 2024).

S. Dimitrijević je 1956. godine sastavio prvi popis vučedolskih nalazišta, navodeći dvadeset lokaliteta te kulture u istočnoj Hrvatskoj (Dimitrijević 1956b). Trideset osam godina kasnije Marković bilježi četrdeset takvih lokaliteta (Marković 1994: 224, karta 14B). Danas raspolažemo podacima o približno sedamdeset nalazišta, no, nažalost, većinom je riječ o slučajnim nalazima ili onima prikupljenima rekognosciranjem ili sustavnim terenskim pregledima. Sustavna ili veća zaštitna istraživanja, koja bi nam, uz podatke o keramičkoj produkciji, pružila i nove spoznaje o ekonomskim i gospodarskim karakteristikama, organizaciji naselja i drugim aspektima, provedena su tek na manjem broju lokaliteta. Uz Vučedol, sustavna arheološka istraživanja danas se provode i na lokalitetima Lovas (Franković et al. 2020), Prisunjača (Miloglav i Mušič 2018; 2020; Miloglav 2026) i Viškovci (Balen i Basar 2020; Balen i Boras 2023).

Slika 2.1. Karta s označenim lokalitetima vučedolske kulture (izradila: J. Boras). Prikazani su lokaliteti potvrđeni isključivo sustavnim ili zaštitnim istraživanjima, dok lokaliteti evidentirani na temelju slučajnih nalaza nisu uključeni

Iako je vučedolska kultura bila predmet brojnih znanstvenih analiza na prostoru svoje rasprostranjenosti, nakon sinteze Stojana Dimitrijevića iz 1979. godine nije bilo cjelovitijih obrada s fokusom na nalazišta u Hrvatskoj. Određenim aspektima, posebice kasnom fazom kulture, bavio se Z. Marković (2002a; 2002b), dok su kulturni i pogrebni običaji razrađeni u radovima A. Durmana (1983; 2000; 2006), M. Milićević Bradač (Hoti 1989; 1991; 1993) i Težak (1979).

Schmidtovi nalazi sa Sarvaša katalogizirani su i objavljeni tek u novije vrijeme (Balen 2005; Rajković i Balen 2016), dok je arheološki materijal sa zaštitnih istraživanja Ervenice u Vinkovcima i Damića gradine u Starim Mikanovcima obrađen u monografskoj publikaciji (Miloglav 2016). U posljednjem desetljeću vučedolska je kultura ponovno sagledana u širem kontekstu (Miloglav 2018) zahvaljujući izložbi i pratećoj publikaciji „Povratak u prošlost – bakreno doba u sjevernoj Hrvatskoj“, postavljenoj u Arheološkome muzeju u Zagrebu 2018. godine (Balen et al. 2018).

Međutim, unatoč tim iznimkama, i dalje postoji značajan nedostatak sustavno objavljenoga arheološkog materijala, koji bi omogućio potpuniji uvid u strukturu vučedolskoga društva i promjene koje su obilježile kraj 3. tisućljeća pr. Kr. Iako se vučedolska kultura s pravom ubraja među najprepoznatljivije i najintrigantnije prapovijesne kulture ovih prostora, ona je i dalje nedovoljno istražena, a rezultati dosadašnjih istraživanja nisu u dovoljnoj mjeri ni znanstveno obrađeni ni objavljeni.

2.1. Porijeklo i kronologija vučedolske kulture: relativni i apsolutni aspekti

Vučedolska kultura ističe se raznolikošću, dinamičnošću i sposobnošću brzoga usvajanja novih impulsa – bilo u obliku ideja, tehnoloških inovacija ili kulturnih utjecaja. Ona nije uniformna pojava; njezina složenost ogleda se na religijskom, gospodarskom i umjetničkom planu. Iako otvorena prema promjenama, tijekom svoga dugotrajnog razvojnog razdoblja zadržava prepoznatljive karakteristike koje je čine jedinstvenom i lako prepoznatljivom. U kasnijoj fazi širenja prerasta u širi kulturni kompleks.

Većina lončarskih proizvoda vučedolske kulture, i oblikovnih formi i dekorativnih motiva, vuče podrijetlo iz badenske i kostolačke tradicije (Dimitrijević 1979c), što jasno ukazuje na društvene interakcije i kontakte tih zajednica. Uz to, kontinuirano je bila izložena indoeuropskim utjecajima, koji se u kasnijim fazama očituju u specifičnim keramičkim oblicima (npr. zdjele na nozi), uvođenju dvodijelnih kalupa, promjenama u gospodarstvu i transformaciji društvenih struktura. Pojedini autori, poput Ecsedyja i Bone, naglašavaju i utjecaje s juga, što potvrđuje pojava vrčeva s jednom ručkom (Ecsedy 1979: 112).

S. Dimitrijević u periodizaciji iz 1979. godine donosi podjelu razvoja vučedolske kulture na tri osnovne faze:

Stupanj A – rana ili pretklasična faza

Stupanj B – klasična faza, unutar koje se razlikuju:

B-1 – ranoklasični stupanj

B-2 – kasnoklasični stupanj

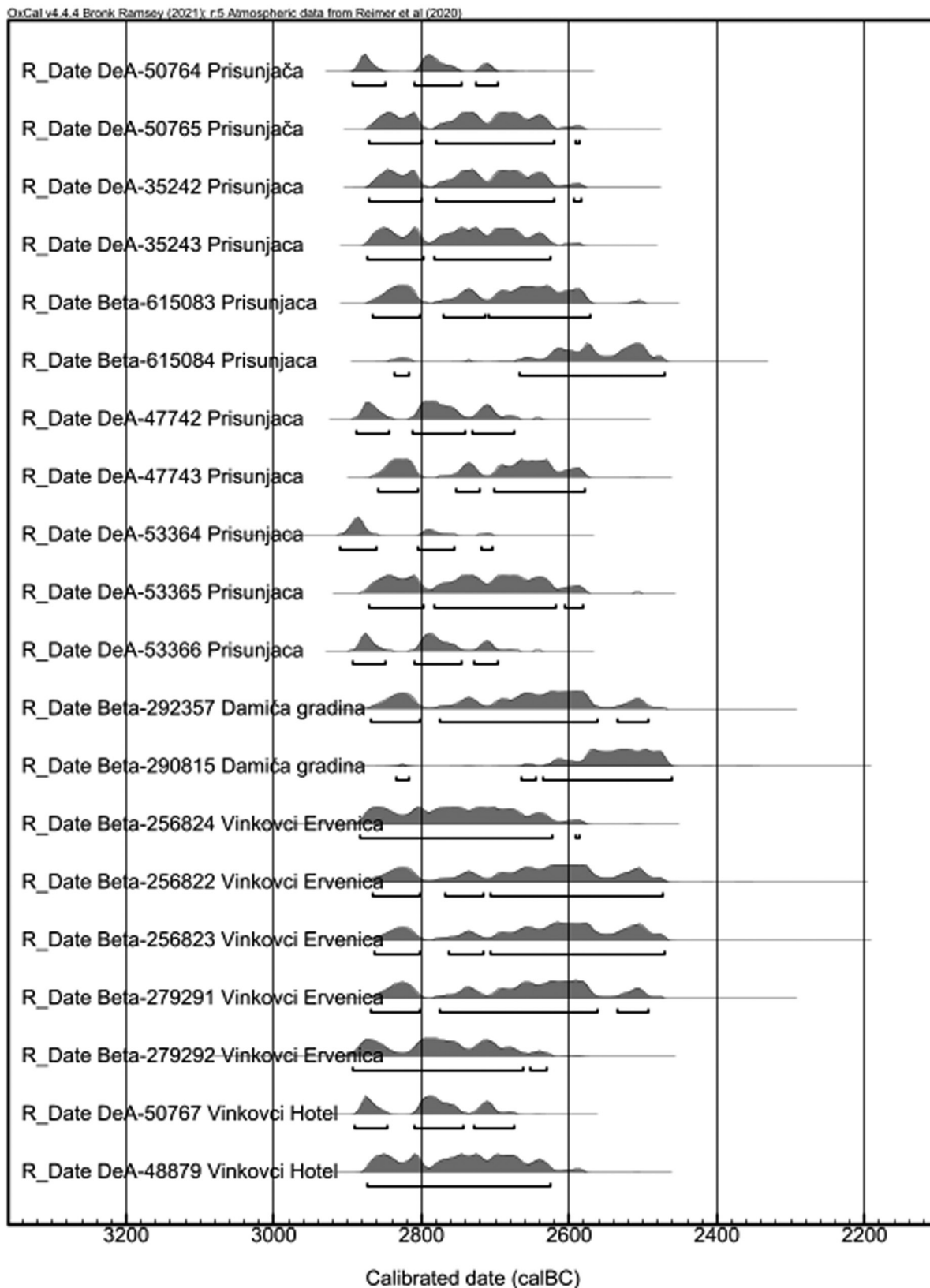
Stupanj C – kasna faza vučedolske kulture.

U kasnijoj fazi dolazi do širenja kulture prema sjeveru i istoku – osobito prema mađarskoj Baranji i rumunjskome Banatu. Neki autori, međutim, sugeriraju da taj prostor ne treba promatrati kao područje širenja, već kao izvorni dio vučedolske kulture, što potvrđuju nalazi s lokaliteta Dunaszekcső-Várhegy (Ecsedy 1985).

U svojoj kasnoj fazi vučedolska kultura obuhvaća iznimno širok prostor – od Praga na sjeveru, preko južne Bosne, pa sve do jugoistočnih Alpa na zapadu. Tada prestaje postojati kao homogena cjelina i razvija se u niz regionalnih varijanti sa specifičnim obilježjima.

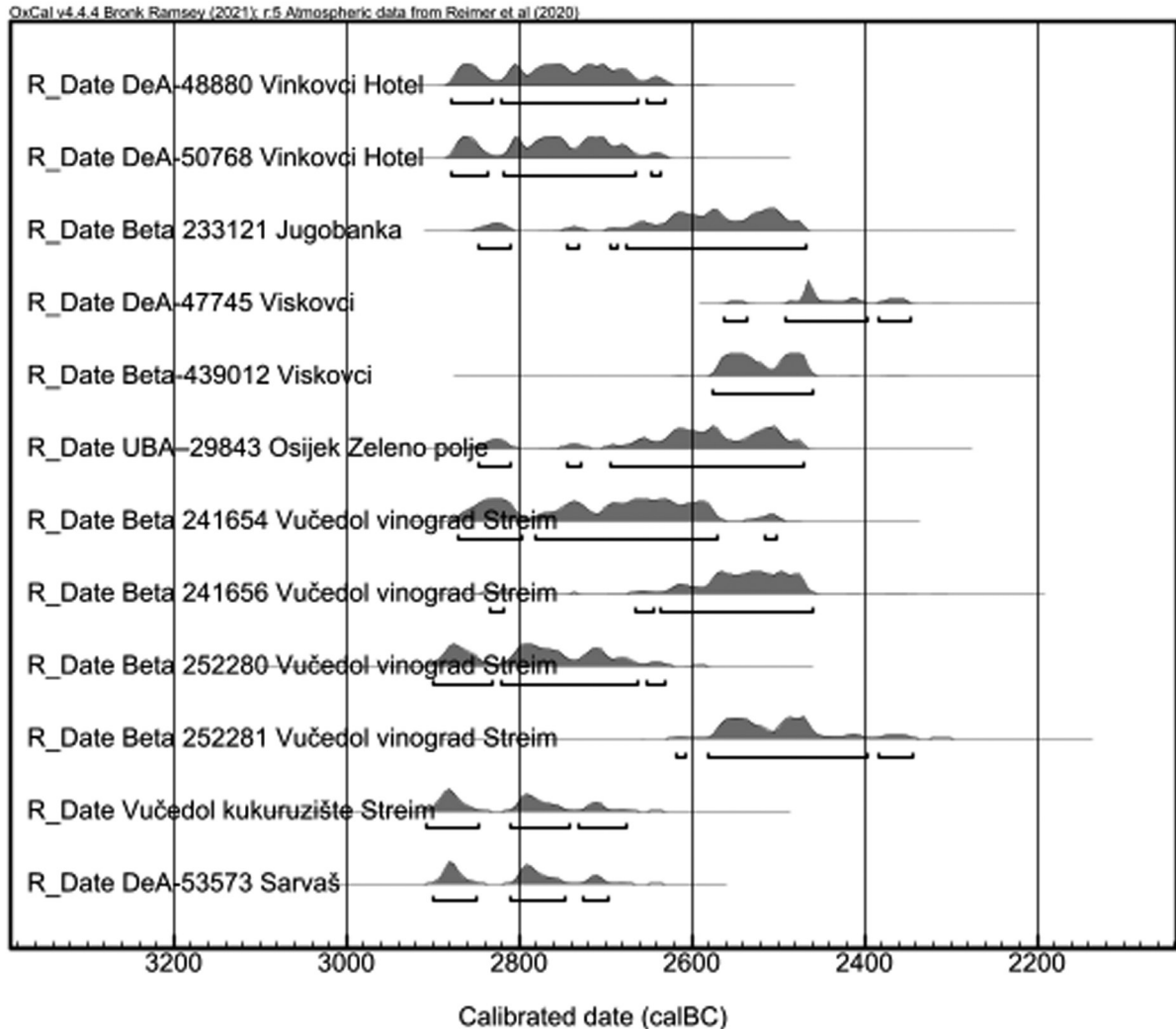
Ta periodizacija, utemeljena na stratigrafskoj i tipološkoj analizi, općenito je bila prihvaćena među istraživačima, iako postoje razlike u tumačenju vremenskoga okvira, osobito u kontekstu lokaliteta Ljubljansko barje (npr. lokalitet Ig I) (Korošec 1959; Tasić 1967; Jovanović 1974).

Tradicionalna praksa pripisivanja keramičkih ulomaka s bijelom inkrustacijom vučedolskoj kulturi pokazala se metodološki problematičnom jer se ista tehnika javlja i na vremenski bliskoj kostolačkoj keramici, pri čemu ornamentika često obuhvaća geometrijske motive raspoređene u ritmično organiziranim trakama (Stapelfeldt 1997). Kulturna se atribucija keramičkih nalaza stoga mora temeljiti na cjelokupnome skupu stilskih obilježja, morfologiji posuda i arheološkome kontekstu, a ne na izoliranim dekorativnim tehnikama koje mogu biti zajedničke različitim zajednicama u kasnome eneolitiku. Taj problem nije prisutan samo u starijim objavama i interpretacijama, nego je, nažalost, prepoznatljiv i u suvremenoj literaturi. On ukazuje na šire metodološko pitanje – koliko kriteriji atribucije doista počivaju na sustavnoj analizi, a koliko na naslijeđenim tipološkim obrascima i pretpostavkama. U tome je smislu

Slika 2.2.1. Apsolutni datumi vučedolske kulture

nužna revizija određenih lokaliteta na kojima keramički materijal nije adekvatno obrađen niti su provedena radiokarbonska datiranja. Bez takvih postupaka ne može se osigurati pouzdana kulturna i kronološka atribucija niti izbjeći pogreške koje utječu na interpretaciju šire slike vučedolske kulture i njezinih odnosa s drugim prapovijesnim zajednicama.

Slika 2.2.2. Apsolutni datumi vučedolske kulture s uključenim datumima s lokaliteta Viškovci, interpretiranimi kao prijelaz prema vinkovačkoj kulturi

Na temelju apsolutnih datuma vučedolska se kultura na prostoru sjeverne Hrvatske smješta u razdoblje između 2900. i 2450. godine pr. Kr. Ipak, broj apsolutnih datuma s hrvatskih nalazišta još uvijek je ograničen te oni postoje s relativno maloga broja nalazišta (Sl. 2.2., Tablica 2.1.).

Na nalazištu Vučedol, sukladno apsolutnim datumima koji se kreću između 2900. i 2500. godine pr. Kr., možemo govoriti o postojanju dviju faza vučedolske kulture (za starija uzorkovanja vidi: Benko et al. 1989: 999, T. 1; Horvatinčić et al. 1990: 246, T. 1; noviji datumi: Balen 2010; Roksandić Vukadin et al. 2024). Datumi koji nam potvrđuju postojanje i starije (2900. – 2670. pr. Kr.) i mlađe faze (2630. – 2450. pr. Kr.) vučedolske kulture potječu s položaja Vinograd Streim (Balen 2010), dok nam datumi s položaja Kukuruzište Streim, 2847. – 2676. pr. Kr., potvrđuju postojanje starije faze (Roksandić Vukadin et al. 2024). Prema Dimitrijevićevoj periodizaciji, mlađi datumi pripadali bi stupnju B-2, iako je autor smatrao da je Vučedol bio napušten nakon faze B-1, a život se nastavio na Sarvašu i u Vinkovcima (Dimitrijević 1979c: 278, 303).

Na lokalitetu Vučedol (Vinograd Streim) pronađeni su i izolirani nalazi ljudskih kostiju bez grobnih priloga i jasnoga arheološkog konteksta (Beta 227938, V-04, SJ 37: 4200 ± 40 BP, 2900. – 2670 pr. Kr.; Beta 252282, V-04, SJ 96: 4340 ± 40 BP, 3080. – 2890. pr. Kr.). Slični

nalazi pojedinačnih ukopa bez grobnih priloga, koji su AMS datacijama povezani s vučedolskom kulturom, evidentirani su i u Osijeku (Krmpotić et al. 2016) te na nalazištu Popova zemlja kod Belog Manastira (Janković i Novak 2018). Ipak, atribucija groba 17 sa spomenutoga nalazišta temelji se isključivo na dataciji (Brams 1304, 4176±28 BP, 2836. – 2635.), dok je keramika atipična i nije sa sigurnošću vučedolska. S obzirom na prisutnost kasnobadske keramike, moguće je da grob 17 pripada kasnoj fazi badenske kulture (Balen 2018a: 68–70; Balen i Miloglav 2026).

S nalazišta Prisunjača dobiveni apsolutni datumi pokazuju, kao i na Vučedolu, dvije faze naseljavanja u okviru vučedolske kulture – stariju (2910. – 2670. pr. Kr.) i mlađu (2667. – 2472. pr. Kr.) (Balen i Miloglav 2026; Miloglav 2026). Starija, odnosno rana faza jednim datumom potvrđena je na nalazištu Sarvaš. Naime, na tome je nalazištu napravljen datum na uzorku roga koji se čuva u fundusu Arheološkoga muzeja u Zagrebu, a koji potječe iz istraživanja R. R. Schmidta iz 1943. godine.¹ Kasna, odnosno mlađa faza AMS datumima potvrđena je i na nalazištima Damića gradina, Lovas i Viškovci-Gradina (Miloglav 2016: 104, Tabla 1; Franković et al. 2023; Balen i Miloglav 2026).²

S prostora Vinkovaca dostupni su datumi s položaja Ervenica (Miloglav 2012a; 2016: 104, Tabla 1), Hotel Slavonija te jedan datum s položaja Jugobanka, o čemu je već bilo riječi u uvodnome poglavlju. Dio datuma iz Ervenice dobiven je analizom drvenoga ugljena, no i oni, kao i datumi napravljeni na životinjskim kostima, ukazuju na vremenski raspon od 2880. do 2480. g. pr. Kr. To ukazuje na to da je život u naselju trajao tijekom obiju faza. Nasuprot tomu, noviji datumi s Hotela smještaju se isključivo u stariju fazu vučedolske kulture, odnosno u razdoblje između 2890. i 2670. g. pr. Kr. Stari datumi s Hotela teoretski bi se nakon korekcije koju je objavio A. Durman (2000: 96) relativno dobro uklopili u mlađu fazu vučedolske kulture, no, kao što smo već naglasili u uvodnome poglavlju, smatramo da ih treba uzeti s oprezom, odnosno ne bi ih se smjelo uključiti u rasprave i isključivo na osnovi njih govoriti o mlađoj fazi vučedolske kulture na položaju Hotel Slavonija. Ipak, datum s položaja Jugobanka potvrđuje nam naseljenost prostora u mlađoj fazi vučedolske kulture.

Na lokalitetima Viškovci, Damića gradina, Lovas i Vučedol mlađu fazu vučedolske kulture slijedi ranobrončanodobna vinkovačka kultura, čije se trajanje prema dobivenim apsolutnim datumima smješta između 2450. i 2100. godine pr. Kr. (Miloglav 2012a; 2016; Zavodny et al. 2021; Franković et al. 2023; Balen i Miloglav 2026). Datumi dobiveni s prostora grada Vinkovaca u potpunosti su usklađeni s navedenim kronološkim okvirom i potvrđuje širu regionalnu sliku razvoja ranoga brončanog doba (Kalafatić 2006).³

Zaključno, može se reći da apsolutni datumi sugeriraju razlikovanje dvije; starije i mlađe faze unutar vučedolske kulture, pri čemu se one mogu izdvojiti kao dvije kronološki sukcesivne razvojne cjeline (Sl. 2.2.). Pretklasična faza (stupanj A prema Dimitrijeviću) morala bi se isključiti jer nije potvrđena ni arheološkim materijalom ni apsolutnim datumima (Roksandić et al. 2024; Balen i Miloglav 2026).

1 Uzorak jelenjega roga (inv. br. P-4943-1), DeA-53573; 4214 ± 25 BP, 2900. – 2690. cal. pr. Kr.

2 Bakrenodobni datumi iz Lovasa i Viškovaca predstavljeni su na skupu Hrvatskoga arheološkog društva u Belom Manastiru 2023. godine, vidi: Franković et al. 2023. Datumi iz Lovasa još nisu objavljeni, dok za datume iz Viškovaca vidi: Balen i Miloglav 2026.

3 Postoji još jedan, za sada neobjavljeni apsolutni datum koji se može pripisati vinkovačkoj kulturi, a na toj informaciji zahvaljujemo M. Novaku iz Instituta za antropologiju u Zagrebu.

Lab. br.	Kontekst i materijal	δ 13 C	Datum (BP)	Kalibrirani datum (cal BC) (2σ)
Prisunjača (Balen i Miloglav 2026)*				
DeA-47742	SJ 137 - životinjski zub		4190 +/- 23	2890 - 2670
DeA-47743	SJ 203/204 - životinjska kost		4116 +/- 19	2860 - 2570
DeA-35242	SJ 15 - životinjska kost		4134 +/- 21	2870 - 2580
DeA-35243	SJ 124 - životinjska kost		4144 +/- 22	2880 - 2620
Beta - 615083	SJ 12 - životinjska kost	-21.8	4110 +/- 30	2708 - 2573
				2867 - 2802
				2772 - 2715
Beta - 615084	SJ 12 - životinjska kost	-22.7	4050 +/- 30	2667 - 2472
				2837 - 2818
DeA-50764	SJ 12 - životinjska kost		4206 +/- 22	2900 - 2690
Prisunjača (Miloglav 2026)*				
DeA-50765	SJ 120/121 - ljudski kralježak		4135 +/- 21	2880 - 2580
DeA-53364	SJ 329 - dio ljudske lubanje		4242 +/- 27	2910 - 2860
				2810 - 2700
DeA-53365	SJ 335 - životinjska kost		4134 +/- 30	2880 - 2580
DeA-53366	SJ 345 - životinjska kost		4202 +/- 22	2900 - 2680
Damića Gradina – Stari Mikanovci (Miloglav 2012; 2016)				
Beta-292357	životinjski zub	-20.8	4090 +/- 40	2860 - 2800
				2760 - 2560
				2530 - 2490
Beta-290815	životinjska kost		4020 +/- 40	2630 - 2470
Vinkovci – Ervenica (Miloglav 2012; 2016)				
Beta-256824	jama - SJ 49 – drveni ugljen	-24.9	4160 +/- 40	2880 - 2610
				2600 - 2590
Beta-256822	pod kuće - SJ 22/23 – drveni ugljen	-23.9	4080 +/- 50	2870 - 2800
				2780 - 2480
				2760 - 2480

* Većina datuma s lokaliteta Prisunjača rezultat je istraživanja provedenih u sklopu projekta CULPLUS (IP-2022-10-9489)

Lab. br.	Kontekst i materijal	δ 13 C	Datum (BP)	Kalibrirani datum (cal BC) (2σ)
Beta-279291	jama - SJ 47 – životinjska kost	-20.8	4090 +/- 40	2860 - 2800
				2760 - 2560
				2530 - 2490
Beta-279292	jama - SJ 49 – životinjska kost	-20.2	4190 +/- 40	2890 - 2830
				2820 - 2630
Vinkovci – Hotel (neobjavljeno)				
DeA-48879	SJ 7 - zub		4146 +/- 26	2880 - 2620
DeA-48880	SJ 3 - zub		4161 +/- 25	2880 - 2630
DeA-50767	A-3504 - alatka od roga		4195 +/- 22	2890 - 2670
DeA-50768	A-4648 - alatka od roga		4165 +/- 21	2880 - 2630
Jugobanka (neobjavljeno)				
Beta-233121	grob 7 - ljudska kost		4050 +/- 40	2840 - 2810
				2670 - 2480
Viškovci – Gradina (Balen i Miloglav 2026)				
Beta-439012	SJ 106 - životinjska kost	-22.00	3990 +/- 30	2574 - 2465
DeA-47745	SJ 217 - životinjski zub		3943 +/- 18	2570 - 2340
Osijek – Zeleno polje (Krpmotić et al. 2016)				
UBA-29843	grob 1 - ljudska kost		4056 +/- 39	2681 - 2475
Vučedol – Vinograd Streim (Balen 2010; Balen i Miloglav 2026)				
Beta-252281	pod kuće SJ 56 / sonda V04 - životinjska kost	-20.1	3980 +/- 40	2580 - 2450
Beta-252280	pod kuće SJ 54 / sonda V04 - životinjska kost	-21.1	4200 +/- 40	2900 - 2840
				2820 - 2670
Beta-241656	pod kuće 15 / sonda V87 - rog	-22.4	4020 +/- 40	2630 - 2470
Beta-241654	pod kuće 10 / sonda V87 - životinjska kost	-20.5	4110 +/- 40	2870 - 2570
				2510 - 2500
Vučedol – Kukuružište Streim (Roksandić et al. 2024)				
DeA-25458	grob 5 - ljudska kost		4222 +/- 33	2847 - 2676

Lab. br.	Kontekst i materijal	δ 13 C	Datum (BP)	Kalibrirani datum (cal BC) (2σ)
Sarvaš – Vlastelinski brijeg (neobjavljeno)				
DeA-53573	rog		4214 +/- 25	2900 - 2690

Tablica 2.1. Apsolutni datumi vučedolske kulture s uključenim datumima s lokaliteta Viškovci, interpretiranimi kao prijelaz prema vinkovačkoj kulturi

Dosadašnja relativno kronološka podjela vučedolske kulture, kako ju je definirao S. Dimitrijević, u velikoj se mjeri oslanja na materijal iz Vinkovaca, koji je autor uglavnom svrstavao u stupanj B-2. Međutim, noviji apsolutni datumi upućuju na ozbiljne nesuglasice između takve relativne kronologije i radiokarbonskih rezultata. Naime, datumi jasno pokazuju da je naselje na lokalitetu Hotel Slavonija postojalo već u ranijem razdoblju nego što bi se to moglo očekivati prema Dimitrijevićevoj periodizaciji. Također, analiza materijala upućuje na značajne paralele i sličnosti u keramičkome materijalu s lokalitetima Damića gradina, Prisunjača i Ervenica (detaljnije u Poglavlju 3), koji su egzistirali tijekom obje faze vučedolske kulture (stupnjevi B1 i B2 prema S. Dimitrijeviću).

Smatramo stoga da postojeća periodizacija ne odražava stvarni kronološki razvoj vučedolske kulture te da ju je, barem u svjetlu trenutačno dostupnih apsolutnih datuma, potrebno napustiti. Umjesto toga, predlažemo jednostavniju i kronološki utemeljenu podjelu na dvije glavne faze, koje su jasno razlučive upravo na temelju radiokarbonskih datuma i materijala. Takav pristup omogućuje dosljednije tumačenje arheološkoga materijala i bolje usklađivanje relativne i apsolutne kronologije vučedolske kulture.

Pri periodizaciji kasne vučedolske kulture važno je sustavno uključiti i vinkovačku kulturu te njezino trajanje unutar kulturne grupe Somogyvár-Vinkovci. Radiokarbonski podaci pokazuju da su datumi Somogyvár kulture stariji od vinkovačkih datuma s prostora istočne Hrvatske, odnosno da se djelomično preklapaju s mlađom fazom vučedolske kulture, što naglašava potrebu za preciznijim kronološkim i tipološkim istraživanjima (Teržan i Črešnar 2014; Krmpotić et al. 2016). Osim toga, usporedbe s datumima iz Ljubljanskoga barja potvrđuju složenost kronoloških odnosa i naglašavaju potrebu za daljnjim radiokarbonskim istraživanjima i tipološkim analizama kako bi se preciznije razjasnili vremenski odnosi i kulturni prijelazi u regiji (Velušček 2014; Leghissa 2021).

2.2. Topografske, strateške i gospodarske karakteristike vučedolskih naselja

Odabirom strateški važnih i prirodno povišenih položaja u blizini rijeka ili potoka, vučedolska populacija pokazuje jasan obrazac pri izboru lokacija za naseljavanje. Na prostoru istočne Slavonije i Srijema naselja su često bila podizana na prapornim gredama iznad Dunava, gdje je desna, viša obala nudila prirodnu zaštitu od poplava, dok na niskoj i plavnoj lijevoj obali Dunava vučedolska naselja izostaju (Miloglav 2012c; 2018).

Za razliku od istočne Slavonije, u zapadnoj Slavoniji i sjeverozapadnoj Hrvatskoj naselja se češće formiraju na dominantnim, prirodno zaštićenim položajima. Na tim lokacijama razvijaju se gradinska naselja, među kojima se ističu lokaliteti Slavča kraj Nove Gradiške (Ske-

lac 1997; Mihaljević 2005, 2014), Marić gradina u Mikleuškoj kod Kutine (Marković 1981, 2002a; Balen 2018b; Vuković i Balen 2026), Osječenica kod Dvora na Uni (Durman 1991), kao i Subocki grad u Novskoj (Bunčić i Drnić 2025).

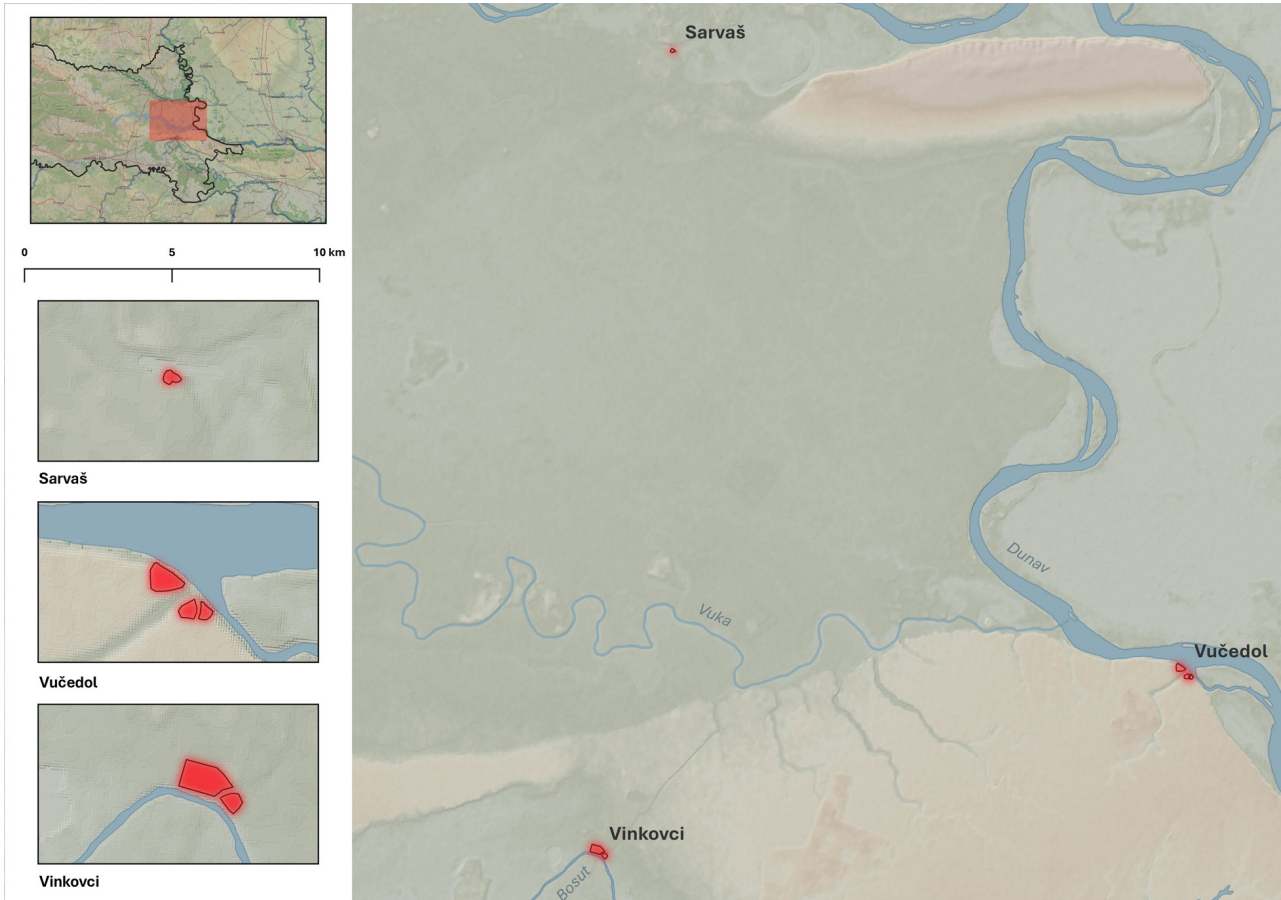
Mnogi su lokaliteti, poput Vučedola, Vinkovaca, Sarvaša, Borinaca, Damića gradine u Starim Mikanovcima, Viškovaca, podignuti na ranije naseljenim položajima starčevačke, sopotske, badenske i/ili kostolačke kulture. Utvrđivanje naselja pomoću jaraka (opkopa) i palisada postaje učestalije tijekom kasnoga bakrenog doba (Miloglav 2012c; Vuković i Balen 2026). Opkopi su jedno od ključnih, ali dugo zanemarivanih obilježja vučedolskih naselja kasnoga bakrenog doba. Iako se njihovo postojanje u literaturi često pretpostavljalo na temelju topografskoga položaja i analogija s drugim prapovijesnim naseljima, sustavna istraživanja tih velikih infrastrukturnih zahvata bila su rijetka, ponajprije zbog njihove znatne širine i dubine, koje otežavaju klasična arheološka iskopavanja. Recentna primjena metoda daljinskoga istraživanja otvorila je nove mogućnosti za njihovo prepoznavanje, dokumentiranje i interpretaciju. Rezultati magnetometrijskih i LiDAR istraživanja na lokalitetima Prisunjača, Viškovci i Damića gradina jasno su potvrdili postojanje opkopa koji su u potpunosti ili djelomično okruživali naseljeni prostor (Miloglav i Mušič 2017; 2018; 2020; Vuković et al. 2025; Miloglav 2026). U sličnom kontekstu, rad Furholt et al. (2025) doprinosi pregledu opkopnih sustava geomagnetskim istraživanjima na lokalitetu Szilvás u jugoistočnoj Transdanubiji, gdje identifikacija više uzastopnih jaraka upućuje na kompleksnu organizaciju prostora naselja i potencijalno izražene granice društvenoga ili obrambenoga karaktera. Dimenzije tih struktura, često prelazeći 20 m širine, ukazuju na znatna ulaganja rada i visoku razinu kolektivne organizacije zajednice, što postavlja pitanja o njihovim obrambenim, ali i simboličkim ili identitetskim funkcijama u krajoliku kasnobakrenodobnih zajednica. Daljnja istraživanja koja kombiniraju daljinske metode, ciljane arheološke sonde i prostornu analizu bit će ključna za preciznije definiranje kronologije, funkcija i uloge opkopa u širim obrascima naseljavanja vučedolske kulture.

Stalan boravak na jednome mjestu ukazuje na zemljoradnički način života, a obnavljanje kućnih osnova i višestruki stambeni horizonti potvrđeni su na brojnim lokalitetima, kao što su Vučedol, Vinkovci, Sarvaš, Damića gradina, Borinci i Prisunjača (Dimitrijević 1979c: 283; Iskra-Janošić 1984; Miloglav 2016; 2018; 2026; Rajković i Balen 2016).

Paralelno sa zemljoradnjom, stočarstvo je igralo važnu gospodarsku ulogu jer je omogućavalo stvaranje zaliha, mobilnost i razmjenu. Stoka je postala simbol bogatstva, a korištenje životinja za vuču omogućilo je veću obradu tla i ekonomski rast kućanstava (Miloglav 2018). Time se već u kasnome neolitiku javljaju korijeni društvene nejednakosti, koja se dodatno razvija u 4. tisućljeću, osobito uvođenjem metalurgije (Sherratt 1997: 29; Bogucki 2004: 314).

Vučedol, Sarvaš i Vinkovci (Sl. 2.3.) ubrajaju se među najveća i najznačajnija središta vučedolske kulture. Njihove dimenzije, slojevitost arheoloških nalaza i bogatstvo materijalne kulture pružaju ključne podatke o prostornoj organizaciji, društvenoj strukturi i gospodarskim aktivnostima vučedolskih zajednica, a istodobno omogućuju usporedbu i povezivanje razvojnih faza te kulture na prostoru istočne Hrvatske i šire regije. Smještena uz riječne tokove Dunava, Drave i Bosuta, ta tri naselja postala su važna centralna središta gospodarskoga i društvenoga života na kraju bakrenoga doba (Težak-Gregl 2017: 153).

Poznavanje izgleda naselja najbolje je dokumentirano na lokalitetu Vučedol (Vinograd Streim, Kukuružište Streim), gdje su otkrivene četvrtaste kuće s podom od nabijene ilovače, često

Slika 2.3. Prostorna organizacija i veličina naselja na lokalitetima Vučedol, Sarvaš i Vinkovci (izradila: J. Boras)

obnovljene zbog požara, a postavljene vrlo gusto – na udaljenosti od 0,5 do 1 metra (Durman 1988a; Forenbaher 1995). Kuće su imale zaobljene zidove od kolaca i pletera obljepljenoga ilovačom, a krov je vjerojatno bio od lakih drvenih greda i slame (Forenbaher 1994; 1995).

Unutrašnjost kuća sastojala se od jedne do tri prostorije s ognjištem u središtu – ili čak dva – koje je imalo centralnu ulogu u svakodnevici (Durman 1988a; Forenbaher 1995). U podu su se često nalazile posude za skladištenje, a uz kuće jame za hranu, koje su kasnije služile kao otpadne jame (Durman 1988a; Forenbaher 1994). Ispred ulaza u kuću često je postojao trijem ili zidić kao zaštita od vjetrova (Balen 2008; Durman i Hutinec 2011). Na podovima kuća ustanovljeni su i sedlasti žrtvenici (Hutinec i Šiljug 2018). Sedlasti ili rogoliki oltari također su pronalazeni i na položaju Hotel Slavonija, a njihova pojava u kontekstu kuća, ognjišta i potencijalnih kulturnih prostora najčešće se tumači u okviru ritualnih praksi (Težak 1979).

U kontekstu stambenoga prostora vrlo se često spominju keramičke kuke koje se povezuju s vješanjem posuda iznad vatre (Hutinec 2020: 24). Keramičke kuke, zabilježene i na položaju Hotel Slavonija (T. 9: 1, 4; Sl. 2.4.), specifičnost su vučedolske materijalne kulture i mogu se razmatrati u kontekstu organizacije kućnoga prostora. Iako su zastupljene u gotovo svakome vučedolskom naselju (Durman 1988a: kat. br. 18; Krznarić Škrivanko 1999: kat. br. 86; Miloglav 2016: 75, Sl. 26; Mitrović i Radojčić 2022: 109; kat. br. 96), najveća količina tih predmeta zabilježena je na lokalitetu Sarvaš (Balen 2005: T. 55–57; Rajković i Balen 2016: T. 43: 273–278).

Sl. 2.4. Keramičke kuke s položaja Zvijezda (prva lijevo) i Hotel Slavonija (ostali primjerci), GMV: inv. br. A11790, A11791, A11792, A11793, A11794 (foto: M. Pjevac)

Iako se u literaturi uobičajeno tumače kao predmeti za vješanje posuda iznad ognjišta, novija istraživanja i analize keramičkoga materijala s lokaliteta Prisunjača pokazuju da su ipak mogle imati neku drugu funkciju. Tragovi upotrebe analizirani na loncima namijenjenima termičkoj obradi hrane pokazali su da su posude bile u izravnome kontaktu s vatrom (Miloglav et al. 2024), što upućuje na to da keramičke kuke nisu bile namijenjene vješanju posuda iznad ognjišta. Naime, tragovi upotrebe koji ukazuju na izravan kontakt s vatrom očituju se u oksidiranoj vanjskoj površini posude, sve do područja ručke, što nastaje pri izlaganju posude visokim temperaturama (kao na primjerima: Sl. 2.5., 3.14.). U slučaju vješanja posude iznad vatre, njezina bi vanjska stjenka bila tamne, gotovo crne boje zbog taloženja čađe i djelovanja dima, što, međutim, nije zabilježeno ni na jednome tipu tih posuda s triju obrađenih lokaliteta (Damića gradina, Ervenica i Prisunjača). Prema analizi keramike s lokaliteta Līga (SZ Bugarska), koji pripada kompleksu Bujanj – Salcuța – Krivodol, uočena je iznimno česta pojava ručki na posudama, što se povezuje s promjenama u načinu korištenja prostora i pohrane, uključujući njihovo vješanje umjesto držanja na podu ili drvenim policama. Iako je oblikovanje ručki dodatni korak u proizvodnome procesu i nije prostorno ekonomično, njihova se prisutnost ne može objasniti isključivo tehnološkim razlozima, već vjerojatno odražava bihevioralno uvjetovane promjene u organizaciji prostora (Merkyte 2005: 83; Vuković i Bikić 2022). U tome kontekstu keramičke kuke mogu se tumačiti kao pokazatelji promjena u korištenju stambenoga prostora. Osim za vješanje svakodnevnih posuda na zidove objekta, mogle su služiti i za odlaganje alata, kuhinjskoga pribora (npr. žlica) i predmeta od organskih materijala (odjeće, užadi i sl.), kao i za sušenje hrane, čime su imale važnu ulogu u prostornoj organizaciji domaćinstva.

Odlaganje otpada u naselju bilo je organizirano – od svakodnevnoga otpada ispred kuća do većih odlagališta na rubovima naselja (Balen 2009; Durman i Hutinec 2011; Miloglav 2026). Arheološke strukture s većom koncentracijom specifičnih materijala ukazuju na intenzivnu proizvodnu aktivnost (Hutinec i Roksandić 2020). Tijekom recentnijih arheoloških istraživanja provedenih na lokalitetu Kukuruzište Streim (sonde V 12 i V 17), na ukupnoj površini od 1200 m², dokumentirani su ostaci čak 72 stambena i radionička objekta, što upućuje na gustu i organiziranu naseljenost prostora (Roksandić Vukadin et al. 2024: 274). Velik broj otkri-

Slika 2.5. Posuda za kuhanje s oksidiranom vanjskom površinom, kao posljedica direktnoga izlaganja vatri, Damića gradina, GMV: inv. br. A4164 (preuzeto iz: Miloglav 2018: 138, Sl. 8) (foto: I. Krajcar)

venih objekata potječe iz pet građevinskih faza, što svjedoči o višekratnoj izgradnji, obnovi i prostornome preoblikovanju naselja. Istraživanja su pokazala da su se pri temeljenju zidova i podnica koristile praporne lutke, odnosno konkrecije – materijal koji nastaje pri djelomičnome otapanju i sljepljivanju kalcita s glinom. Ista je tehnika gradnje zabilježena i na lokalitetu Prisunjača (Miloglav 2026). Također je zabilježeno sekundarno korištenje polomljenih keramičkih posuda u nivelaciji podnica, ognjišta i peći, što svjedoči o promišljenome korištenju dostupnih materijala u gradnji i dobrome poznavanju graditeljskih tehnika. Zabilježeni su i objekti većih dimenzija s jednom prostorijom, koji nisu bili namijenjeni stanovanju. Često su grupirani jedan uz drugi, što može upućivati na njihovu međusobno povezanu funkciju. Prema načinu gradnje i pokretnome inventaru, vjerojatno je riječ o objektima namijenjenima radioničkim, odnosno obrtničkim djelatnostima (Roksandić Vukadin 2021b; Roksandić Vukadin et al. 2024).

Lokalitet Prisunjača-Ciganica jedan je od najrecentnije sustavno istraživanih vučedolskih lokaliteta u Hrvatskoj. Naselje je bilo smješteno na povišenoj poziciji u krajoliku prirodno zaštićenoj vodotokom s triju strana, a geofizička istraživanja upućuju na postojanje opkopa i višestrukih jaraka koji su okruživali naselje veličine oko 4,5 ha. Ostaci triju objekata, uz vidljive tragove građevinskih popravaka, upućuju na specifičnu dinamiku naselja i organizaciju prostora. Posebno se ističe objekt dimenzija 4,5 × 7,60 m s inventarom sačuvanim *in situ* uslijed razaranja požarom i nagloga napuštanja objekta. Unutar objekta pronađeno je više od 50 keramičkih posuda te brojni kameni i koštani predmeti korišteni u svakodnevnom aktivnostima, što pruža vrijedan uvid u materijalnu kulturu vučedolske zajednice. Izgled i organizacija prostora unutar objekta te vrsta i prostorna distribucija nalaza upućuju na to da objekt nije služio za stanovanje, već za skladištenje i obradu namirnica (Miloglav 2026).

Slika 2.6. Dvodijelni kalup za lijevanje bakrenih sjekira s cilindričnim produžetkom za nasad drške, Hotel Slavonija, GMVk: inv. br. A2448, 2450a (foto: I. Krajcar)

Arheološki dokazi metalurške aktivnosti zabilježeni su na više lokaliteta, među kojima se, uz nalaze ostava sjekira u Borincima i Brekinskoj, kao ključna središta ističu Vučedol, Vinkovci (Sl. 2.6.) i Sarvaš (za pregled vidi: Roksanidć i Bošnjak 2024). Velika koncentracija metalurških nalaza na tim lokalitetima možda upućuje na njihovu ulogu regionalnih proizvodnih i/ili distribucijskih središta te naglašava središnje mjesto metalurgije u gospodarskoj i društvenoj strukturi vučedolske kulture.

Nalazi sopalja, odnosno keramičkih nastavaka za puhaljke, zajedno s kalupima i drugim metalurškim priborom, jasan su dokaz postojanja metalurške djelatnosti na vučedolskim nalazištima. Ti predmeti svjedoče o kontroliranom postizanju visokih temperatura potrebnih za taljenje bakrene rude, što potvrđuje da se metal nije samo koristio, nego i proizvodio na samim naseljima. Njihova prisutnost upućuje na razvijenu, organiziranu i tehnološki naprednu bakrenu industriju unutar vučedolske kulturne zajednice (Pravidur 2018). Na tablama nacrtanoga materijala s lokaliteta Hotel Slavonija prikazana su ukupno 33 primjerka sopalja,⁴ što je značajan broj nalaza (T. 7–8). Posebno je važno naglasiti da je objavljeni materijal selektivan i ne odražava cjelokupnu količinu i stvarnu zastupljenost te vrste predmeta na lokalitetu. Stoga se može pretpostaviti da je broj sopalja u arheološkome zapisu bio i veći, što dodatno naglašava važnost metalurških aktivnosti u naselju.

Ipak, razdoblje bakrenoga doba ne označava samo uvođenje bakra kao nove sirovine, već i promjene u načinu života i gospodarskoj organizaciji prapovijesnih zajednica. Većina zajednica prakticirala je mješovito gospodarstvo, koje je uključivao stočarstvo i poljodjelstvo (Težak-Gregl 2017: 143).

Arheobotaničke analize s lokaliteta na kojima su do sada provedene analize (Vučedol, Prisunjača, Ervenica) ukazuju na različite obrasce iskorištavanja okoliša (Miloglav 2012a; 2016; Reed 2012; 2016). Najčešće uzgajane kulture bile su jednozrna i dvozrna pšenica te ječam, što je u skladu s općom slikom poljoprivrede bakrenoga doba u srednjoj i jugoistočnoj Europi (van Zeist 1974–1978; Bankoff i Winter 1990; Jovanović 2004; Gyulai 2010).

4 U fundusu Gradskoga muzeja Vinkovci nalazi se 35 sopalja.

Uzgoj stoke bio je osnova gospodarstva, osobito goveda, koje tijekom bakrenoga doba zauzima istaknuto mjesto (Jurišić 1988; Miloglav 2016; 2018), dok je lov na divljač bio važan dodatni izvor hrane, čije je značenje variralo ovisno o prirodnim uvjetima i obilježjima krajolika. Uz govedo, važno mjesto zauzimaju svinja te ovca i koza, dok je od divljači najzastupljeniji jelen. Novija istraživanja na lokalitetu Prisunjača za sada pokazuju gotovo isti omjer domaćih i divljih životinja, što može ukazivati na značajniju ulogu lova, ali i na regionalne specifičnosti i prilagodbu okolišnim uvjetima (Bulatović et al. 2025).⁵ Međutim, interpretacija tih podataka uvelike ovisi o strategiji arheoloških istraživanja i uzorkovanja primijenjenoj na pojedinim lokalitetima, kao i o trenutačno vrlo malome uzorku analiziranih životinjskih kostiju s vučedolskih lokaliteta. Takva ograničenja nužno utječu na reprezentativnost rezultata i onemogućuju donošenje čvrstih zaključaka o stvarnim razmjerima stočarstva i lova u svakodnevnoj praksi. Unatoč tome, dostupni podaci upućuju na višestruku funkcionalnu ulogu životinja, koje se nisu koristile isključivo za prehranu, već i za vuču i obradu zemlje, čime su izravno pridonosile povećanju produktivnosti i promjenama u organizaciji rada (Trbojević Vukičević et al. 2006). S druge strane, životinjski ukopi u vučedolskoj kulturi jasno ukazuju na višestruku važnost životinja, koja nadilazi njihovu isključivo gospodarsku ulogu. Oni su snažan izraz ritualnih praksi, vjerovanja i društvene strukture zajednice, bilo kroz samostalne ukope povezane s animalističkim kultom bilo kroz ukope uz ljudske pokope koji upućuju na vjeru u zagrobni život. Istodobno, mogućnost žrtvovanja životinja kao vrijednoga prehrambenog resursa odražava i društvenu diferencijaciju unutar vučedolskih zajednica, čime životinje zauzimaju važno mjesto u simboličkome i društvenome poretku bakrenodobnoga društva (Jurišić 1990; Pasarić 2018).

Ribolov je imao važnu ulogu u naseljima uz rijeke, što potvrđuju ostaci riba, puževa i školjaka te ribolovni alati (koštani harpuni i udice). Velike količine ribljih krljušti upućuju na preradu ribe sušenjem i soljenjem (Paunović i Lajtner 1995). Riječna fauna imala je važnu ulogu ne samo u prehrani nego i u tehnološkome postupku izrade inkrustacije za ukrašavanje keramičkih posuda (Jurišić 1988; Paunović i Lajtner 1995; Kos et al. 2015; Kudelić et al. 2025; Miloglav 2016; 2026).

Nalazi keramičkih utega, pršljenaka i drugih tekstilnih alata (T. 9: 2, 3, 5–7; T. 10) svjedoče o razvijenoj tkalačkoj djelatnosti, dok arheološki i ikonografski izvori upućuju na proizvodnju odjeće od vune, biljnih vlakana i kože (Milićević 1984; Grabundžija 2018).

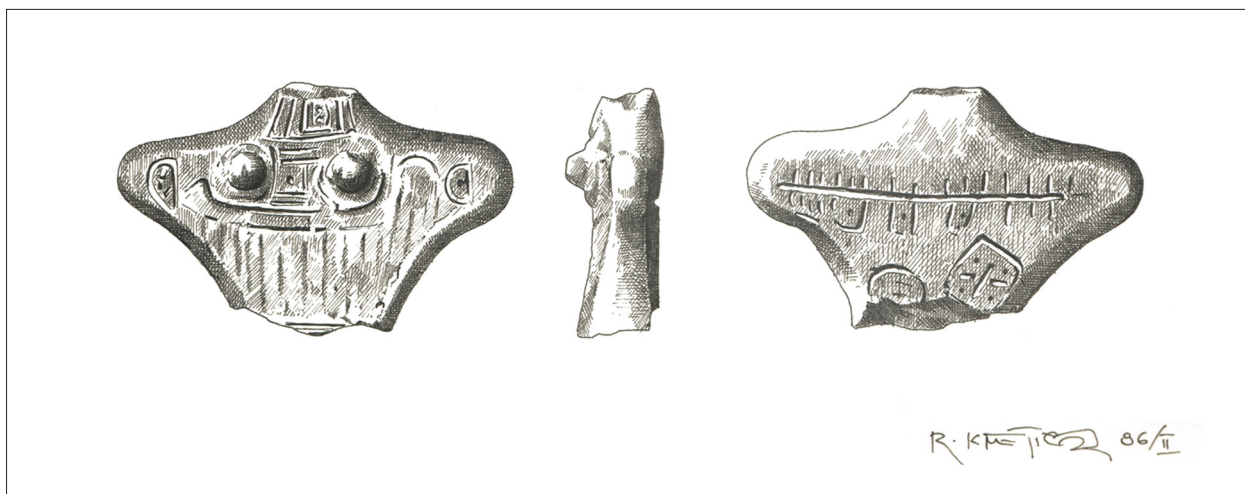
Najbolji dokaz o izgledu odjeće i načinu nošenja pružaju nam prikazi na keramičkim figurama, kao i pojedini keramički modeli predmeta, poput modela obuće. Najzanimljiviji primjeri potječu iz Vinkovaca, gdje su pronađene keramičke figure koje prikazuju ženski lik (Milićević 1984; 1988b) (Sl. 2.7.–2.8.). Posebnu pozornost privlače urezani križni motivi na rukama jedne od figura (Sl. 2.7. gore), koji bi mogli upućivati na praksu tetoviranja ili skarifikacije, odnosno namjernoga stvaranja ožiljaka na tijelu. Takvi znakovi mogli su imati ulogu identifikacijskih obilježja, primjerice u označavanju pripadnosti određenoj društvenoj skupini ili statusu unutar zajednice. Slični križni motivi zabilježeni su i na bedrima još jedne figure iz Vinkovaca (Sl. 2.7. dolje), što upućuje na mogućnost da je riječ o širem simboličkom obrascu prisutnome u vučedolskoj zajednici.

5 Rezultati su predstavljeni na 13th scientific conference *Methodology and Archaeometry*, konferenciji održanoj 27. – 28. 11. 2025. na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu – Bulatović et al. *Animal Exploitation in the Copper Age of Eastern Slavonia: Zooarchaeological Evidence*.

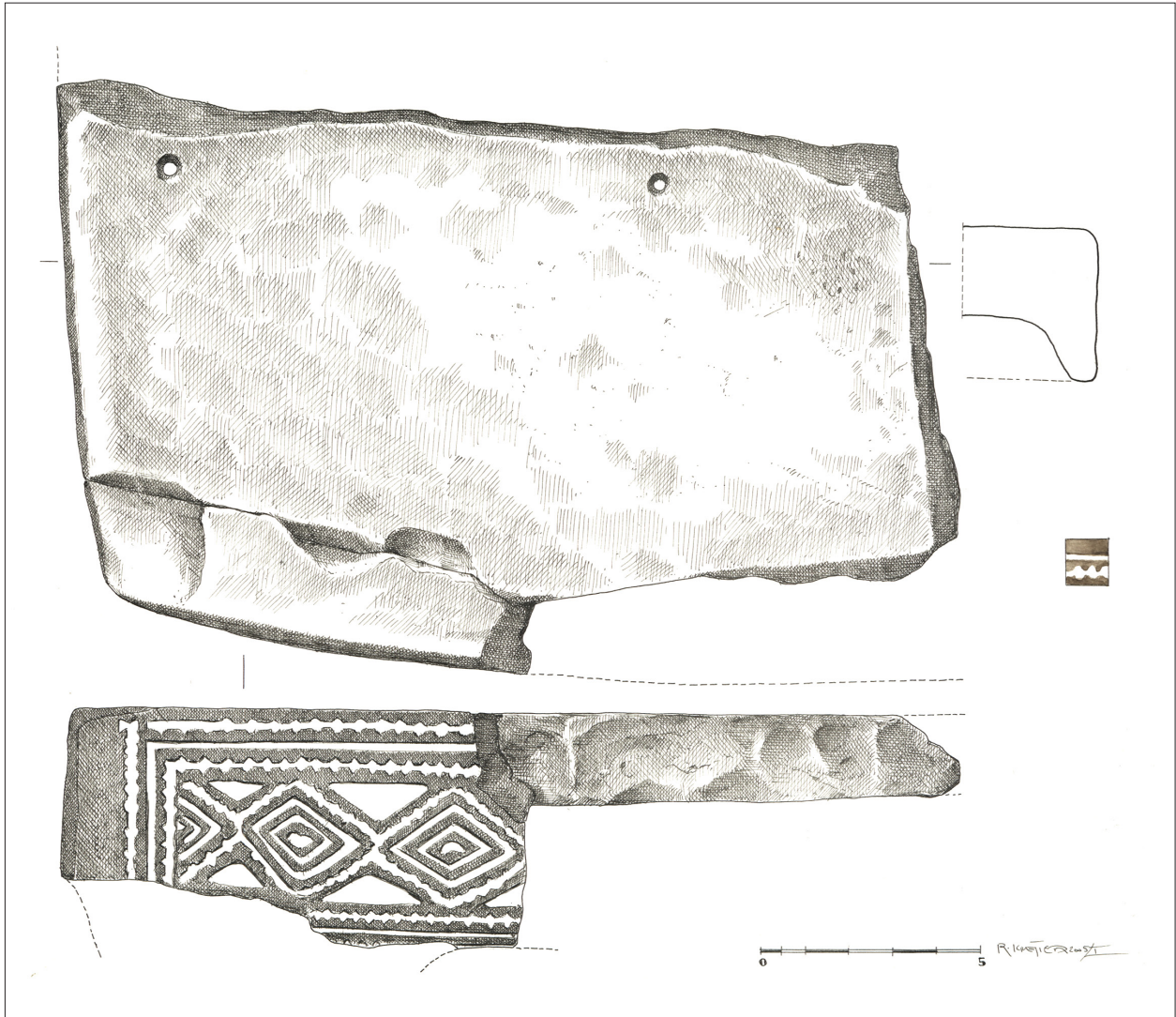

Slika 2.7. Antropomorfne figure, Hotel Slavonija, gore: GMVk: inv. br. A2934, dolje: GMVk: inv. br. A2932

Iako su nam vjerni pokazatelji nošnje, idole se najčešće interpretira i kao prikaze božanstva, zaštitnike kuća ili plodnosti (Težak 1979). Uz idole, još jedan tip keramičkih predmeta najčešće se povezuje s posebnim obredima. Težak-Gregl (2017: 168) tumači oltare u obliku maloga stola (Sl. 2.9.-2.10.) kao predmete korištene u kućnim žrtvenim obredima, pri čemu im se

Slika 2.8. Antropomorfna figura, Hotel Slavonija, GMVk: inv. br. A2932

Slika 2.9. Keramički model stola s položaja Hotel Slavonija, GMVk: inv. br. A6031

pripisuje i društveno značenje u funkciji reprezentativne kućne uporabe tijekom posebnih i važnih društvenih i obiteljskih prigoda. Prema tablama nacrtanoga materijala s lokaliteta Hotel Slavonija, zabilježeno je ukupno 12 primjeraka keramičkih predmeta u obliku malih „oltarnih“ stolova, ukrašenih i neukrašenih (T. 4–6; Sl. 2.9.).⁶ Također je evidentirano 6 primjeraka četvrtastih keramičkih oblika na plitkim čepastim nožicama s vrlo složenim dekorativnim elementima (T. 19: 1; T. 45, 46), čija funkcija zasad ostaje nejasna. Isti su primjerci poznati i s ostalih položaja na telu Tržnica (Sl. 2.10.).

Takva brojnost i raznolikost upućuju na važnost te skupine predmeta u okviru vučedolskoga naselja, i u svakodnevnoj upotrebi i u iskazivanju društvenoga statusa i hijerarhijskih odnosa unutar zajednice. U dosad objavljenoj građi vučedolske kulture nije zabilježena tako velika koncentracija tih oblika, što dodatno naglašava značaj položaja Hotel Slavonija kao jednoga od ključnih središta vučedolske kulture.

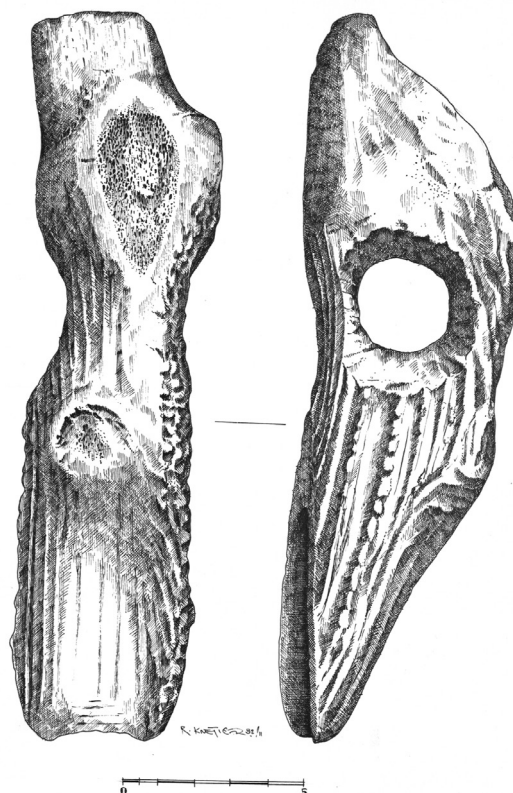
6 U Gradskome muzeju Vinkovci nalazi se 20 ulomaka oltarnih stolova iskopanih na položaju Hotel Slavonija.

Slika 2.10. Keramički modeli stolova s položaja Zvijezda; lijevo – primjerak s tragovima crvene inkrustacije, GMVc: inv. br. A11787, desno – GMVc: inv. br. A11788 (foto: M. Pjevac)

U svakodnevnim aktivnostima značajnu su ulogu imali kameni i koštani alati, kakvi su uobičajeni i u drugim neolitičkim i eneolitičkim kulturama – šila, igle, svrdla, sječiva, sjekire, dlijeta i sl. – korišteni pri obradi kože, drveta i drugih sirovina (Vitezović 2018; Banda 2021; Bošnjak 2021; Roksandić Vukadin 2021a). Kao osobitost vučedolske kulture ističu se i alati izrađeni od životinjskoga rogovlja, osobito jelenjih parožaka (Vitezović 2018; Bošnjak et al. 2020) (Sl. 2.11.).

Ukupno gledano, gospodarstvo vučedolske kulture odražava složenu prilagodbu okolišu, kombinaciju stočarstva, poljoprivrede, eksploatacije šumskih i riječnih resursa te korištenja sirovina bakra, što je omogućilo tehnološki razvoj i širenje kulture te je važna prekretnica u razvoju prapovijesnih zajednica u Podunavlju.

Slika 2.11. Motika od roga s položaja Hotel Slavonija

03.

Keramička proizvodnja u vučedolskoj kulturi

Od prvih pisanih podataka o vučedolskoj kulturi mnogi su se autori bavili njezinim različitim aspektima, od podrijetla i općih karakteristika naseljavanja do geografske rasprostranjenosti i relativne kronologije. Međutim, ono što će uvijek ostati prva asocijacija kada se spomene vučedolska kultura svakako je njezina prepoznatljiva keramička proizvodnja. Izrazito prepoznatljivi lončarski proizvodi koje karakterizira specifičan dekorativni stil koji koristi geometrijske motive, često ispunjene bijelom (a rjeđe crvenom) inkrustacijom, prisutan je na posudama koje su se koristile u svim aspektima svakodnevnoga života. Vrijeme i energija uloženi u izradu keramičkih proizvoda, i u oblikovanje i u dekoraciju, bili su sastavni dio vučedolske lončarske tradicije. Njihove lončarske vještine nisu bile usmjerene i ograničene samo na predmete posebne namjene, poput onih korištenih u ceremonijalnim i pogrebnim praksama, već su uspostavili proizvodne standarde koji su postali sastavni dio društvenih vrijednosti vučedolskoga stanovništva i ključni element njihova prepoznatljivog grupnog identiteta.

3.1. Arheologija neobjavljenoga materijala

Iako vučedolska kultura označava odmak u društvenoj organizaciji te prelazak na vertikalnu stratifikaciju društva, što je naravno vidljivo i u keramičkoj proizvodnji kao vrlo važnome društvenom aspektu, nedovoljan broj sistematičnih i interdisciplinarnih istraživanja nažalost ostaje njezina trenutačna realnost. Kada govorimo o keramičkome materijalu, samo je manji broj lokaliteta obrađen i objavljen, što nam na mikrorazini, a posebno na makrorazini, ne pruža dovoljno podataka za komparativne analize. Iako je vučedolska keramografija jedna od najprepoznatljivijih, i široj javnosti najpoznatijih, prapovijesnih dostignuća, njezina arheološka interpretacija ostaje nedovoljno obrađena i u znanstvenome smislu zapostavljena, često zatočena u sjeni popularizacije. Sustavna istraživanja materijala, kao i njegova adekvatna objava i interpretacija, uglavnom izostaju, što je osobito vidljivo na eponimnome lokalitetu Vučedol. Nedostatak temeljitih analiza i objava keramičke građe s Vučedola sigurno je usporio napredak u razumijevanju kulturnih i tehnoloških aspekata te značajne prapovijesne kulture, čime je prepoznatljivost i važnost lokaliteta i njegove materijalne ostavštine i dalje ograničena na površne spoznaje, bez provedenih analiza i interpretacija. Osim analize, obrade i objave materijala, velik je problem i objava istraženih lokaliteta općenito. Izostaju podaci o izgledu i veličini naselja, o naseobinskim pokazateljima, prostornoj distribuciji različitih skupova nalaza unutar i izvan naselja. Podaci za prezentaciju javnosti birani su selektivno, a interpretacije koje ih prate rijetko su potkrijepljene arheološkim kontekstom ili provedenim

analizama. Umjesto toga, odabrani artefakti postaju sredstvo za stvaranje privlačnih priča kojima se rekonstruira prošlost. Takav pristup stvara jaz između znanstvenih činjenica i popularnih narativa – dok arheologija kao znanost teži objektivnosti i preciznosti, javnost često prima prilagodljive, ponekad spekulativne konstrukcije prošlosti.

3.2. Zaboravljeni artefakti

Keramička proizvodnja dio je materijalne kulture koja itekako odražava način života, društvenu i ekonomsku organizaciju te međusobne interakcije u prošlosti. Način na koji danas proučavamo materijalne ostatke iz prošlosti odavno je izašao iz okvira tradicionalne deskriptivne analize i identifikacije formalnih atributa koji se koriste pri primarnoj obradi. Takav način obrade keramičke građe može biti dovoljan i prihvatljiv jedino kada se radi o sažetim izvještajnim tekstovima s provedenih arheoloških iskopavanja. Obrada keramičkoga materijala koja uključuje bilježenje metričkih ili morfoloških podataka ne znači da smo tu istu građu analizirali i interpretirali, odnosno pokušali razumjeti, objasniti i shvatiti znanje, vještine i uvjete nastanka tih predmeta te objasniti kakvu su ulogu imali u životu ljudi koji su ih napravili, koristili, distribuirali i u konačnici odbacivali. Unošenje podataka o formalnim atributima keramike (morfološkim, metričkim) zapravo je samo početni korak i osnova za daljnja istraživanja i analize (Vuković 2017: 43). Većina radova o keramičkome materijalu u domaćoj literaturi temelji se na duboko ukorijenjenome tradicionalnom kulturno-povijesnom pristupu, gdje kreiranje tipova ostaje jedini oblik analize i interpretacije, a keramički ulomci promatraju se isključivo kao pasivni komadi pečene gline, a ne kao aktivni nositelji informacija o prošlosti. Tako, nažalost, obrada keramičkoga materijala većinom ostaje zatočena u sferi opisa i kataloških jedinica te smještanja u relativno-kronološke okvire. Takav tradicionalan pristup ograničava razumijevanje društvenih i kulturnih procesa u prošlosti te onemogućuje šire interpretacije (Miloglav 2025: 179–180). Ono što je svakako zanimljivo jest da smo u gotovo svim drugim sferama arheološkoga istraživanja prihvatili suvremene metode i analitičke alate, dok se u domeni obrade, analize i interpretacije keramičkoga materijala i dalje čvrsto držimo tradicionalnoga pristupa. Keramički materijal, koji se i dalje uglavnom koristi isključivo za razdvajanje kulturnih skupina i definiranje relativne kronologije, ostaje bez sustavnije analize i interpretacije, svodeći se na puku formalnost u dokumentaciji obavljenoga posla. Istovremeno, sveprisutna digitalizacija i STEM pristupi u arheologiji postupno marginaliziraju samu srž discipline – sustavno proučavanje materijalnih ostataka. Analiza i obrada materijalnih ostataka, kao procesi koji po svojoj prirodi zahtijevaju znatne vremenske resurse, sve više dolaze u sukob sa suvremenim profesionalnim okruženjem koje karakterizira model brzih rezultata i kvantitativnih pokazatelja. Arheološki materijal zbog toga često ostaje na razini osnovne dokumentacije, bez dubljega znanstvenog valoriziranja. Time nastaje paradoksalna situacija u kojoj alati, koji bi nam trebali olakšati analizu, vrlo često postaju cilj sami po sebi, dok se artefakt pretvara u statistički podatak. Dok se metodološki napredak u arheologiji često povezuje s novim pristupima, analiza keramičkoga materijala – ključna za razumijevanje ljudskoga ponašanja u prošlosti – stagnira u okvirima zastarjelih procedura i rutinskih praksi.

Analiza keramičkoga materijala najbolji je primjer interdisciplinarnosti arheološke struke, a razni metodološki pristupi, teorijski okviri i analitičke tehnike omogućavaju nam da rekonstruiramo život ljudi i funkcioniranje društva u prošlosti. Keramički predmeti, kroz svoj

životni ciklus od izrade do upotrebe i konačnoga odbacivanja, odražavaju složenu mrežu društvenih odnosa i interakcija u prošlim zajednicama. Stoga ih ne smijemo reducirati na pasivne predmete, već na dinamične nositelje kompleksnih arheoloških podataka koji nam omogućavaju rekonstrukciju društvenih i ekonomskih procesa, distribucijskih mreža, tehnoloških odluka, tradicijskih praksi i kulturnih identiteta zajednica u prošlosti.

3.3. Lončarstvo vučedolske kulture: što znamo do sada?

Keramička proizvodnja u vučedolskoj kulturi isticala se izuzetnom tehnološkom vještinom izrade posuda, bogatstvom ukrasa i dizajna, a velika raznolikost oblika svjedočila je o visokom umijeću lončara, a isto tako i o kompleksnoj društvenoj organizaciji.

Kao što je već prethodno naglašeno, vrlo je malo objavljene keramičke građe s vučedolskih lokaliteta na našim prostorima, a shodno tomu i provedenih analiza i interpretacija. Osim što nedostaje obrada materijala, izostaju i opširnije analize prostornih obrazaca naseljavanja koje nam pomažu razumjeti društveno-ekonomsku organizaciju i kulturnu dinamiku vučedolskih zajednica, odnose i interakcije između naselja te strategije iskorištavanja prostora pred kraj bakrenoga doba. Međutim, iako su istraživanja keramičkoga materijala još uvijek oskudna, postojeće analize omogućuju određene zaključke o organizaciji keramičke proizvodnje i stupnju specijalizacije lončarskoga zanata, funkcionalnim karakteristikama pojedinih tipova posuda, tehnološkim aspektima proizvodnje, praksama sekundarne upotrebe keramičkih predmeta te prostornim obrascima distribucije i odlaganja posuda unutar naselja.

Lokaliteti s obrađenim i objavljenim materijalom koji će poslužiti kao osnova za analizu keramičkoga materijala s lokaliteta Hotel Slavonija u narednim poglavljima uključuju: Damića gradinu u Starim Mikanovcima, nekoliko položaja u Ul. M. Gupca na Ervenici u Vinkovcima (Gale 2002; Miloglav 2007, 2012a, 2012b, 2012c, 2013, 2016, 2020; Vuković i Miloglav 2018; Miloglav i Balen 2019; Kudelić et al. 2025), Prisunjaču u Vođincima (Miloglav i Mušič 2018; 2020; Miloglav et al. 2024; Kudelić et al. 2025; Bulatović et al. 2025; Balen i Miloglav 2026; Miloglav 2026) te Sarvaš (Balen 2005; Rajković i Balen 2016). Provedene analize i obrada arheološke građe na navedenim lokalitetima rezultirale su objavljenim podacima koji su temelj za interpretaciju vučedolske keramičke proizvodnje.

3.3.1. Organizacija keramičke proizvodnje – struktura i kontekst

Društvene i ekonomske promjene koje se vrlo dobro mogu pratiti u okvirima vučedolske kulture odrazile su se i na keramičku proizvodnju. Kako naselja rastu, tako raste i broj proizvođača i potrošača, shodno tome dolazi do podjele rada te nastaju specijalizacije različitih zanata, ostvaruju se različiti kontakti među zajednicama u okolici i uspostavljaju modeli razmjene i trgovine.

Kada govorimo o keramičkoj proizvodnji, nju prije svega treba promatrati unutar društvene organizacije te ekonomskih i gospodarskih faktora. Vučedolska kultura vrlo je važan pokazatelj razdoblja u kojem društva prolaze kroz značajne društveno-ekonomske reorganizacije te odražava promjene koje su evidentne u raslojavanju društva i stvaranju hijerarhijskih odnosa. Takve promjene vidljive su u: *a)* organizaciji naselja koje karakterizira smještaj na podignutim i utvrđenim položajima; *b)* izdvajanju istaknutih mjesta u naseljima koja imaju po-

sebnu ulogu; *c*) porastu luksuznih keramičkih predmeta koji se oblikom i ukrasom izdvajaju od predmeta za svakodnevnu upotrebu; *d*) metalurškim aktivnostima koje su evidentirane samo u pojedinim naseljima; *e*) pokopavanju visoko rangiranih individualaca na posebnim položajima u naselju (Forenbaher 1994). U takvim okolnostima mijenja se i keramička proizvodnja, koja prije svega ovisi o društvenoj organizaciji te ponudi i potražnji zajednice.

Model organizirane keramičke proizvodnje i specijalizacije zanata temelji se na analizi materijala s istovremenih lokaliteta Damića gradina u Starim Mikanovcima i na položaju u Ul. M. Gupca 14 na Ervenici u Vinkovcima (Miloglav 2012a, 2012b, 2013, 2016, 2018; Vuković i Miloglav 2018), a dodatno je potvrđen nalazima s lokaliteta Prisunjača u Vođincima. Ti su lokaliteti ključni za interpretaciju keramičkoga materijala s položaja Hotel Slavonija i za razumijevanje načina organizacije keramičke proizvodnje u vučedolskome društvu. Međutim, da bi se takvi procesi u potpunosti sagledali, potrebno je uzeti u obzir širi okvir njihova nastanka – društveno-ekonomske, političke, prostorne i krajobrazne čimbenike koji oblikuju razvoj i funkcioniranje zajednice, s obzirom na to da oni čine temelj za prepoznavanje trago-va organizirane proizvodnje i specijalizacije.

3.3.2. Specijalizacija keramičke proizvodnje i standardizacija keramičkih proizvoda

Jedan od ključnih pokazatelja složene društvene strukture na kraju bakrenoga doba svakako je postojanje specijaliziranih zanata i podjele rada u kojoj određene skupine ili pojedinci preuzimaju specifične ekonomske i društvene uloge. U tome kontekstu treba promatrati i organiziranu keramičku proizvodnju – kao odraz društveno-ekonomske dinamike i kompleksne unutarnje strukture vučedolskoga društva, pri čemu se sve jasnije izdvajaju nositelji specijaliziranoga lončarskog zanata. Takva specijalizacija ne podrazumijeva samo tehničku vještinu oblikovanja i pečenja keramike, već i prijenos znanja te određeni stupanj organizacije proizvodnoga procesa, što sve ukazuje na veću razinu društvene kompleksnosti. Tako uspostavljena organizirana proizvodnja ukazuje na postojanje društvenih mehanizama koji su omogućavali planiranje, raspodjelu i koordinaciju rada, što je karakteristično za hijerarhijski uređene zajednice.

Na osnovi provedenih analiza s lokaliteta Damića gradina, Ervenica i u novije vrijeme s lokaliteta Prisunjača potvrđeno je da se organizacija keramičke proizvodnje unutar vučedolskoga društva odvijala na razini domaćinstva, gdje je većina proizvodnje orijentirana na potrebe izvan njega, odnosno zahtjeve unutar naselja. Lončari još uvijek nisu specijalizirani u smislu „stalnoga radnog mjesta“, a keramička se proizvodnja intenzivirala linearno s poraslim gospodarskim aktivnostima (Miloglav 2012b, 2013; 2016; Vuković i Miloglav 2018). U novonastalim okolnostima proizvodnje izdvajaju se specijalizirani lončari koji su mogli biti organizirani u više lončarskih zajednica. Osim opskrbe unutar naselja, moguće je da su određeni proizvodi distribuirani i u obližnja manja naselja koja nisu imala veće lončarske zajednice ili specijalizirane i vješte lončare.

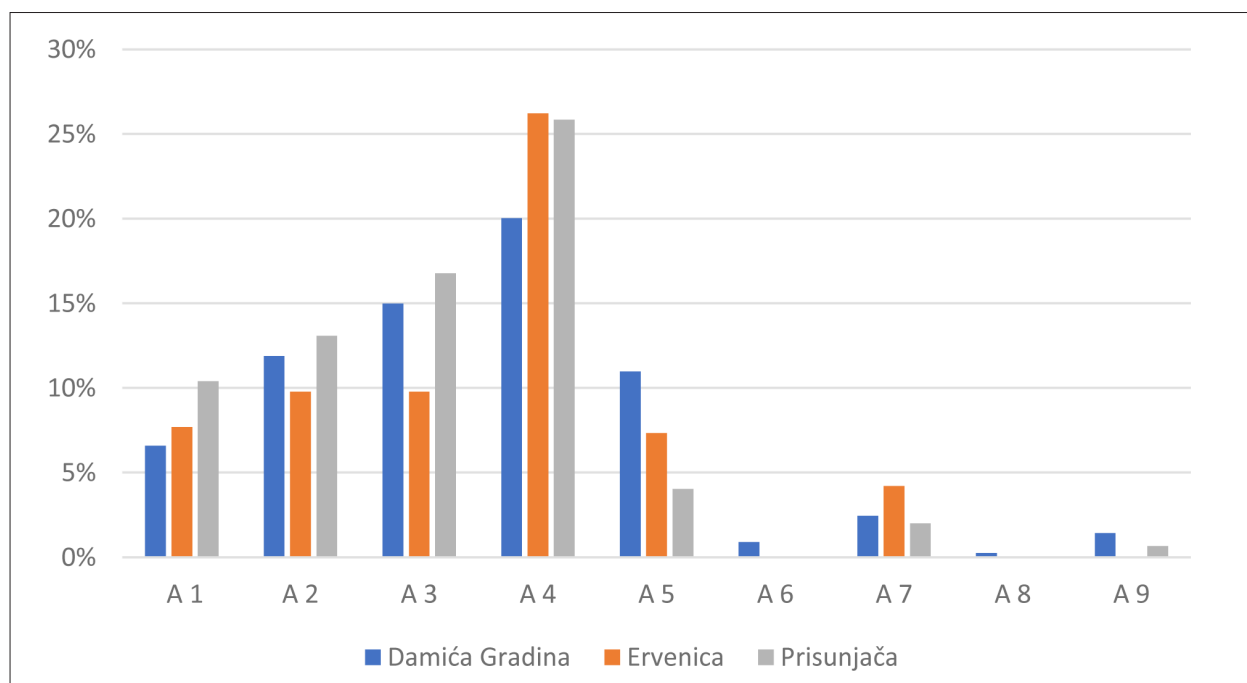
Standardizacija proizvoda, kao važan segment u analizi organizirane keramičke proizvodnje (Rice 1989; Stark 1991; Blackman et al. 1993; Kvamme et al. 1996; Arnold 2000), potvrđena je na sva tri lokaliteta na određenim tipovima posuda. Općenito se smatra da je veći i kompleksniji stupanj proizvodnje razlog veće uniformiranosti keramičkih posuda, odnosno stupnja standardizacije (Rice 1981; Blackman et al. 1993; Costin i Hagstrum 1995; Costin 2005).

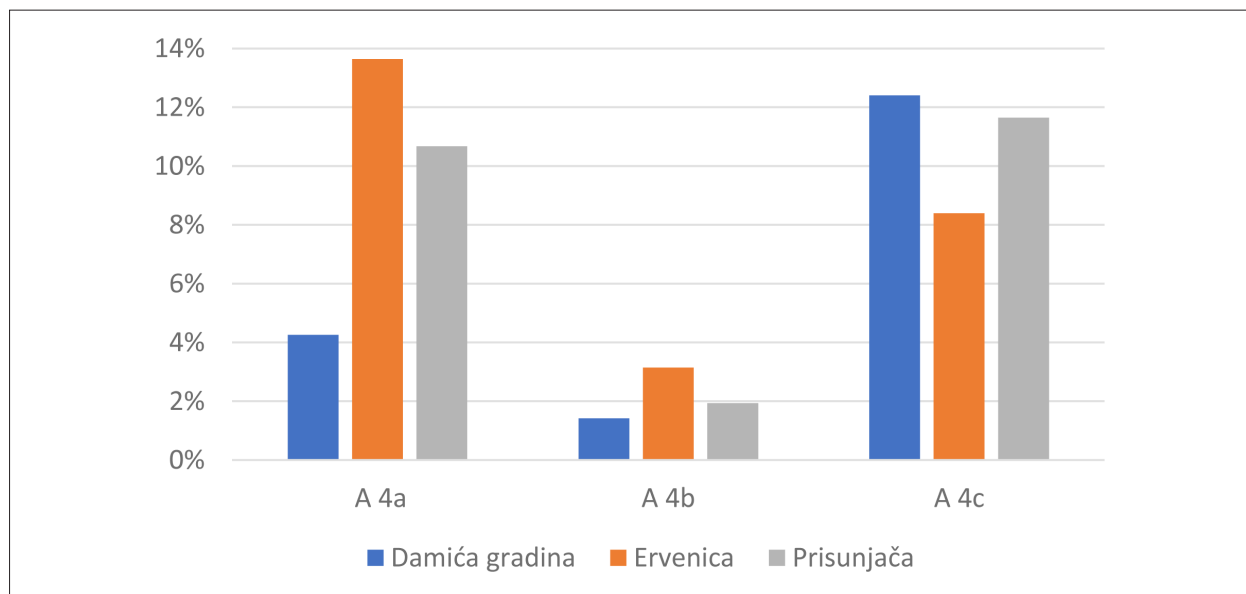
Slika 3.1. Zdjela tipa A 4c s položaja M. Gupca 14 na Ervenici, GMVk: inv. br. A4936 (foto: M. Pjevac)

Na primjeru analiziranoga materijala na lokalitetima Damića gradina, Ervenica (položaj u Ul. M. Gupca 14) i Prisunjača uočena je standardizacija proizvoda, posebno vidljiva na nekoliko specifičnih tipova posuda. Najveći stupanj standardizacije potvrđen je na bikoničnim zdjela (označen kao tip A 4 – Sl. 3.1.), koji je ujedno i najzastupljeniji oblik posuda na sva tri lokaliteta, odnosno ima najintenzivniju proizvodnju.

Ta vrsta zdjela na Ervenici zastupljena je s 26,22 %, na Damića gradini s 20,03 %, a na Prisunjači s 25,84 %, što ukazuje ne samo na visoku zastupljenost već i na isti intenzitet proizvodnje zdjela toga tipa (Sl. 3.2.). Unutar te skupine posebno se ističe povećana zastupljenost podtipova A 4a i A 4c, što upućuje na njihovu dominantnu ulogu u keramičkome repertoaru, odnosno najučestalije korištenje (Sl. 3.3.).

Slika 3.2. Ukupna zastupljenost tipova zdjela (A) na Damića gradini, Ervenici i Prisunjači

Slika 3.3. Zastupljenost podtipova zdjela A 4a – A 4c na Damića gradini, Ervenici i Prisunjači

Stupanj standardizacije zdjela tipa A 4a – 4c izrazito je velik, a analiza dekorativnih elemenata i motiva s lokaliteta Vinkovci-Hotel na zdjelama tipa A 4c pokazala je da je taj tip zdjela standardiziran i po pitanju ukrašavanja (više u Poglavlju 3.5.). S obzirom na povećanu potražnju za zdjelama toga tipa, linearno raste i njihova proizvodnja te vještina u izradi. Taj tip zdjela nije služio za termičku obradu hrane, kako su pokazale analize organskih ostataka (GC-MS) i tragova upotrebe, već su služile za konzumaciju ili serviranje hrane bez termičke obrade (Miloglav i Balen 2019). Intenzivno i učestalo korištenje tih posuda podrazumijevalo je i kraći životni vijek, što je poticalo veću proizvodnju, ali i sekundarnu upotrebu. Takva dinamika upotrebe i trošenja vjerojatno je jedan od ključnih razloga njihove visoke zastupljenosti u keramičkom inventaru. Analize su također pokazale da su upravo te posude najviše popravljane radi upotrebe u neku drugu svrhu (Miloglav 2020). Dokazi sekundarne upotrebe vidljivi su po rupama na keramičkim posudama koje se nalaze na suprotnim stranama loma te su bile povezane s organskim materijalom (poput kože, užadi od biljnih vlakana i sl.). Bez obzira na veće proizvodne i ekonomske potrebe, te posude očito su imale posebnu vrijednost za zajednicu, o čemu svjedoče njihovi popravci i potreba da im se produlji životni vijek. Sekundarna upotreba posuda ne smije se gledati samo iz sfere ekonomskih aktivnosti i potrebe domaćinstva ili cijele zajednice za određenim proizvodom. Iako je proizvodnja keramičkih posuda sezonska aktivnost, a popravak utilitarnih posuda mogao je poslužiti za premošćivanje razdoblja do trenutka kada domaćinstvo obnovi zalihe novih posuda, moramo imati na umu vrlo kompleksne razloge za popravak i ponovnu upotrebu posuda, koji se moraju promatrati u kontekstu društveno-ideološkoga aspekta društva (Miloglav 2020). Činjenica da su neke posude popravljane češće od drugih može ukazivati na to da su imale veću vrijednost za pojedince ili društvo (Senior 1995). Većina bikoničnih zdjela ima rupe koje su napravljene s vanjske strane posude, vrlo često preko ukrašenih elemenata, što ukazuje na to da su popravljane od strane vlasnika, a ne lončara (Miloglav 2020: 126). Simbolička ili hijerarhijska vrijednost tih zdjela može se isključiti, budući da se prema nekim istraživanjima upravo takve posude češće popravljaju (Senior 1995; Dooijes i Nieuwenhuyse 2007). Popravci na luksuznim posudama za sada nisu potvrđeni ni na jednom od analiziranih loka-

liteta, stoga se vrijednost koju su te posude imale za pojedinca ili zajednicu treba promatrati izvan ekonomske ili simboličke sfere, a prije u kombinaciji društvenih, estetskih i tehnoloških vrijednosti (Miloglav 2020). Popravci na keramičkim posudama prisutni su i na tablama nacrtanoga materijala s položaja Hotel Slavonija, pri čemu jedan primjerak pripada upravo tipu A 4c (T. 54: 2).

Kao što je već naglašeno, posude tipa A 4, odnosno podtipovi A 4a – 4c, među najčešće su izrađivanim oblicima u vučedolskim naseljima i imale su važnu ulogu u svakodnevnim aktivnostima, što upućuje na izrazito visok intenzitet njihove proizvodnje. Njihova izrada zahtijevala je značajno ulaganje vremena i energije te se upravo na tome primjeru mogu objasniti i razumjeti kompleksnost lončarskoga zanata, izrazita vještina vučedolskih lončara i tehnološki napredni proizvodni procesi.

3.3.3. Tradicija, inovacija i identitet: tehnološki aspekti vučedolske keramike

Izrada keramičkih posuda, odnosno lanac operacija, može se podijeliti u sedam međusobno povezanih koraka koji su u interakciji s društvenim kontekstom u kojem se proizvodnja odvijala. Linearna analiza nije dovoljna jer svaki je tehnološki izbor uvjetovan nizom društvenih, ekonomskih, ideoloških i tradicijskih čimbenika koji oblikuju kulturnu percepciju dostupnih opcija (Sillar i Tite 2000). Lanac operacija stoga od lončara, ili skupine lončara, zahtijeva: nabavu i pripremu gline; nabavu i pripremu primjesa; oblikovanje pripremljene glinene smjese u željeni oblik, u skladu s predviđenom funkcijom posude; sušenje; ukrašavanje i obradu površine; pečenje; i tretmane nakon pečenja (za pregled vidi: Miloglav 2016: 41–58). Najbolji uvid u vještinu i tehnološko znanje vučedolskih lončara može se prikazati lancem operacija izrade spomenutih bikoničnih zdjela.

Na temelju provedenih analiza, koje uključuju XRF, XRD i optičku mikroskopiju te kemijske analize, može se zaključiti da su lončari glinu nabavljali iz neposredne okolice naselja. Sirovina je pritom bila pažljivo pročišćena i usitnjena, a kao primjese u lončarsku su smjesu dodavani grog (usitnjena keramika), kvarc i kalcit (Miloglav 2016: 143–147).

Pojava bikoničnih posuda odražava opći keramički trend bakrenoga doba, prisutan među različitim kulturnim skupinama, pa tako i u bliskoj kostolačkoj kulturi, s kojom su vučedolske zajednice vjerojatno dolazile u međusobne kontakte i interakcije. Ukrasi na zdjelama tipa A 4c izvedeni su tehnikama običnoga urezivanja, brazdastoga urezivanja i rovašenja, koje su bile poznate i lončarima u ranijim razdobljima. Ono po čemu se te zdjele izdvajaju jest standardiziranost u izradi i visoka kompleksnost dekorativnih elemenata, što je zabilježeno i na materijalu s položaja Hotel Slavonija.

Posude su pečene u redukcijским uvjetima, međutim do sada nisu pronađene keramičke peći niti jame za pečenje keramike, pa se pretpostavlja da se pečenje nije odvijalo u samome naselju, nego možda na njegovim rubnim dijelovima, odnosno područjima koja do sada nisu bila zahvaćena arheološkim iskopavanjima. Dosadašnja istraživanja vučedolskih lokaliteta pokazala su da je raster naselja gusto organiziran, sa stambenim objektima koji se nalaze na vrlo maloj udaljenosti jedan od drugoga. U takvoj organizaciji naselja mjesta za proizvodne aktivnosti pečenja keramičkih posuda, bilo u jamama, u pećima ili na otvorenome, jednostavno nije bilo moguće osigurati, što upućuje na to da su se takve aktivnosti odvijale izvan stambenoga dijela naselja, na posebno izdvojenim lokacijama.

3.3.4. Obrada površine kao pokazatelj tehnološkoga izbora

Izrazito važan korak u lancu operacija izrade keramičke posude jest obrada površine, o čemu ovise njezine konačne karakteristike, prije svega predviđena funkcija (Schiffer et al. 1994; Skibo i Schiffer 1995; Skibo 2013). Najčešći primjeri obrade posuda jesu glačanje ili poliranje te tretiranje posude barbotinom, koje se koristilo za lonce koji su služili za termičku obradu hrane. Tretiranje površine posuda grubljim i težim teksturama, poput barbotina, radi povećanja otpornosti na termalne stresove doprinosi otpornosti posude na toplinska pucanja i lomove, kao i na mehanička oštećenja (Schiffer et al. 1994; Skibo i Schiffer 1995). Posude za kuhanje tretirane na ovaj način zabilježene su u različitim geografskim područjima i u različitim vremenskim razdobljima. Unatoč tome, jedna od ključnih pogrešaka prisutnih u literaturi jest svrstavanje tehnike barbotina u kategoriju ukrašavanja, što se tradicionalno provlači kroz velik broj radova, na što upozoravaju noviji radovi (Vuković 2013; 2015; Miloglav 2016; 2024). Nanošenje barbotina na površinu posude predstavlja tehnološki izbor, a ne dekorativni postupak, s obzirom na to da ukrašavanje, prema samoj definiciji, podrazumijeva dekorativnu dimenziju (Miloglav 2016: 187) ili izražavanje identiteta.

Površina vučedolskih bikoničnih posuda obrađena je glačanjem, tehnikom koja se izvodi trljanjem čvrstoga alata (najčešće oblutka) o keramičku površinu u stanju kada je glina postigla tvrdoću kože, pri čemu posuda dobiva visoki sjaj (Velde i Druc 1999: 85). Glačanjem se minerali približavaju jedni drugima, orijentirajući se paralelno sa stijenkama posude, što zaustavlja širenje pukotina kroz tijelo posude. Posude glačane površine postaju vodootporne, imaju veći efekt zagrijavanja i veću otpornost na termalne stresove (Skibo 2013: 52). Upravo zbog tih karakteristika glačanje nikako nije estetska karakteristika jer je svaka posuda s razlogom izrađena kako bi poslužila određenoj funkciji. Glačanje je izrazito fizički i vremenski zahtjevan posao koji, iako ne prenosi informacije, ima izrazitu ulogu u segmentu stila (Dietler i Herbich 1989: 155). Taj korak u lancu operacija izrade posuda od lončara zahtijeva značajan utrošak energije, koncentracije i rada, jer postupak uključuje niz ponavljajućih i kontroliranih pokreta kojima se postiže željeni izgled i funkcionalnost posude. Za razliku od glačanja, ukrašavanje nije fizički zahtjevan korak u lancu operacija izrade keramičkih posuda. Etnoarheološka istraživanja pokazala su da ono ne zahtijeva ni puno uloženoga vremena ni energije, čak ni kada se radi o vrlo kompliciranome dizajnu ukrasa (Dietler i Herbich 1989: 155).

U literaturi se često susreće tvrdnja da uglačane keramičke posude oponašaju metalne predmete zbog svojega visokog sjaja. Međutim, takvo tumačenje nije u potpunosti utemeljeno, s obzirom na to da je glačanje prvenstveno tehnološki postupak kojim se postiže veća vodootpornost i nepropusnost stijenci posude. To je osobito važno kod posuda koje nisu bile namijenjene termičkoj obradi hrane, već pohrani ili posluživanju. Glačanje se stoga može promatrati kao kontrolirani i namjerno odabrani tehnološki postupak usmjeren na poboljšanje funkcionalnih svojstava posude, a ne isključivo kao estetski ili imitacijski element. Posude koje su služile za termičku obradu hrane na vatri već pri prvome kuhanju apsorbiraju masti biljnoga i životinjskoga porijekla od namirnica koje se u njoj nalaze (Charters et al. 1997). Masti će začepiti pore u stijenjkama posude, čime posuda postaje nepropusna. Na posudama koje nisu služile za termičku obradu hrane na vatri nepropusnost je trebalo postići nekim drugim tehnološkim izborom, a to je glačanje te vrlo često premazivanje posuda voskom ili biljnim uljima/sokovima nakon pečenja (Rice 1987: 231; Schiffer et al. 1994).

S obzirom na to da bikonične zdjele nisu služile za termičku obradu hrane na vatri, lončari su morali tehnološki izbor prilagoditi funkciji buduće posude – omogućiti joj nepropusnost,

što su postizali glačanjem i premazivanjem posuda voskom. Dosadašnje analize organskih ostataka metodom plinske kromatografije–masene spektrometrije (GC-MS) (Miloglav i Balen 2019) pokazale su da se vosak nanosio nakon pečenja posuda, što predstavlja specifičan dio tehnološkoga postupka karakterističan za vučedolsku keramičku proizvodnju.

3.3.5. Tehnološka i funkcionalna uloga voska u keramičkoj proizvodnji

Pčelinji vosak jedna je od organskih komponenti i najraniji voskasti materijal koji se u prošlosti često koristio u različite svrhe (Mayyas et al. 2012). One uključuju njegu tijela i medicinsku upotrebu, balzamiranje, lijepljenje, korištenje voska kao goriva za osvjetljivanje te tehnološke namjene poput premaza kojim se postiže hidrofobnost posude (Regert et al. 2001; Chasan et al. 2021). Duga tradicija eksploatacija pčela i pčelinjega voska može se pratiti na području Europe, Bliskoga istoka i sjeverne Afrike od početka sedmoga tisućljeća (Roffet-Salque et al. 2015). Raznolikost primjena pčelinjega voska može se objasniti njegovim ključnim karakteristikama – plastičnošću i hidrofobnim svojstvima. Vosak nalazimo kod biljaka i životinja, a kao kruta hidrofobna tvar, on se ne otapa u vodi. Prirodni su voskovi mekši i tale se na nižim temperaturama (iznad 45 °C), što ih razlikuje od masti i ulja. Najpoznatiji životinjski vosak jest pčelinji vosak, koji se tali na temperaturi oko 65 °C (Miloglav 2012a: 223). U kemijskoj analizi organskih ostataka biomarkeri meda rijetko su zabilježeni u arheološkome kontekstu, što se može pripisati njihovoj izrazitoj podložnosti razgradnji u većini okolišnih uvjeta (Regert et al. 2001). Nasuprot tome, biomarkeri pčelinjega voska stabilniji su i otporniji na procese razgradnje, stoga su otkriveni u brojnim arheološkim kontekstima (Heron et al. 1994).

Vosak na keramičkim posudama nalazimo od najranijih prapovijesnih vremena, a često i u kombinaciji s drugim biljnim ili životinjski mastima, što je posljedica upotrebe posuda za različite svrhe (Mayyas et al. 2012). Analize i eksperimenti pokazali su da kada su mješavina masti i voska nađeni zajedno, vosak je u pravilu dodan na posudu prije životinjske masti (Charters i Evershed 1995). Već je spomenuto da su se razni premazi, poput voska, smola ili biljnih sokova, koristili u izradi keramičkih posuda od najranijih razdoblja u prapovijesti, a glavna im je karakteristika da zatvaraju pore na poroznoj keramici te omogućuju posudi nepropusnost, odnosno vodootpornost (Schiffer et al. 1994; Heron et al. 1994; Charters et al. 1997; Regert et al. 2001; Garnier et al. 2002; Ogrinc et al. 2014; Chasan et al. 2021). Vosak kao vodootporni premaz pronađen je s vanjske i unutrašnje strane vučedolskih posuda, i to na onima koje nisu služile za termičku obradu hrane (Miloglav 2012a; 2016; Miloglav i Balen 2019). Taj podatak potvrđen je na 10-ak analiziranih posuda s lokaliteta Damića gradina, Ervenica i Prisunjača, pri čemu ponavljanje istoga obrasca na specifičnim tipovima posuda ukazuje na standardizirani tehnološki postupak i njegovu sustavnu primjenu. Dosadašnji rezultati pokazuju da se vosak nanosio isključivo na posude koje su služile kao zdjele za konzumaciju hrane bez termičke obrade te na šalice koje su služile za piće (tipovi A 2, A 4, A 7 i C). Ni na jednom ulomku lonca za kuhanje za sada nemamo potvrdu korištenja voska kao vodootpornoga premaza, što i ne čudi s obzirom na to da masti biljnoga i životinjskoga podrijetla tijekom kuhanja prodiru u stijenke posude i začepuju pore (Miloglav i Balen 2019). Ista tehnološka praksa zabilježena na tri različita naselja iz istoga razdoblja ukazuje na zajedničku lončarsku tradiciju, određeni stupanj standardizacije tehnološkoga postupka i moguće prijenose znanja među vučedolskim zajednicama.

Slika 3.4. Postupak premazivanja keramičke posude voskom: nakon pečenja u redukcijijskoj atmosferi u jami (a, b; površina nije glačana) i nakon pečenja u oksidacijskoj atmosferi (c, d; glačana površina) (fotografije: arhiva Centra za eksperimentalnu arheologiju)

Radi rekonstruiranja toga segmenta tehnološkoga postupka unutar lanca operacija, u okviru projekta popularizacije znanosti *Prapovijesno lončarstvo: interdisciplinarnost i eksperiment* provedena je serija eksperimenata u stvarnim uvjetima kojima je testiran postupak nanošenja voska na keramičke posude nakon pečenja (Kudelić 2019; Kudelić et al. 2019).¹

Polazeći od prethodno provedenih eksperimenata u kontroliranim uvjetima (Heron et al. 1994), pojedini aspekti tehnološkoga postupka već su bili djelomično poznati, no njegova primjena u stvarnim uvjetima ostala je nedovoljno istražena. Eksperimentalni postupci obuhvatili su nanošenje voska na keramičke posude neposredno nakon pečenja na otvorenoj vatri (pečenje u oksidacijskoj atmosferi) te nakon pečenja u jami (u redukcijским uvjetima) (Sl. 3.4.). Dodatno je ispitano i naknadno izlaganje vatri posuda prethodno tretiranih voskom.

Preliminarni uvidi dobiveni tijekom provedenih eksperimenata upućuju na to da premazivanje posuda voskom utječe na vizualne i fizikalne karakteristike posuda. Razlike uočene tijekom eksperimenta ovisile su o načinu provedbe postupka, osobito o temperaturi posude u trenutku nanošenja voska, i o vrsti površinske obrade (glačanoj ili neuglačanoj). Varijacije

¹ Rezultati su predstavljeni na *Experimental Archaeology Conference*, konferenciji održanoj 2. – 4. 5. 2019. u Trentu, u Italiji – Kudelić et al. 2019. *Inside the Prehistoric Potter's Mind - an Element of the Unexpected*.

u tim parametrima odražavaju se na završni izgled i teksturu površine, ali i na stupanj impregnacije stijenki, što se očituje u smanjenoj propusnosti i povećanoj hidrofobnosti keramičke površine. Takav tehnološki postupak upućuje na razvijen stupanj kontrole nad proizvodnim procesom te dobro poznavanje svojstava materijala.

Eksperimentalna istraživanja također su pokazala da premazivanje posuda voskom ne traži značajan vremenski ni fizički angažman od lončara jer se radi o kratkotrajnome postupku koji traje svega nekoliko minuta i provodi se u okviru procesa pečenja kao njegov završni korak. Ipak, uspješna izvedba te tehnike zahtijevala je jasno znanje o tome kada i na koji način posudu premazati kako bi se postigla željena svojstva, što ukazuje na visoku razinu vještine i tehnološkoga znanja vučedolskih lončara. Korištenje voska i pčelinjih proizvoda očito je bilo važan dio ekonomskoga sustava, s obzirom na to da su imali široku primjenu. Osim za premazivanje keramičkih posuda, vosak se koristio i u metalurškim postupcima, primjerice pri izradi kalupa za lijevanje sjekira tehnikom izgubljenoga voska (Mayyas et al. 2012: 346).

3.3.6. Tehnološke značajke inkrustacije na vučedolskoj keramici

Nakon završetka procesa pečenja, tretmana posude voskom, lončari su imali još jedan korak u lancu operacija, a to je ispunjavanje motiva bijelom inkrustacijom. Sama tehnika nije specifičnost vučedolske kulture, budući da je bila poznata već u neolitičkome razdoblju (Težak-Gregl 1998). Međutim, ono što ostaje kao vučedolska specifičnost jest iznimno bogatstvo, kompleksnost i raznolikost motiva koji su na taj način dekorirani. Kako bi se rekonstruirao i taj tehnološki postupak, napravljena je serija eksperimenata u stvarnim i kontroliranom uvjetima te su korišteni rezultati analitičkih metoda arheoloških uzoraka koje su uključivale optičku mikroskopiju, rendgensku difrakciju na prahu (XRD) i infracrvenu spektroskopiju s Fourierovom transformacijom (FT-IR) (Kudelić et al. 2025). Dosadašnji rezultati analitičkih metoda pokazali su da je glavni sastojak različitih receptura bijele inkrustacije kalcit, pronađen u dvjema skupinama karbonata. Prva je aragonit, mineral sastavljen od kalcijeva karbo-

Slika 3.5. Eksperimentalni postupak nanošenja inkrustacije od riječnih školjaka na posude. Istraživanja su provedena u sklopu projekta *Prapovijesno lončarstvo: interdisciplinarnost i eksperiment* 2019. godine (fotografije: arhiva Centra za eksperimentalnu arheologiju)

Slika 3.6. Ostaci inkrustacije na posudi s položaja Hotel Slavonija, GMVk: inv. br. A2414 (foto: I. Krajcar)

nata, koji se tipično nalazi u školjkama, koraljima i ljušturama mekušaca, a druga je hidroksiapatit, mineralna komponenta kostiju i zubi sisavaca (Kos et al. 2015; Perišić et al. 2016; Sofaer i Roberts 2016). Međutim, kao nepoznanica je ostao sam tehnološki postupak izrade i nanošenje inkrustacije te vezivno sredstvo koje omogućava da inkrustacija na posudama ostane kompaktna, čvrsta i postojana tijekom vremena. Rezultati provedenih eksperimenata pokazali su da zagrijavanjem kostiju i školjaka, koje su uglavnom sastavljene od kalcita, na temperaturama iznad 700 i 900 °C dolazi do kemijske promjene, odnosno do kalcinacije i stvaranja živoga vapna (Sl. 3.5. a). Dodavanjem vode komadima živoga vapna (usitnjenima ili ne), nakon nekoga vremena dolazi do izražene egzotermne reakcije kojom se dobije gašeno vapno (Sl. 3.5. b). Nakon nekoliko minuta neprekidna miješanja stvara se vrlo fina, gusta pasta koja se nanosi na dekorativne elemente posude, gdje postupno očvršćuje i poprima kompaktnu, gotovo betonsku strukturu (Sl. 3.5. c–g). Nakon višesatnoga procesa sušenja posuda se može oprati bez straha da će se inkrustacija oljuštiti, jer kemijski je proces glavni razlog zbog kojega je inkrustacija otporna na propadanje i do danas ostaje čvrsto vezana za većinu posuda (Sl. 3.6.).

Taj korak u lancu operacija zahtijevao je od lončara napredno znanje i vještine te se može smatrati vrlo važnim tehnološkim napretkom u ljudskoj povijesti. Zanimljivo je da su različite recepture bijele inkrustacije zabilježene na pet vučedolskih lokaliteta (Prisunjači, Damića gradini, Ervenici, Borincima i Vučedolu), gdje u sastavu smjese uglavnom dominiraju riječne školjke te u manjem omjeru životinjske kosti, najvjerojatnije jelenji rogovi (Kudelić et al. 2025). Dosadašnje analize pokazale su da se bijela inkrustacija načinjena od školjaka koristila većinom tijekom eneolitika, dok u brončanome dobu prevladava pasta napravljena od životinjskih kostiju (Kos et al. 2015; Sofaer i Roberts 2016). Međutim, bijela inkrustacija u vučedolskoj kulturi pokazuje određenu varijabilnost u odabiru sirovina za izradu paste za ukrašavanje posuda. Ona može upućivati na postojanje različitih lokalnih receptura, koje su se mogle oblikovati i širiti kontaktima među zajednicama, razmjenom iskustava i preuzimanjem znanja o pripremi inkrustacijske smjese. Također, može odražavati prilagodbu lokalno dostupnim resursima, ali i tehnološke odabire povezane s funkcionalnim ili simboličkim aspektima ukrašavanja. Naposljetku, takva varijabilnost u sastavu inkrustacije može ukaziva-

ti i na određeni stupanj eksperimentiranja u primjeni inkrustacije te na unošenje lokalnih stilskih obilježja, pri čemu su pojedini lončari ili zajednice lončara mogli razvijati vlastite varijante tehnoloških postupaka i dekorativnih rješenja.

Osim bijele, u vučedolskoj se kulturi povremeno koristila i crvena inkrustacija, dobivena od hematita, no znatno rjeđe. Najčešće je prisutna na izrazito bogato ukrašenim primjercima, osobito na posudama koje se mogu povezati s luksuznijim keramičkim repertoarom. Na položaju Hotel Slavonija zabilježeno je nekoliko takvih primjeraka (T. 14: 2; T. 19: 2; T. 46; T. 49: 4), kao i na položaju Zvijezda (Sl. 2.10.). Etnoarheološka istraživanja upućuju na to da upotreba crvene inkrustacije često podrazumijeva nabavu pigmenta iz udaljenijih izvora, što može biti posljedica razmjene, trgovine i kontakata (Dietler i Herbich 1989: 150). Tri nakupine hematita nađene su na lokalitetu Vučedol, na prostoru između dvije kuće (Miloglav 2013: 207–208, Sl. 4). S obzirom na to da u arheološkome kontekstu vrlo rijetko nalazimo direktne dokaze keramičke proizvodnje koji uključuju mjesta izrade posuda (peći, jame), sirovinu, alate, otpad, pigmente, kalupe i dr. (Sinopoli 1991), te nakupine hematita jedan su od rijetkih materijalnih tragova koji upućuju na tehnološke aspekte keramičke proizvodnje u samome naselju te uvid u organizaciju proizvodnih aktivnosti. Hematit, kao jedan od najpoznatijih i najčešće korištenih crvenih pigmenta u prapovijesti (Goffer 2007: 72), mogao se, osim za inkrustaciju, koristiti i kao boja – za tkaninu, kožu, zaštitu od sunca, u medicinske svrhe, za elemente arhitekture i dr.

3.4. Analiza keramičkoga materijala s položaja Hotel Slavonija

3.4.1. Metodološka dekonstrukcija

Obrada materijala sa starijih istraživanja nosi sa sobom mnoge izazove, koji se prvenstveno odnose na dokumentaciju i način na koji se prikupljao materijal. Dokumentacija je vrlo često oskudna, ponekad i dijelom zagubljena, rijetko se mogu rekonstruirati stratigrafski odnosi, a većina materijala sadrži „*lijepu*“ primjerke keramičkih ulomaka, dok „*grubo*“ posude u većini slučajeva izostaju. Na osnovi takvih selektivnih i parcijalnih podataka teško se mogu izvući zaključci o keramičkoj proizvodnji, funkciji i društvenoj organizaciji koja je itekako vidljiva i prepoznatljiva na keramičkim proizvodima. Bez obzira na te nimalo zahvalne okolnosti, obrada materijala s lokaliteta koji su imali veliku važnost u definiranju određenih društvenih grupa itekako zaslužuje svoju objavu. Upravo je to slučaj s lokalitetom Hotel Slavonija, koji je S. Dimitrijeviću poslužio za definiranje kasnoklasičnoga B-2 stupnja vučedolske kulture (Dimitrijević 1979c).

Obrada keramičkoga materijala s položaja Hotel Slavonija napravljena je isključivo na osnovi 132 nacrtane table materijala koje je izradio Krešimir Rončević, a koje su tek nedavno postale dostupne, što je naglašeno u uvodnome dijelu knjige. Makroskopska analiza cjelokupnoga materijala s istraživanja iz 1977./1978. godine nije bila moguća zbog sljedećih ograničenja:

- 1) dio je materijala rekonstruiran (pri čemu su neki oblici upitne rekonstrukcije)
- 2) nedostupnosti dijela materijala (nepoznata lokacija pohrane)
- 3) selektivnosti pri prikupljanju materijala (izostanak ulomaka koji pripadaju posudama za kuhanje, poput lonaca grublje fature; prisutni su većinom ukrašenih ulomci)
- 4) nepoznata arheološkog konteksta i nepotpune dokumentacije (izostaju terenski dnevници koji bi omogućili rekonstrukciju stratigrafije i konteksta nalaza).

Problemi koji se javljaju kod ovakvoga načina analize i postavljanja metodologije višestruki su:

- 1) podaci s kojima raspolažemo nasumično su odabrani i ne prikazuju sve karakteristike građe
- 2) veza između keramičkoga materijala i arheološkoga konteksta često je nepoznata
- 3) podaci se ne mogu uspoređivati na makrorazini ili mikrorazini.

Stoga je i metodologija obrade i analize prilagođena dostupnim podacima – zbog nedostatka kontekstualnih informacija, stratigrafskih pokazatelja i cjelovitoga uvida u građu. Unatoč tome, može poslužiti kao preliminarni analitički okvir jer naše su sposobnosti da identificiramo značenja svakoga pojedinog detalja materijalne kulture ionako limitirane, ali moguće je razumjeti širi raspon značenja koje prenosi određena vrsta predmeta (Hegmon 1992: 525).

Temeljni epistemološki izazov postavljene metodologije leži u tome što nacrtane table materijala već sadrže unaprijed formirane interpretacije, što može neprimjetno oblikovati konačne rezultate analize. Table nacrtanoga materijala subjektivna su procjena arheologa da izdvoji materijal koji isključivo iz osobne i subjektivne perspektive smatra da treba biti izdvojen od ostale građe. Subjektivnost se u ovome slučaju ocrtava u odabiru isključivo onih ulomaka koji su ukrašeni na način na koji pojedinac smatra da je vrijedan prikaza. Posljedično, takav uzorak ne odražava u potpunosti karakteristike cjelokupne građe. U takvim okolnostima primijenjena metodologija – prilagođena specifičnim uvjetima – temeljila se na sustavnoj analizi dokumentacije odabranoga keramičkoga materijala (nacrtanih tabli), pri čemu su u interpretaciji uzeti u obzir subjektivni filtri u dokumentaciji, posebno selektivni izbor materijala odabran za crtanje.

Iako se radi o selektivno prikazanoj građi, table materijala koje je izradio Krešimir Rončević odlikuju se iznimnom kvalitetom izrade i umjetničkim izričajem. Njegov pristup arheološkomu crtežu naglašava trodimenzionalnost i plastičnost prikazanih predmeta, čime se postiže dublje razumijevanje njihovih oblikovnih karakteristika. Pritom se često služi tehnikom akvarela, što omogućuje dodatno obogaćivanje vizualne prezentacije, osobito kada je riječ o površinskim karakteristikama i boji predmeta.²

Upravo zahvaljujući njegovim tablama koje sadrže sve ključne elemente arheološkoga crteža, ponajprije jasnoću i detaljnost prikaza, uključujući informacije o tehnikama ukrašavanja, obradi površine te tipološkim karakteristikama predmeta, bilo je moguće provesti barem parcijalnu tipološku i stilsku analizu materijala. Na crtežima, koji prate ovaj tekst, boja keramičkoga ulomka naglašena je u kvadratu koji se nalazi uz sami ulomak, čime se dodatno olakšava vizualna identifikacija i usporedba pojedinih nalaza.

Budući da fizička analiza keramičke građe nije bila moguća, zbog već navedenih faktora, a ponajprije zbog nedostatka terenskih dnevnika, koji su u vrijeme istraživanja 1977./1978., uz nacrtanu dokumentaciju, bili jedini oblik bilježenja stratigrafskih odnosa i konteksta nalaza, izostala je mogućnost sveobuhvatne obrade materijala. Time su onemogućene tehnološke analize, prostorna distribucija nalaza unutar naselja, detaljnija interpretacija funkcionalnih karakteristika posuda i pouzdano povezivanje pojedinih nalaza s određenim arheološkim cjelinama i stratigrafskim fazama.

---

2 Preuzeto iz: Rončević, M. 2024. *Umjetnost u znanosti – Arheološki crtež Krešimira Rončevića* – deplijan izložbe postavljene na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu od 14. do 30. 10. 2024.

Također je važno naglasiti da su nacrtane table tek manji segment ukupne keramičke građe otkopane tijekom istraživanja na položaju Hotela Slavonija, zbog čega se zaključci izneseni u ovome tekstu moraju promatrati u okviru dostupnosti i ograničenja sačuvane dokumentacije.

Postavljena metodologija uključivala je set formalnih varijabli koje su relevantne u procesu analize, s obzirom na ograničene mogućnosti. Atributi su pojednostavljeni s obzirom na to da se ne radi o obradi na keramičkom materijalu, već o analizi na osnovi odabranoga, nacrtanoga materijala. Svi su atributi kodirani kako bi se omogućila statistička obrada podataka i identifikacija eventualnih obrazaca.

3.4.2. Kvantitativna analiza i tipološka zastupljenost

S obzirom na to da većinu nacrtanoga materijala čine ukrašeni ulomci (gotovo 88 %), analitički je fokus usmjeren na tipološku i stilsku analizu, odnosno analizu dekoracije keramičkih posuda – iako su i ti pristupi imali određena ograničenja s obzirom na to da većinu nacrtanoga materijala čine fragmentirani ulomci. Međutim, zahvaljujući iskustvu u obradi velikoga korpusa vučedolskog materijala, ipak je bilo moguće većinu ulomaka atribuirati specifičnim tipovima posuda. Usporedba je rađena prema već postavljenoj klasifikaciji oblika s tri prostorno bliska i kronološki istovremena lokaliteta: Damića gradinom u Starim Mikanovcima, Ervenicom u Vinkovcima (položaj u Ul. M. Gupca 14) (Miloglav 2012a; 2016) i Prisunjačom u Vođincima (Miloglav 2026). Budući da se radi o strukturiranome tipu klasifikacije (Orton et al. 1993), koji omogućuje dodavanje novih tipova i grupa te ostavlja prostor za buduće nadopune i analize, u tipološke su tablice uključeni i novi tipovi i varijante s lokaliteta Hotel Slavonija, koji nisu zabilježeni na prethodno navedenim lokalitetima. Oni su u tablicama naglašeni ljubičastom bojom (Sl. 3.7.–3.9.).

Sveukupno je obrađen 221 keramički ulomak koji se može pripisati vučedolskoj kulturi. Tip posude bilo je moguće odrediti na 172 ulomka (77,83 %) (Tablica 3.1.). Ukrašeni primjerci čine 87,78 % analiziranoga materijala, dok su neukrašeni ulomci zastupljeni u znatno manjem postotku (Tablica 3.2.).

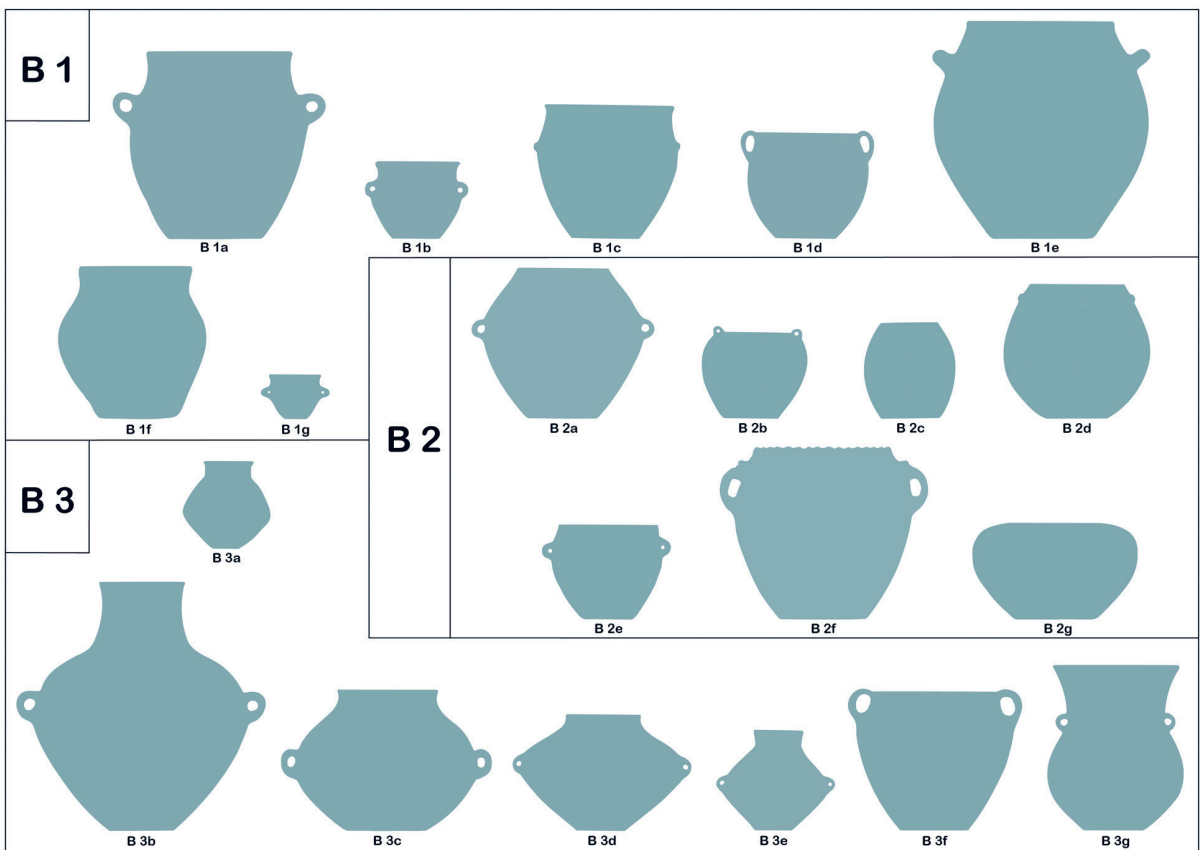
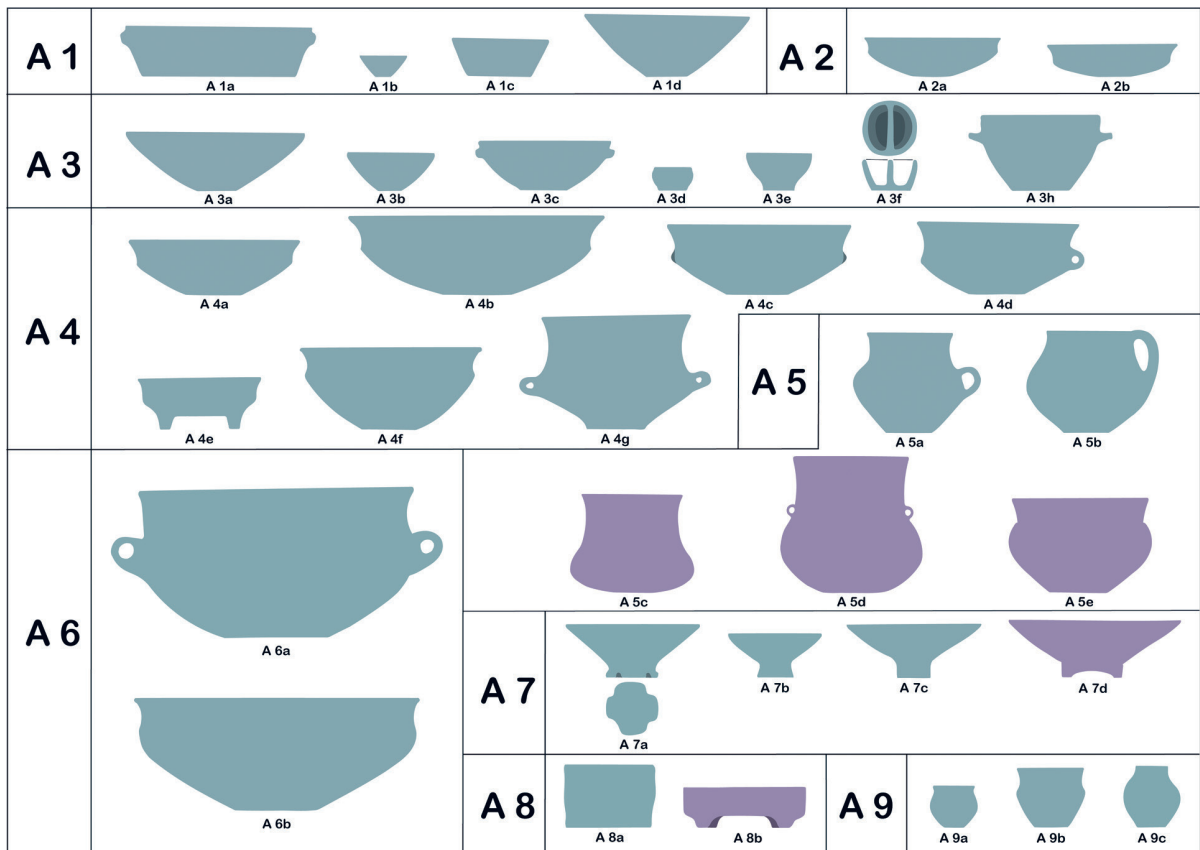
Ukupan broj tipološki odredivih ulomaka	172	77,83 %
Ukupan broj tipološki neodredivih ulomaka	49	22,17 %
Ukupan broj obrađenih ulomaka	221	100,00 %

Tablica 3.1. Ukupan broj tipološki odredivih ulomaka u odnosu na ukupan broj obrađenih ulomaka

Ukrašeni ulomci	194	87,78 %
Neukrašeni ulomci	27	12,22 %
Ukupan broj obrađenih ulomaka	221	100,00 %

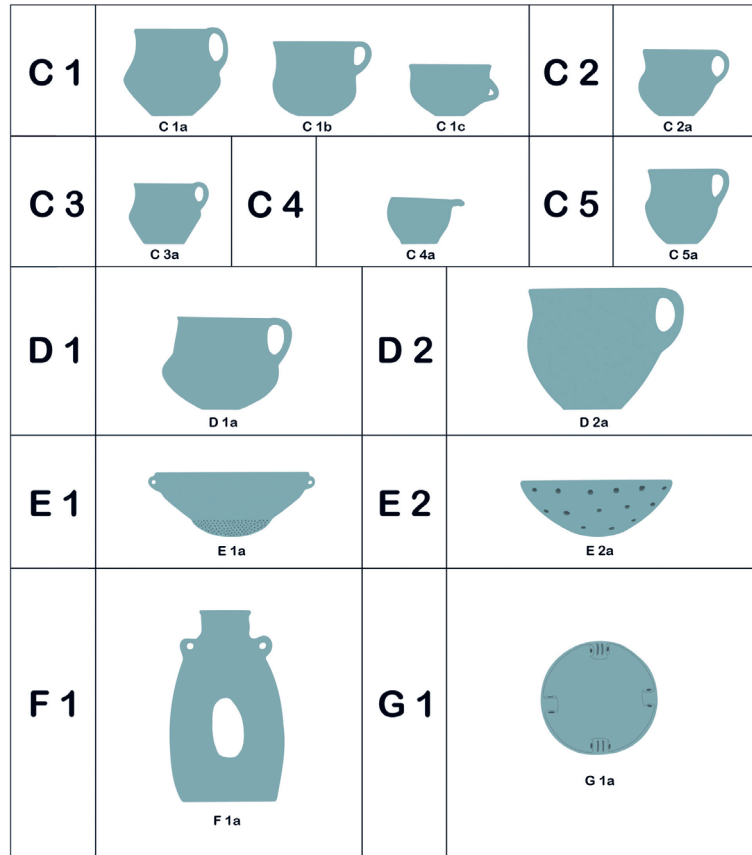
Tablica 3.2. Ukupan broj ukrašenih i neukrašenih ulomaka u odnosu na ukupan broj obrađenih ulomaka

Od 194 ukrašena primjerka, tip posude mogao se odrediti za 145 ulomaka (74,74 %), dok kod preostalih 49 ulomaka (25,26 %) to nije bilo moguće.

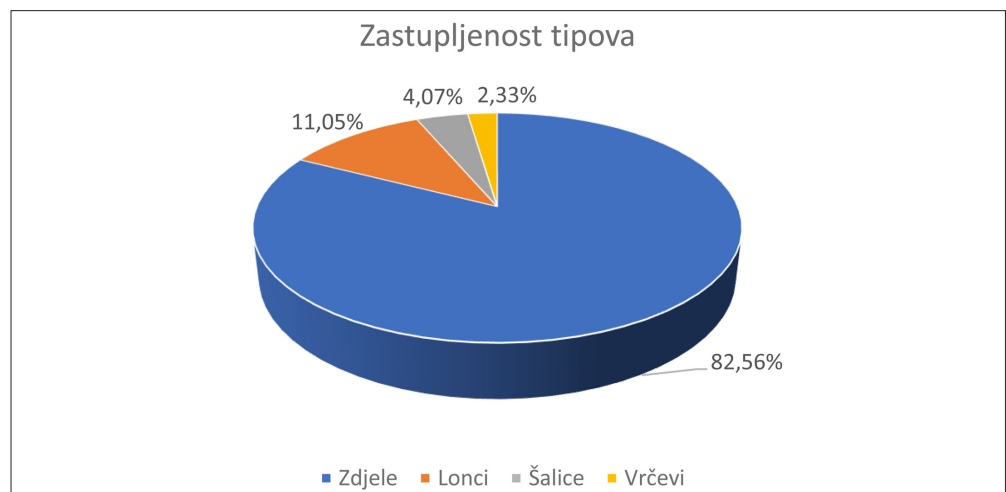

Na Hotelu Slavonija mogla su se izdvojiti 4 tipa posuda: A – zdjela, B – lonac, C – šalica i D – vrč (Sl. 3.10.). Dodatna podjela na podtipove i varijante te njihova ukupna zastupljenost prikazana je u Tablici 3.3. i na Sl. 3.11.

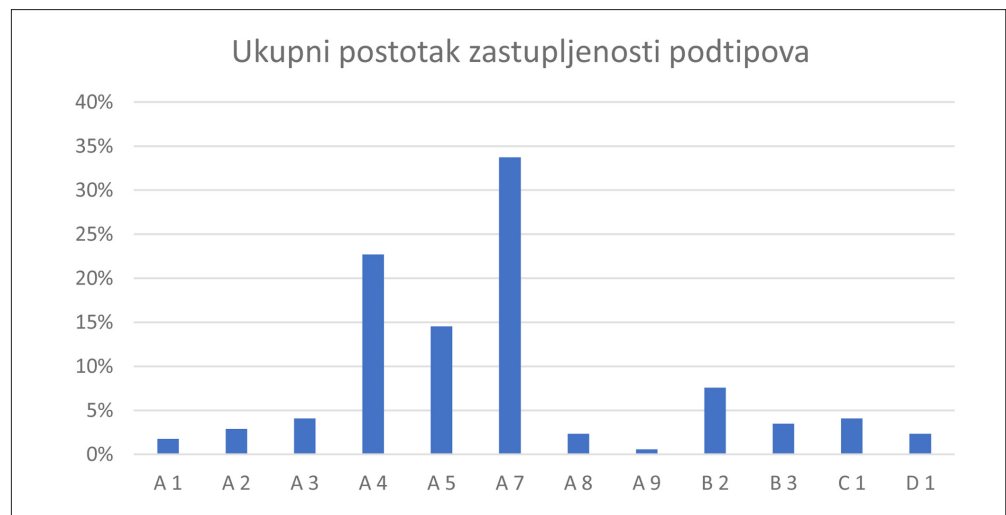
Slike 3.7. – 3.8 (lijevo); 3.9. (desno) Podtipovi i varijante prema klasifikaciji materijala s lokaliteta Damića gradina, Ervenica i Prisunjača. A – zdjela, B – lonac, C – šalica, D – vrč, E – cjedilo, F – boca, G – poklopac. Tipovi označeni ljubičastom bojom prisutni su isključivo na lokalitetu Hotel Slavonija. Sve posude prikazane su u međusobno proporcionalnome odnosu (izradila: M. Rončević)

Slika 3.10. Ukupna zastupljenost tipova na položaju Hotel Slavonija

Slika 3.11. Ukupna zastupljenost podtipova na položaju Hotel Slavonija

Ukupna zastupljenost podtipova i varijanti								
Tip	N	%	Tip	N	%	Tip	N	%
A 1b	2	1,16 %	A 4e	6	3,49 %	A 7b	6	3,49 %
A 1d	1	0,58 %	A 4g	2	1,16 %	A 7c	13	7,56 %
A 2b	5	2,91 %	A 5	14	8,14 %	A 7d	4	2,33 %
A 3b	3	1,74 %	A 5a	2	1,16 %	A 8b	4	2,33 %
A 3c	2	1,16 %	A 5b	1	0,58 %	A 9c	1	0,58 %
A 3d	1	0,58 %	A 5f	5	2,91 %	B 2	13	7,56 %
A 3e	1	0,58 %	A 5d	2	1,16 %	B 3g	6	3,49 %
A 4a	2	1,16 %	A 5e	1	0,58 %	C 1a	1	0,58 %
A 4c	26	15,12 %	A 7	28	16,28 %	C 1b	6	3,49 %
A 4d	3	1,74 %	A 7a	7	4,07 %	D 1a	4	2,33 %
Ukupno							172	100,00 %

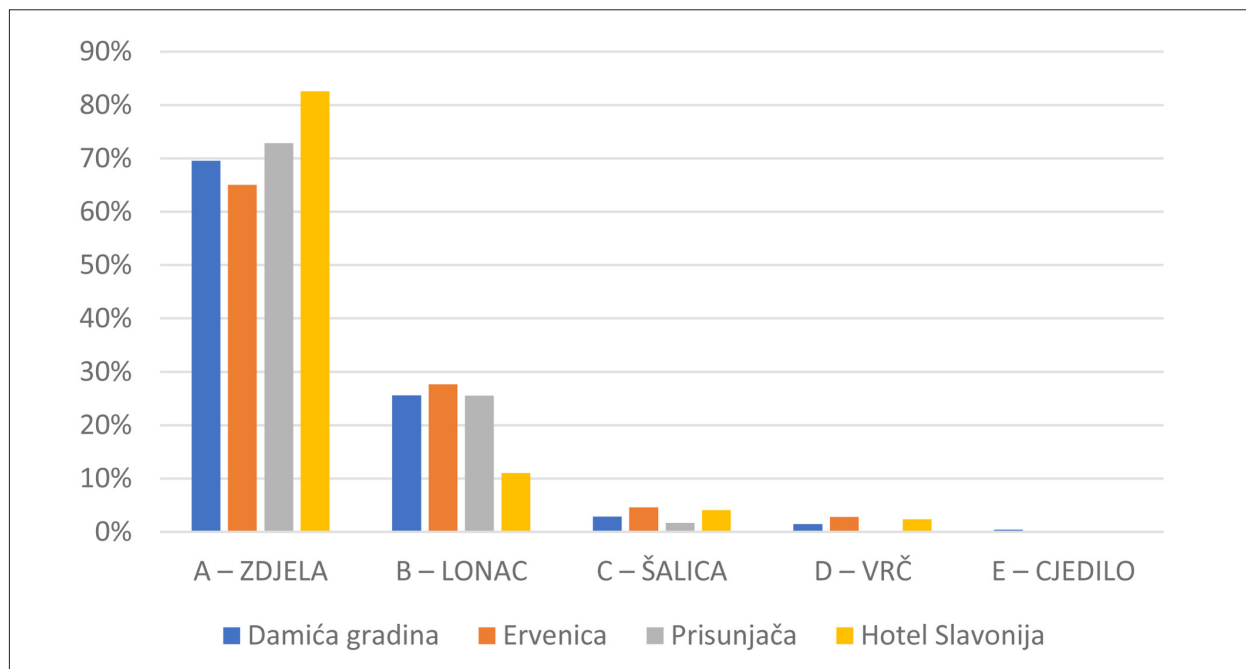
Tablica 3.3. Ukupna zastupljenost podtipova i varijanti na položaju Hotel Slavonija

Kao što je već istaknuto, omjer i zastupljenost pojedinih tipova ne mogu se smatrati reprezentativnima jer ne odražavaju stvarne karakteristike cjelokupne obrađene građe. To je osobito vidljivo na primjeru zdjela (tip A), koje su zastupljene s čak 82,56 %, što rezultira neravnomjernom zastupljenošću i potencijalno umanjuje vidljivost ostalih tipova posuda, posebno u odnosu na lonce (tip B), koji su zastupljeni sa samo 11,05 % (Sl. 3.10.).

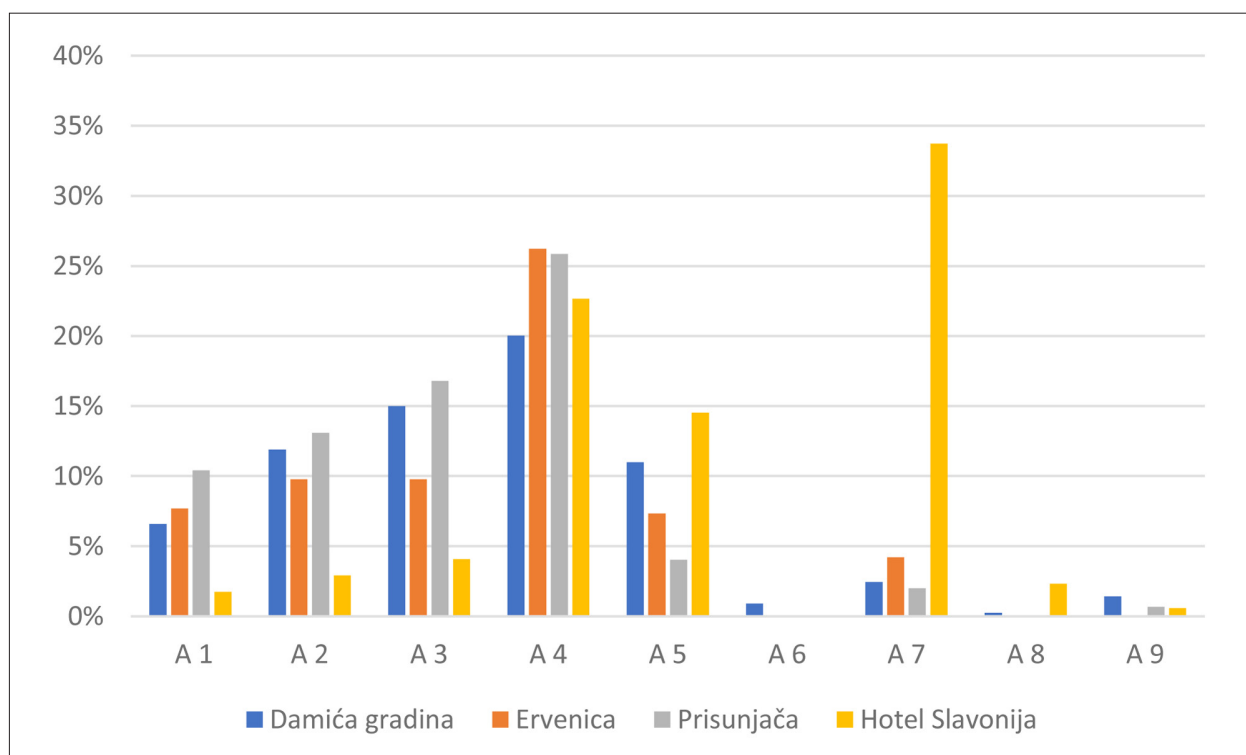
Budući da je odabir materijala temeljen isključivo na ukrašenim ulomcima, dok su neukrašeni primjerci gotovo u potpunosti zanemareni, takav selektivan pristup dokumentiranju dovodi do iskrivljene predodžbe o stvarnoj strukturi keramičke građe. Time se umjetno povećava udio ukrašenih oblika, dok se istovremeno značajno podcjenjuje zastupljenost neukrašenih tipova na lokalitetu, što rezultira pogrešnom i iskrivljenom slikom o stvarnoj distribuciji i učestalosti svih keramičkih tipova u arheološkome kontekstu.

Ta situacija posebno je vidljiva kada usporedimo distribuciju keramičkih tipova s ostala tri obrađena lokaliteta (Sl. 3.12.).

Tipovi zdjela A 1 (T. 11: 2) i A 3 (T. 11: 3; T. 12: 1, 2), koji su u pravilu neukrašeni, na lokalitetu Hotel Slavonija znatno su slabije zastupljeni, ponajprije zbog selektivnoga pristupa prikupljanju i dokumentiranju materijala, usmjerenoga uglavnom na ukrašene ulomke (Sl. 3.13.). Nasuprot tome, visoka zastupljenost zdjela tipa A 7 (33,72 %), iako dijelom uvjetovana selektivnim karakterom uzorka, pokazuje statistički uočljive pravilnosti koje upućuju na mogućnost drukčijih interpretacija. Učestalost toga tipa posuda može se tumačiti kao pokazatelj njihove značajnije uloge u svakodnevnoj upotrebi unutar keramičkoga repertoara naselja, o čemu će više riječi biti u narednim poglavljima.

Slika 3.12. Ukupna zastupljenost svih tipova na lokalitetima Damića gradina, Ervenica, Prisunjača i Hotel Slavonija

Slika 3.13. Ukupna zastupljenost tipova zdjela (A) na lokalitetima Damića gradina, Ervenica, Prisunjača i Hotel Slavonija

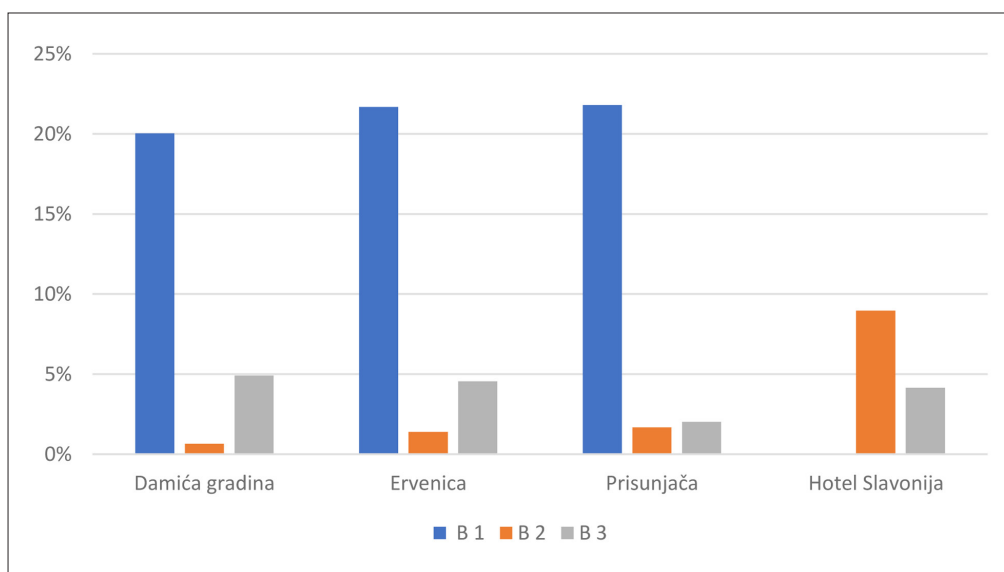
Taj obrazac posebno je vidljiv kod lonaca tipa B 1, koji je najzastupljeniji oblik lonca na svim ostalim lokalitetima, ali i jedan od najčešćih keramičkih oblika tijekom čitave prapovijesti (Sl. 3.14., Sl. 2.5.). Na lokalitetima Damića gradina, Ervenica i Prisunjača zastupljen je u gotovo

istome omjeru, između 20 i 21 % (Sl. 3.15.). Radi se o vrlo tipičnome obliku lonca S-profilacije, bez ukrasa, čije je tijelo premazano barbotinom. Zbog svoje funkcionalnosti i jednostavnog izgleda taj tip posude često ne privlači pažnju arheologa i rijetko se odabire za vizualni prikaz (u vidu crteža ili fotografije), što dodatno pridonosi njegovoj podzastupljenosti u tipološkim analizama i time stvara iskrivljenu sliku stvarne distribucije materijala. Iako je taj tip lonca gotovo podjednako zastupljen na preostala tri lokaliteta, njegova potpuna odsutnost na tablama materijala s lokaliteta Hotel Slavonija na prvi bi pogled mogla ukazivati na to da se u naselju hrana nije pripremala termičkom obradom. Međutim, takav zaključak naravno nije točan, već pokazuje metodološku i dokumentacijsku pristranost, odnosno selektivan odabir uzoraka za analizu i prikaz koji su favorizirali ukrašene ili vizualno atraktivnije ulomke. Time se zanemaruju funkcionalne, svakodnevne posude, poput jednostavnih kuhinjskih lonaca ili

Slika 3.14. Lonac za kuhanje s položaja Hotel Slavonija, GMVk: inv. br. A5116 (foto: M. Pjevac)

Slika 3.15. Ukupna zastupljenost lonaca (tip B) na Damića gradini, Ervenici, Prisunjači i Hotelu Slavonija

većih lonaca za skladištenje, koji su ključni za razumijevanje prehrambenih navika i kulinarskih praksi u prošlosti.³ Taj problem dodatno je vidljiv i u većoj zastupljenosti lonaca tipa B 2 i B 3 na Hotelu Slavonija, koje čine većinom ukrašeni primjerci (Sl. 3.15.).

Upravo takvi slučajevi ukazuju na važnost pažljivoga i reprezentativnoga uzorkovanja arheološkoga materijala, kako bi se izbjegla pogrešna slika u interpretaciji svakodnevnoga života i ekonomskih aktivnosti prošlih zajednica.

Takav pristup bio je česta praksa u starijim arheološkim istraživanjima, kada se naglasak prvenstveno stavljao na reprezentativne, ukrašene ili estetski atraktivne predmete, dok su svakodnevni, funkcionalni artefakti često bili zanemareni ili nedovoljno dokumentirani. Takva selektivnost proizlazila je iz favoriziranja „*lijepih*“ i „*oku ugodnih*“ estetskih predmeta i spektakularnih nalaza na štetu potpuna razumijevanja materijalne kulture i svakodnevice prošlih zajednica. Međutim, uzimajući u obzir sve tehnološke zahtjeve koje mora zadovoljiti naizgled „*neugledan*“ lonac za kuhanje, ponajprije otpornost na termalne stresove, Skibo i Schiffer ističu da su upravo takve posude bile primjerima sofisticiranih tehnoloških postignuća, često izrađenih u okviru ženskoga lončarstva (Skibo i Schifer 1995: 82; Skibo 2013: 7; Skibo 2022). Razna analitička i eksperimentalna istraživanja koja se provode od 80-ih godina 20. stoljeća značajno su promijenila ranije stavove o loncima kao o „*gruboj*“ keramici jednostavnih oblika, nezahtjevnoj za izradu i oblikovanoj bez posebne brige o dizajnu (Skibo 2013: 6–7; Skibo 2022: 351–352). Međutim, radi se o upravo suprotnome, lonci za kuhanje zahtijevaju znatno više uloženoga vremena, truda, vještina i tehnološkoga znanja nego izrada ostalih posuda koje su možda vizualno reprezentativnije, ali funkcionalno manje zahtjevne (Miloglav 2016: 51). Upravo takav pristup dovodi do fragmentarnoga i potencijalno iskrivljenoga tumačenja arheološkoga konteksta, osobito u pogledu kulinarskih praksi i tehnologije. Tek s razvojem suvremene arheološke metodologije raste svijest o važnosti cjelovitoga uzorkovanja i analize sveukupne materijalne kulture, uključujući i one naizgled jednostavne i skromnije predmete koji su bili ključni u svakodnevnome životu prošlih zajednica. Ti pomaci ukazali su na važnost razumijevanja svakodnevnih praksi, simbolike i društvenoga značenja materijalne kulture.

3.5. Analiza stila

3.5.1. Stil kao dio kulturnoga identiteta

Stil u arheologiji ima više značenja i više uloga te puno različitih definicija i teorijskih okvira. U tradicionalnome, kulturno-povijesnome, pristupu stil se definira kao vrlo karakterističan način ukrašavanja koji je specifičan za nositelje određene kulturne grupe. On arheolozima služi kao dijagnostički materijal i uglavnom se promatra kao pasivni fenomen kako bi dobili informacije o društvenim grupama u prošlosti. Međutim, još od prvih istraživanja o stilu u arheologiji (Deetz 1965) nastoji se objasniti značenje i koncept stila u prošlim društvima, kao i uzroci koji su doveli do njegovih promjena (za pregled vidi: Hegmon 1992). U okvirima kulturno-povijesne arheologije uglavnom se polazilo od tradicionalnoga poimanja stila kao umjetničkoga izraza čiji je cilj bio da se predmet ukrasi – odražavajući „*čežnju za ljepotom*“ te je kao takav

3 Nekoliko primjeraka lonaca za kuhanje i skladištenje s položaja Hotel Slavonija prikazano je na drugim mjestima u literaturi (Durman 1988a; Krznarić Škrivanko 1999: kat. br. 75–77) i u sklopu stalnoga postava Gradskoga muzeja Vinkovci.

shvaćen kao pasivni odraz individualnih sposobnosti, sklonosti i dara (Olsen 2002: 169). Tek krajem 70-ih godina 20. stoljeća, pod utjecajem novih teorijskih pristupa, društvene implikacije stila postale su predmetom ozbiljnih arheoloških rasprava. Stil se počeo promatrati ne samo kao estetski izraz već i kao složen društveni fenomen. Rasprava o materijalnoj kulturi i stilu bila je toliko intenzivna da je postala jedan od temeljnih poticaja za razvoj postprocesne arheologije kao kritičkoga odgovora na procesni pristup (Olsen 2002: 170).

Jedna od najpoznatijih i najranijih definicija stila, koja je izazvala mnoge rasprave, potaknula analize i promišljanja o stilu, kao i kritike, jest ona Martina Wobsta, koji stil definira kao onaj dio formalne varijabilnosti materijalne kulture koji se može povezati sa sudjelovanjem predmeta u procesima razmjene informacija (Wobst 1977: 321). Njegova definicija, poznatija kao teorija razmjene informacija (engl. *information-exchange theory*) naišla je na snažan odjek u segmentu analize keramike i stila. Mnogi su znanstvenici prihvatili, proširivali ili osporavali njegovu prvotnu teoriju, prvenstveno zbog činjenice da je aktivnu ulogu stila promatrao unutar društvenih grupa zanemarujući aktivnu ulogu pojedinaca koji su ih kreirali i upotrebljavali (Hegmon 1992: 522). Sam Wobst proširio je svoju teoriju uzimajući u razmatranje i taj segment, naglašavajući da stil govori o individualcima više nego o društvenoj grupi (Wobst 1999).

Definicije i teorijski modeli o stilu kao dinamičnome i aktivnome aspektu materijalne kulture nastavili su se razvijati u raznim pravcima. Prema Jamesu Sackettu (1977), u tradicionalnome pristupu stil uključuje izbor lončara koji se prenosi ovisno o intenzitetu društvenih interakcija te je vrlo specifičan i karakterističan način obavljanja nečega, koji je po svojoj prirodi jedinstven za određeno vrijeme i mjesto. Takav model Sackett naziva keramičkom sociologijom, gdje keramički predmeti, kao dio materijalne kulture, odražavaju društvene aspekte, norme i vrijednosti te međusobne interakcije unutar određenih zajednica. Kao i Wobst, Polly Wiessner smatra da je stil svjesno sredstvo neverbalne komunikacije koji pruža informacije o identitetu (Olsen 2002: 173). Ona stil definira kao formalnu varijaciju u materijalnoj kulturi koja prenosi informacije o individualnome (asertivni stil) i društvenome identitetu (amblemanski stil). Pri tom naglašava da postoji mnogo kanala kroz koje osobe mogu projicirati različite aspekte svojih identiteta prema drugima, poput dijalekta ili neverbalnoga ponašanja, a jedan je od tih kanala stil (Wiessner 1983). Identitet i stil također se mogu prenositi i u drugim oblicima materijalne kulture, poput tkanja, odjeće ili tetoviranja (Hegmon 1992; Della Casa 2013). Za Lana Hoddera (1990) stil je kognitivni proces, način na koji se nešto radi, a uključuje aktivnosti mišljenja, osjećanja i postojanja.

Ono što je zajedničko svim razmišljanjima, teorijskim okvirima i definicijama stila jest da se stil može okarakterizirati kao način na koji se nešto radi (za pregled vidi: Hegmon 1992). Uvažavajući aktivnu ulogu stila, postalo je jasno da način na koji se nešto radi nije ograničen samo na dekoraciju i ukrašavanje te da se ne može ni analizirati ni razumjeti ako se ignoriraju funkcija i tehnologija (Chilton 1999). To je dovelo do razvoja mnogih teorijskih okvira i rasprava, prije svega do zaključka da stil može imati mnogo uloga, da postoje različite vrste stilova te da se on ne može odvojiti od tehnologije i proizvodnje. Tako je nastao i pojam tehnološkoga stila (Lechtman 1977), koji uključuje sve aktivnosti koje su uključene u izradu predmeta, a koje su odraz društvenih odnosa. Kasnije Lemonnier (1986) koristi nešto drukčiju terminologiju i naziva ga tehnološkim sistemom. Te radnje uključuju tehnološke izbore lončara u svim fazama proizvodnoga sistema, od prikupljanja i izbora sirovine i primjesa, izrade posuda, alata, do dekoracije, a posljedica su naučenoga znanja o lončarskoj tradiciji koje se prenosi s generacije na generaciju (Gosselain 1992; Stark 1999).

Keramika je najbolji primjer prijenosa informacija. Na njoj se mogu uočiti različiti aspekti društvenih odnosa, međusobnih interakcija i grupnih identiteta. Bilo da se radi o dekorativnome ili tehnološkome stilu, važno je da u pozadini stoje pojedinci koji su predmete izrađivali, koristili, razmjenjivali, sekundarno upotrebljavali, reciklirali i na koncu odbacivali. Ti pojedinci bili su dio zajednice, društvenoga sistema, imali su određene društvene i tradicijske vrijednosti i bili su dio grupnoga identiteta. Keramičke posude imaju svoju namjenu i napravljene su s nekim razlogom, stoga je na pojedincu, odnosno lončaru, da prema tehnološkome izboru odabere glinu, primjese, način oblikovanja i ukrašavanja posude koja će služiti određenoj svrsi određenomu pojedincu ili zajednici. Svaki lončar ili skupina lončara koji na bilo koji način sudjeluju u procesu izrade keramičkih posuda imaju utjecaj na konačan izgled posude. Svi oni imaju nekoliko opcija na raspolaganju kada izrađuju keramičku posudu, a koje svjesno ili nesvjesno odabiru iz nekoga određenog razloga (Sillar i Tite 2000). Stoga i ukrašavanje posuda spada u tehnološki izbor lončara (Chilton 1999).

Svi tehnološki izbori uvjetovani su brojnim faktorima, a veliku ulogu imaju naučena znanja i tradicijske prakse. Kao i u današnje vrijeme, tradicija je onaj segment društva koji ima jako veliku ulogu u grupnim identitetima. Tradicija je često otporna na promjene i teško se prilagođava novim okolnostima. Uvođenje novih, različitih ili inovativnih rješenja često nailazi na snažan otpor jer su duboko ukorijenjeni običaji i uvjerenja teško podložni promjenama i neprihvatljivi za zajednicu koja je godinama slijedila iste obrasce. Taj otpor ne proizlazi samo iz navike, već i iz straha od gubitka vlastitoga identiteta, što dodatno otežava svaku inicijativu za promjenom. Stoga je i logično da se tehnološke tradicije ne šire nekontrolirano, nego moraju biti potvrđene lokalnim normama i društvenim strategijama kako bi bile prihvaćene (Gosselain 2000; Livingston Smith 2000). S druge strane, stil i elementi ukrasa najvidljiviji su aspekti keramičke proizvodnje, odražavaju kulturne vrijednosti i podložniji su promjenama i društvenim manipulacijama nego onaj nevidljivi aspekt tehnologije. Kako društva postaju kompleksnija i mijenjaju se politička i društvena organizacija, mijenja se i položaj pojedinaca, koji imaju moć manipulirati materijalnom kulturom, u smislu kontrole nad sirovinama, statusnim predmetima i stilom (Hegmon 1992: 528–529).

Upravo zbog svega navedenog tehnološki pristup, koji razmatra sve aspekte keramičke proizvodnje, nudi širu i sveobuhvatniju perspektivu u razumijevanju stila, u usporedbi s tradicionalnim pristupima, koji se fokusiraju uglavnom na vanjski izgled i dekoraciju (Stark 1999: 27). Razlike u tehnološkim izborima i tehnološkome stilu indikativniji su obrasci za uočavanje određenih društvenih granica i prenošenja društvenih informacija nego sam predmet i njegov dekorativni stil (Dietler i Herbrich 1989; Gosselain 1992; Chilton 1999; Stark 1999). Iako arheolozi analiziraju predmete kao karakteristične oblike materijalne kulture određene društvene grupe, informacije o društvenim identitetima koje takvi predmeti prenose teško mogu biti potpuno razumljive i često se mogu samo približno rekonstruirati (Stark 1999: 27). Tehnološke tradicije ipak su u manjoj mjeri podložne promjenama, no neki koraci u proizvodnome procesu osjetljiviji su od drugih. Ukrašavanje, na primjer, spada u kategoriju koja je posebno podložna promjenama i može biti pod utjecajem različitih faktora, kao što su eksperimentiranje s novim motivima ukrasa i njihovom organizacijom na posudama, ostavljanje osobnoga pečata na posudi kao izraza vlastitoga identiteta, širenje trendova u ukrašavanju putem kontakata unutar lončarskih zajednica na mikrorazini ili makrorazini (Dietler i Herbrich 1989; Stark 1999). S druge strane, oblikovanje posude vrlo je stabilan element lončarskih tradicija i očekuje se da odražava najdublje ukorijenjene i najtrajnije aspekte identiteta lončara (Gosselain 2000: 193).

U svim fazama keramičke proizvodnje i tehnoloških izbora važnu ulogu ima prijenos znanja, koji se odvija interakcijom među grupom ljudi koji razmjenjuju iskustva i vještine te uče jedni od drugih. On se može odvijati unutar ili izvan naselja, ovisno o društvenim odnosima i lončarskim angažmanima u postojećim društvenim mrežama (Gyucha et al. 2024). Taj teorijski koncept poznatiji je kao zajednice prakse (engl. *communities of practice*) i iako je razvijen u suvremeno doba za proučavanje društvenoga učenja, koristi se i u arheologiji jer pruža značajan konceptualni okvir za proučavanje i razumijevanje načina na koji su se vještine i znanje usvajali, održavali i prenosili putem osobnih interakcija. S obzirom na to da su keramičke posude dio materijalne kulture na kojima možemo vidjeti različite segmente prakse, taj koncept koristi se za proučavanje društvene dinamike, grupnih identiteta, kulturnih razmjena i transformacija (Sassaman i Rudolphi 2001; Hole 2010; Crown 2014; Albero Santacreu et al. 2018; Dorland i Ionico 2021).

Stil je, kao što možemo vidjeti, kompleksan, nimalo pasivan fenomen te nikako jednostavan segment za analizu. Predmeti materijalne kulture i tehnološki postupci nisu statičke ili jednostavne kategorije, već dinamične i složene pojave koje mogu odražavati različite aspekte društvenih skupina i njihove interakcije (Gosselain 2000). Stoga se stil nikako ne bi trebao proučavati izolirano od društvene i ekonomske organizacije te okolnosti u kojima su keramičke posude proizvedene, upotrebljavane i distribuirane, uzimajući u obzir društveni kontekst proizvodnje i potrošnje (Plog 1983; Dietler i Herbich 1989; 1994). Pri analizi stila potrebno je usmjeriti pažnju na šire prostorne obrasce i fokusirati se na organizaciju keramičke proizvodnje, specijalizaciju zanata i razmjenu (Plog 1983; Sinopoli 1988). Dok se varijacije u materijalnoj kulturi promatraju kroz njezinu uniformiranost (kao indikator specijalizirane proizvodnje), analize stila usmjerene su u potpuno drugome pravcu, a to je varijabilnost (Stark 1999: 27; Vuković 2017: 221). Veza između stila i organizirane proizvodnje, odnosno stupnja proizvodnje i standardizacije, pokazala se kao ključan segment, osobito u kompleksnim društvima, gdje hijerarhijske razlike, bilo horizontalne bilo vertikalne, dovode do varijacija u stilu koje se mogu uočiti na keramičkome materijalu. Analizirajući slikane keramičke zdjele s lokaliteta Susa (5. i 6. tisućljeće pr. Kr.), Susan Pollock (1983) zaključuje da prijelaz društava na vertikalnu društvenu organizaciju dovodi do povećanja redundancije stilskih elemenata na posudama i pojave prestižnih predmeta. Analiza je provedena isključivo na slikanim zdjelama za posluživanje, zbog veće vidljivosti ukrasnih elemenata u odnosu na posude za kuhanje ili skladištenje, a koje su bile važne u visoko stratificiranim društvima zbog pokazivanja statusa ili moći. Zaključuje da porast složenosti i količina različitih motiva raste kroz vrijeme, a jasna razlika između bogato ukrašenih prestižnih i onih jednostavnih, „običnih“ zdjela upućuje na razvoj sve izraženije društvene stratifikacije unutar zajednice. Slične interpretacije potvrđene su i istraživanjem keramičkoga dekorativnog stila od neolitika do brončanoga doba u Španjolskoj (Prieto-Martinez et al. 2003).

Na kraju, važno je naglasiti da je stil iznimno snažan element u arheološkoj interpretaciji, koji omogućuje povezivanje arheološkoga materijala s ljudima koji su ga izradili, čime postaje temelj za razumijevanje društvenih praksi i ljudskih aktivnosti u prošlosti (Hegmon 1995: 7). Analiza i interpretacija stila u materijalnoj kulturi, odnosno njegovo razmatranje kroz različite teorijske koncepte i pristupe, jedan je od ključnih načina dostupnih arheolozima za rekonstrukciju obrazaca društvene organizacije i međusobne interakcije u prapovijesnom kontekstu (Parkinson 2006: 36).

3.5.2. Analiza dekorativnoga stila vučedolske keramike s položaja Hotel Slavonija: metodološki okvir

Kao što je već ranije istaknuto, ukrašavanje, odnosno dekorativni elementi, tek su jedan segment stila, koji obuhvaća i druge aspekte proizvodnje, zbog čega svođenje keramike isključivo na dekorativni ukras nije dostatno za potpuno razumijevanje stila (Dietler i Herbich 1989: 161). Unatoč tome, obrada keramičkog materijala s položaja Hotel Slavonija od iznimne je važnosti jer je upravo taj lokalitet poslužio kao temelj za definiranje jedne cjelokupne faze unutar vučedolske kulture. Iako keramički materijal s lokaliteta nikada nije ni u potpunosti objavljen ni cjelovito prikazan, vremenski odmak od gotovo pedeset godina od provedenih istraživanja i mogućnost usporedbe s novijim arheološkim rezultatima i interpretacijama omogućuju dopunu postojećih spoznaja.

Metodološka opravdanost analize parcijalne građe proizlazi iz činjenice da se i na ograničenome uzorku, statistički gledano, mogu uočiti dekorativni obrasci koji omogućuju prepoznavanje stilskih tendencija. Time se otvara prostor za interpretaciju uloge i važnosti naselja na položaju Hotel Slavonija unutar širega vučedolskog kulturnog konteksta.

Ostali segmenti stila, poput tehnoloških i proizvodnih aspekata, mogu se razmatrati tek djelomično, i to komparativnom analizom objavljenih rezultata istraživanja keramičke građe s drugih lokaliteta vučedolske kulture.

Pri analizi dekorativnoga stila definirano je šest osnovnih dekorativnih elemenata: linija, krug, trokut, četverokut, romb i križ (Tablica 3.4.). Unutar svakoga od njih izdvojene su njihove varijante, poput valovite linije, cik-cak linije, horizontalne i okomite linije i dr. (Sl. 3.16.). Kombinacija dekorativnih elemenata čini dekorativne motive koji su organizirani u dizajnerske sheme i nalaze se u različitim dekorativnim zonama na posudi. Dekorativni motivi sastavljeni su i grupirani od različitih dekorativnih elemenata, npr. linije i romba, romba i križa, a ponavljaju se u ritmičnome slijedu na određenim dijelovima posude.

Najzastupljeniji dekorativni element, zastupljen sa šest varijanti, jest **linijski motiv** (52,71 %), pri čemu prevladavaju horizontalne (21,99 %) i vertikalne linije (4,54 %). Iako se li-

nijski motiv rijetko pojavljuje kao samostalan ukras, njegova je primarna funkcija omeđivanje pojedinih motiva i dekorativnih polja.

Dekorativna kompozicija temelji se na strogoj geometrijskoj organizaciji, s motivima raspoređenima u trake smještene pretežno na najširem dijelu posude, unutar kojih se elementi ponavljaju u ritmično strukturiranome slijedu. Horizontalne i vertikalne linije pritom imaju ulogu okvira, omeđujući dekorativna polja unutar kojih se najčešće ponavljaju motivi klepsidre, četverokuta, valovitih linija, rombova,

DEKORATIVNI ELEMENTI	N	%
1. Linija	302	52,71 %
2. Krug	43	7,50 %
3. Trokut	101	17,63 %
4. Četverokut	41	7,16 %
5. Romb	47	8,20 %
6. Križ	39	6,81 %
Ukupno	573	100,00 %

Tablica 3.4. Zastupljenost dekorativnih elemenata

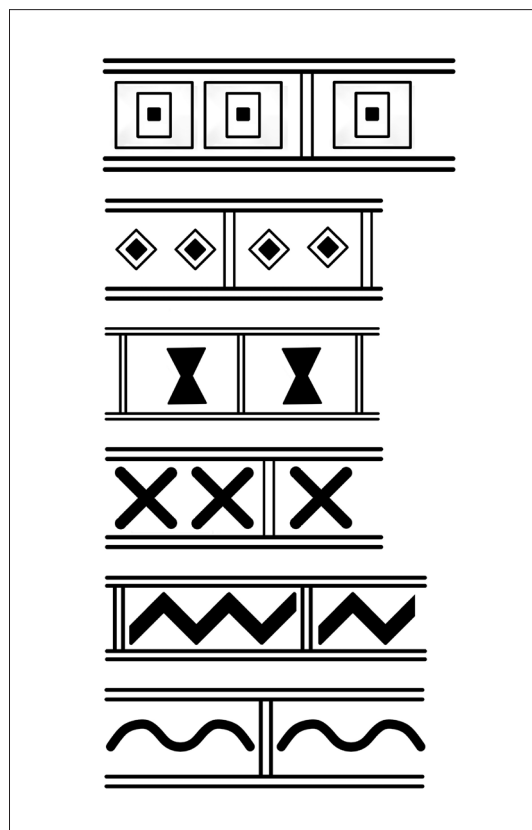
dekorativni element	varijante dekorativnog elementa					
linija						
krug						
trokut						
četverokut						
romb						
križ						

Slika 3.16. Dekorativni elementi s varijantama (izradila: V. Režić)

Andrijina križa i krugova (Sl. 3.17.; T. 13–17; T. 50: 1, 2, 7). Horizontalne i vertikalne linije također su vrlo učestale u kombinaciji s cik-cak (5,58 %) i valovitim linijama (7,16 %), što je zabilježeno na većem broju posuda (T. 21; T. 22: 5; T. 45; T. 48: 5; T. 49: 2, 3). Unutar linijskoga dekorativnog elementa kao posebna se varijanta izdvaja motiv „bodljikave žice“ zabilježen na više primjeraka (10,47 %), najčešće smješten ispod ruba posuda (kao npr. T. 15: 1, 3; T. 16: 1, 6; T. 17; T. 19: 2).

Kako bi se pojednostavila obrada i analiza, jer radi se o selektivnim podacima, orijentacija motiva nije uzimana kao drukčiji motiv, osim horizontalnih i vertikalnih linija koje u većini slučajeva služe kako bi se naglasile dekorativne zone i kontinuirana sekvencija dizajna.

Slika 3.17. Linijski dekorativni element u najčešćim kombinacijama s drugim dekorativnim elementima (izradila: I. Miloglav)

Kompleksnost dekorativnih elemenata dodatno je analizirana i kategorizirana prema stupnju složenosti, pri čemu je definirana:

1. niska kompleksnost – do dva dekorativna elementa, smještena na jednome dijelu posude;
2. srednja kompleksnost – dva do četiri različita dekorativna elementa, raspoređena na dva dijela posude;
3. visoka kompleksnost – četiri i više dekorativnih elemenata, prisutnih na cijeloj posudi ili dominantno raspoređenih na većem dijelu njezine površine.

Zbog fragmentiranosti materijala razina kompleksnosti nije se mogla odrediti na 8,76 % ulomaka, dok je na preostalim ulomcima uočena visoka razina kompleksnosti dekorativnih elemenata, zabilježena na 78 ulomaka, što čini 40,21 % ukupnoga uzorka (Tablica 3.5.).

Izvedba dekorativnih elemenata i motiva analizirana je s obzirom na tri razine lončarske vještine, uzimajući u obzir tehničku preciznost, broj motiva, složenost dizajna i korištene tehnike, pri čemu su definirane tri razine (Tablica 3.6.):

1. niska razina izvedbe – motivi nisu precizno izvedeni; koristi se samo jedna tehnika, a broj dekorativnih elemenata ograničen je na jedan do dva;
2. srednja razina izvedbe – obuhvaća dva do tri dekorativna elementa, jednostavniju organizaciju kompozicije i korištenje jedne do dviju tehnika ukrašavanja;
3. visoka razina izvedbe – karakteriziraju je tehnička preciznost, ravne i čiste linije, minuciozni detalji, složena organizacija dizajna, veći broj dekorativnih elemenata (četiri i više) i primjena više različitih tehnika ukrašavanja.

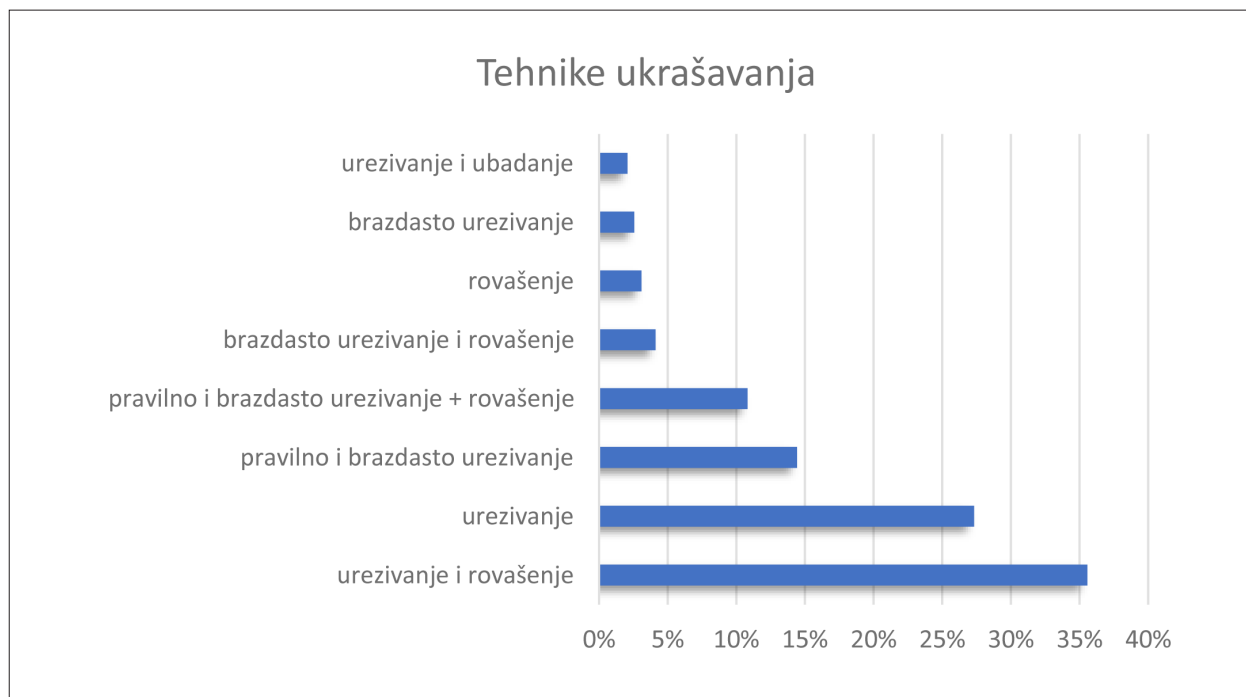
Kompleksnost dekorativnoga elementa	N	%
1 – niska	46	23,71 %
2 – srednja	53	27,32 %
3 – visoka	78	40,21 %
Neodredivo	17	8,76 %
Ukupno	194	100,00 %

Tablica 3.5. Razina kompleksnosti dekorativnih elemenata

Izvedba dekorativnih elementa	N	%
1 – niska	27	13,92 %
2 – srednja	46	23,71 %
3 – visoka	115	59,28 %
Neodredivo	6	3,09 %
Ukupno	194	100,00 %

Tablica 3.6. Izvedba dekorativnih elemenata i motiva

Uz navedene kategorije, analizirane su i tehnike ukrašavanja te smještaj motiva na određenim dijelovima posude (otvoru, vratu, ramenu, trbuhu, tijelu, dnu, nozi, ručki, drški). Najzastupljenije tehnike ukrašavanja jesu: kombinacija urezivanja i rovašenja (35,37 %), urezivanje (27,32 %), kombinacija pravilnoga i brazdastoga urezivanja (14,43 %) te kombinacija pravilnoga i brazdastoga urezivanja i rovašenja (10,82 %) (Slika 3.18.).

Slika 3.18. Zastupljenost tehnika ukrašavanja

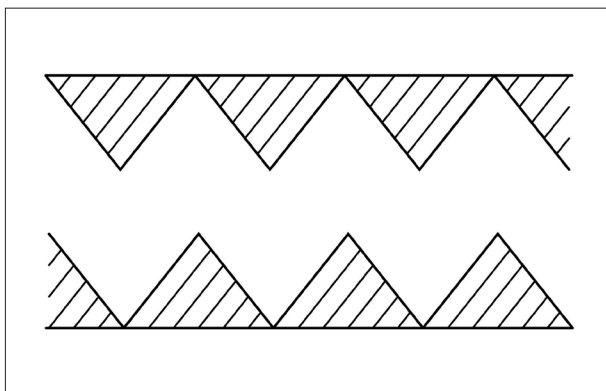
Dodatno je analiziran i centralni motiv na posudi (Tablica 3.7.), odnosno njegova vidljivost, koja može ukazivati na pokazivanje statusa i moći, pogotovo u stratificiranim društvima (Sinopoli 1991). Također, pokazalo se da je vidljivost takvih motiva veća na posudama koje su služile za konzumaciju hrane i pića nego na posudama koje su služile za kuhanje i skladištenje (Pollock 1983). Centralni motiv najčešće se nalazi na najvidljivijoj površini posude, odnosno na ramenu – mjestu najvećega promjera posude.

Također, gdje je bilo moguće, uzimana je kategorija ponavljajućih motiva, koja također može upućivati na status, moć ili identitet unutar složenih društvenih struktura (Pollock 1983).

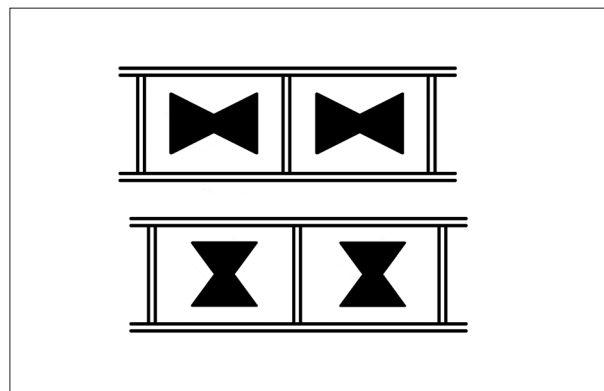
Najzastupljeniji centralni motiv jest **trokut** (25,26 %), a najčešće se javlja na posudama tipa A 7 (32,00 %) te u jednakome omjeru (16,00 %) na posudama tipa A 4 i A 5 (Tablica 3.8.). Prisutan je u različitim varijantama (T. 24: 3–4; T. 25), dok u varijanti trokuta ispunjenoga kosim (cik-cak) crtama dominira dekoracijom do te mjere da se trokuti međusobno spajaju i tvore kontinuirani uzorak (Sl. 3.19.). Takva de-

Centralni motiv	N	%
Linija	39	20,10 %
Krug	9	4,64 %
Trokut	49	25,26 %
Četverokut	9	4,64 %
Romb	21	10,82 %
Križ	11	5,67 %
Linija i četverokut	1	0,52 %
Linija i trokut	2	1,03 %
Linija i romb	1	0,52 %
Krug i romb	1	0,52 %
Četverokut i romb	2	1,03 %
Romb i križ	3	1,55 %
Neodredivo	46	23,71 %
Ukupno	194	100,00 %

Tablica 3.7. Zastupljenost centralnoga motiva

Slika 3.19. Varijanta dekorativnoga elementa trokuta ispunjenoga kosim linijama (izradila: I. Miloglav)

Slika 3.20. Horizontalno i vertikalno postavljene dekorativne elemente klepsidre (izradila: I. Miloglav)

korativna shema većinom je prisutna na posudama tipa A 5e i B 2 (T. 22–23) te na tipu A 7 (T. 33: 1; T. 34; T. 35: 2; T. 40: 5; T. 42: 3). Ista dekorativna kompozicija prisutna je i na kostolačkim posudama (Stapelfeldt 1997: 160, Sl. 2: 4, 5), kao i na posudama Retz-Gajary tipa (Balen 2012: 154).

Trokut kao centralni motiv na posudama tipa A 7 pokazuje izrazitu vidljivost (T. 29–35; T. 38–41). Najčešće se nalazi s vanjske strane posude, ali u nekim slučajevima prisutan je i s unutrašnje strane (T. 33: 2; T. 34; T. 40: 4; T. 41: 1). Na posudama tipa A 4c motiv trokuta javlja se na vratu, postavljen iznad dekorativne trake smještene na najširem dijelu posude. Trokuti su izvedeni u nizu i pojavljuju se u skupinama od dva ili tri elementa, čineći prepoznatljiv dekorativni motiv u kompoziciji ukrasa (T. 17; T. 54: 2).

Unutar dekorativnoga elementa trokuta varijanta motiva klepsidre (Sl. 3.20.) pojavljuje se isključivo na posudama tipa A 4c (T. 14: 3; T. 16: 5–6; T. 19: 3; T. 50: 1–2) te na jednome primjerku tipa A 4e (T. 18: 3).

Dekorativni motiv **romba** najčešće je zastupljen na posudama tipa A 5a i A 5b, pri čemu je prisutan u kombinaciji dekorativnih elemenata kao što su krug s punim ili zrakastim završetkom (T. 26: 1, 4), smještenim unutar rovašene površine, ili kao dio složenoga geometrijskog obrasca s višestrukim ponavljanjem motiva romba (T. 27). Vrlo često nalazi se na tunelastim ručkama (T. 27: 3; T. 28: 3, 5). Također se često pojavljuje kao centralni motiv na posudama tipa B 2 (T. 48: 1–4, 6; T. 49: 1) i B 3g (T. 47), dok je na posudama tipa A 7 znatno zastupljen ili na nozi posude (T. 39: 1; T. 42: 4) ili na unutrašnjoj strani posude (T. 35: 2; T. 40: 2–3). Na posudama tipa A

Centralni motiv trokuta		
Tip posude	N	%
A 2	1	2,00 %
A 4	8	16,00 %
A 5	8	16,00 %
A 7	16	32,00 %
B 2	2	4,00 %
B 3	1	2,00 %
C 1	4	8,00 %
Neodredivo	10	20,00 %
Ukupno	50	100,00 %

Tablica 3.8. Zastupljenost motiva trokuta kao centralnoga motiva

4c motiv romba najčešće se pojavljuje u ponavljajućim sekvencijama, omeđen horizontalnim i vertikalnim linijama (T. 15; T. 16: 3–4). Također je prisutan na keramičkim predmetima u obliku stolova (T. 6; Sl. 2.9.).

Dekorativni element **križa** pojavljuje se u pet varijanti, od kojih je motiv Andrijina križa najčešći. Kao centralni motiv najzastupljeniji je na tipu posuda A 4 (24,14 %) i na posudama tipa A 7 (34,48 %) (Tablica 3.9.). Dok se na posudama tipa A 4c najčešće javlja na vratu posude iznad drške (T. 14), na posudama tipa A 7 većinom se nalazi na dnu noge (T. 32: 2; T. 42: 2, T. 44: 7), a u rjeđim slučajevima na tijelu posude (T. 34; T. 40: 3). Uz motiv romba, to je najčešći motiv koji se nalazi na tunelastim ručkama posuda tipa A 5a (T. 28). U manjem broju prisutan je i na drugim tipovima (T. 50: 3–7; T. 51). Iako ne spada u dekorativni element, motiv križa na posudama A 7a najvidljiviji je u oblikovanju noge (T. 30; T. 32: 1, 3; T. 36; T. 37: 1; T. 39: 1; T. 42: 1). Ne možemo sa sigurnošću tvrditi da su motiv križa koji se pojavljuje na unutrašnjoj ili vanjskoj površini posude kao dekorativni element i motiv križa izražen u oblikovanju noge međusobno povezani, no činjenica da se taj motiv učestalo javlja upravo na tome tipu posude upućuje na njegovo namjerno i svjesno korištenje.

Specifične varijante toga dekorativnog elementa u vidu križa sa zrakastim završetkom (T. 40: 1) i zvjezdastoga motiva sa šest krakova (T. 37: 2) pojavljuju se isključivo na unutrašnjoj strani posuda tipa A 7.

Dekorativni element **kruga** zabilježen je u šest varijanti, od jednostavnih, pojedinačnih krugova (T. 13: 3; T. 44: 7; T. 53: 5) do krugova organiziranih u povezane nizove (T. 13: 1–2; T. 15: 1–2; T. 24: 2; T. 40: 3). U pojedinim se slučajevima pojavljuje sa „zrakastim“ završetkom, koji nalikuje na prikaz sunca, pri čemu je unutrašnjost motiva ispunjena kombinacijom različitih dekorativnih elemenata, poput rombova (T. 26: 1) ili Andrijina križa (T. 44: 7).

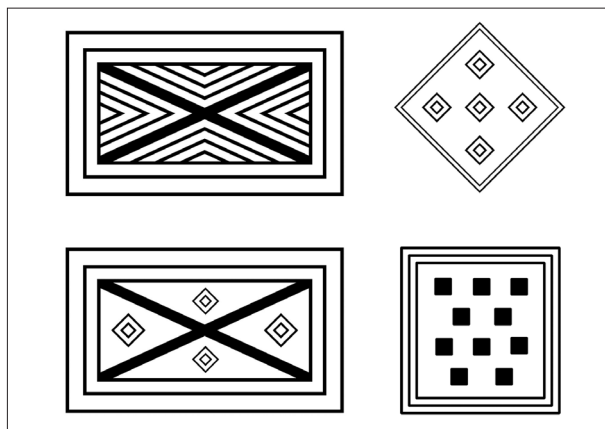
Nasuprot tome, motiv sunca predstavlja zaseban dekorativni element, jasno definiran i uvijek prikazan samostalno u središtu prazne površine posude, bez drugih motiva u njegovoj blizini (T. 13: 3; T. 26: 2, 3, 5; T. 31; T. 53: 1). Većinom se pojavljuje na posudama A 5, A 7 i B 2.

Motiv **četverokuta** javlja se u četiri varijante, najčešće u kombinaciji s horizontalnim i vertikalnim linijama, pri čemu su dekorativni elementi organizirani u pravilne trake koje prate oblik posude i najčešće se nalaze na najširem dijelu posude. Unutar tih pojaseva motivi se često ritmički izmjenjuju, stvarajući uravnotežene geometrijske kompozicije i naglašavajući vizualnu strukturu ornamentike. Rijetko se pojavljuje samostalno (T. 53: 3), dok je u većini slučajeva uključen u složenije kompozicije s kombinacijom više dekorativnih elemenata (T. 13, 14; T. 16: 1; T. 49: 4; T. 52).

Motiv šahovnice (Sl. 3.21., 3.22.), kao jedna od varijanti dekorativnoga elementa četverokuta, prisutan je na svega šest primjeraka, većinom na posudama tipa B 2 (T. 51–52).

Motiv Andrijina križa		
Tip posude	N	%
A 4	7	24,14 %
A 5	1	3,45 %
A 7	10	34,48 %
A 8	1	3,45 %
B 2	1	3,45 %
B 3	2	6,90 %
Neodredivo	7	24,14 %
Ukupno	29	100,00 %

Tablica 3.9. Zastupljenost motiva Andrijina križa

Slika 3.21. Varijante dekorativnih elemenata četverokuta, romba i križa (izradila: I. Miloglav)

Prisutnost ponavljajućega dekorativnog elementa	N	%
DA	63	32,47 %
NE	11	5,67 %
Neodredivo	120	61,86 %
Ukupno	194	100,00 %

Tablica 3.10. Prisutnost ponavljajućega dekorativnog elementa

Slika 3.22. Motiv šahovnice na posudi tipa B 2 s položaja tel Tržnica, GMVk: inv. br. A5091 (foto: M. Pjevac)

Motiv šahovnice, odnosno šahovskih polja, nije novost niti specifičnost vučedolske kulture, kako se često zna isticati, već je jedan od općih geometrijskih dekorativnih obrazaca poznatih znatno prije njezina formiranja.

Takve mrežaste kompozicije nisu ograničene na jedan kulturni prostor, nego se pojavljuju na prapovijesnoj keramici u različitim dijelovima svijeta, uključujući neolitičke i eneolitičke kontekste. Geometrijski obrasci pritom funkcioniraju kao univerzalni vizualni sustav organizacije prostora, pri čemu stroga pravilnost i ponavljanje elemenata – kakve nalazimo u motivu šahovnice – odražavaju simetričnu strukturu dekorativne kompozicije (Garfinkel i Krulwich 2025). Pravilna raspodjela površine, izmjena pozitivnih i negativnih polja te ritmičko ponavljanje tako se mogu razumjeti kao široko rasprostranjen ornamentalni princip, a ne kao isključivo kulturno ili geografski specifičan motiv. Na našim prostorima šahovnica je poznata već u ranijim bakrenodobnim zajednicama, poput Retz-Gajary (Balén 2020, T. X; Čataj 2018: 57–58; Sl. 3) i kostolačke kulture (Stapelfeldt 1997), što upućuje na kontinuitet i dugotrajnu stabilnost određenih ornamentalnih tradicija.

Ponavljajući motivi bilježeni su u analizi, no fragmentiranost materijala nije omogućila realnu kvantifikaciju te su u analizi uzimani samo cjeloviti ili djelomično očuvani primjerci. Na 61,86 % ulomaka upravo zbog fragmentiranosti i veličine ulomka nije bilo moguće odrediti kategoriju ponavljajućega motiva. Ipak, on je zabilježen na 32,47 % ulomaka (Tablica 3.10.), od čega je najviše zastupljen ponavljajući motiv trokuta (47,62 %), najvećim dijelom na posudama tipa A 7 (T. 30–35). Slijedi ga motiv romba (25,40 %), najvećim dijelom zastupljen na posudama tipa A 4 (T. 15) i A 5 (T. 27; T. 28: 3, 5) (Tablica 3.11.).

Analiza dekorativnoga stila na keramičkim posudama s položaja Hotel Slavonija pokazuje da izbor, raspored i kombinacija geometrijskih dekorativnih elemenata i kompozicije motiva nisu slučajni, već su u velikoj mjeri uvjetovani morfologijom posude i jasnim pravilima dizajna. Isti se princip uočava i na kostolačkoj keramici, gdje dekorativni elementi također slijede oblikovne zakonitosti posude i čine prepoznatljiv stil ukrašavanja (Stapelfeldt 1997). To upućuje na dinamične kulturne kontakte i interakcije među zajednicama koje su razmjenjivale tehnološko znanje i dekorativne koncepte, uz istodobno oblikovanje prepoznatljivoga vlastitog stila.

Ukrašavanje posuda individualni je oblik djelovanja, dok se ukupni stil dizajna može razumjeti kao izraz strukturnoga okvira unutar kojega to djelovanje nastaje (Hegmon i Kulow 2005: 314). Na analiziranome materijalu s položaja Hotel Slavonija može se uočiti da je u osnovi sustava dizajna postojala određena struktura (vidi: Hegmon i Kulow 2005). Pravila strukture dizajna odnose se na načine organizacije dekorativnih elemenata unutar određenoga vizualnog prostora, odnosno površine keramičke posude. Ona uključuju raspored, simetriju i ponavljanje elemenata te hijerarhiju motiva, primjerice isticanje centralnoga motiva. Takvi ujednačeni obrasci upućuju na snažnu kulturnu tradiciju, jasno definirane društvene norme i stabilnu zajednicu s izraženim osjećajem identiteta.

3.5.3. Naslijeđe i kreativnost: interpretacija stilskih obilježja

Unatoč parcijalnosti i selektivnosti obrađene građe, ponavljanje određenih obrazaca omogućuje donošenje okvirnih zaključaka čak i na ovako ograničenome uzorku, koji su ujedno interpretativne smjernice. Ti se zaključci ponajprije odnose na povezanost pojedinih tipova posuda s određenim dekorativnim elementima i motivima, pri čemu se uočavaju ponavljajuće pravilnosti unutar analiziranoga materijala.

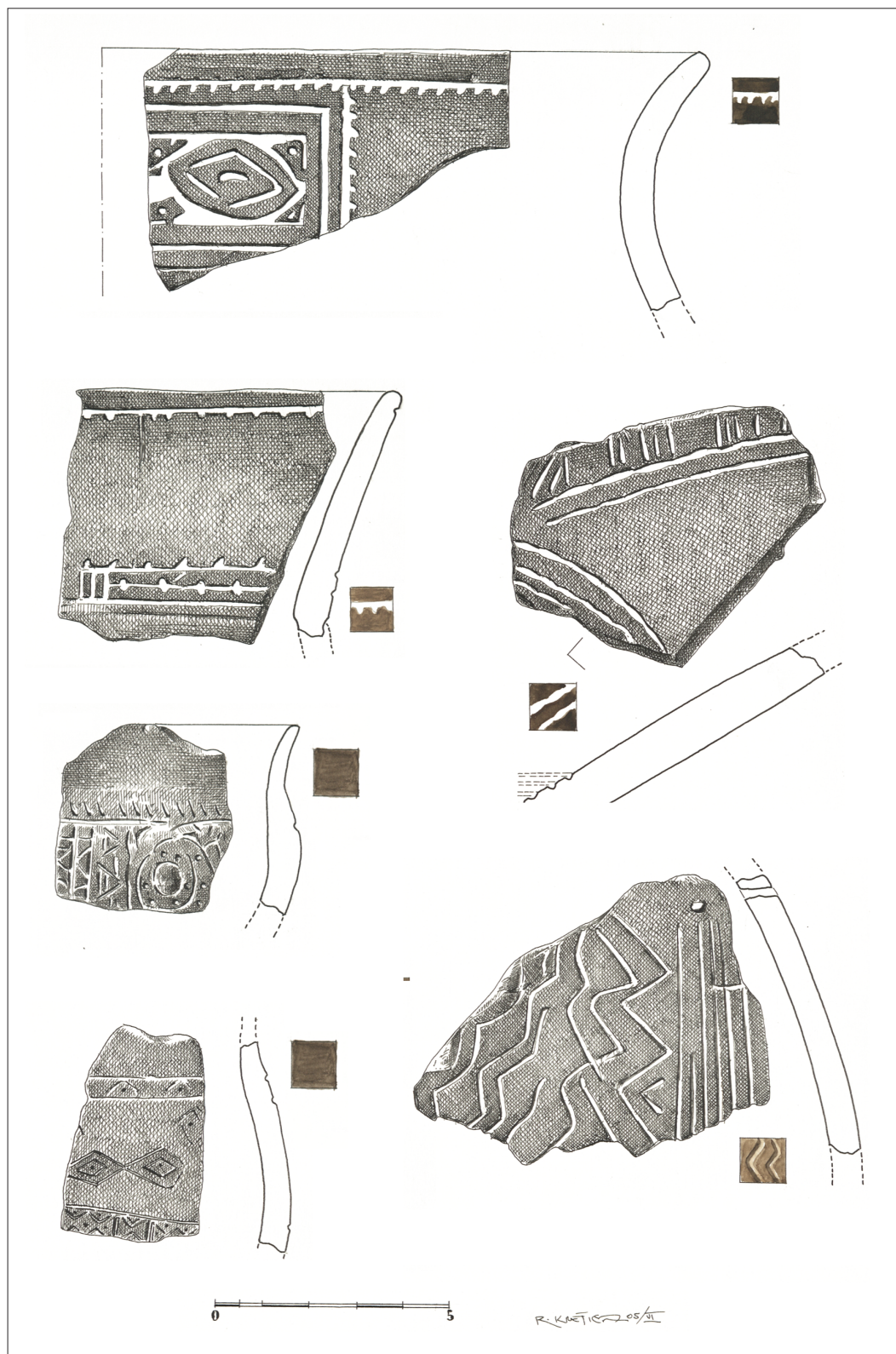
Dekorativni stil vučedolske keramike karakteriziraju geometrijski motivi organizirani u jasno definirane dekorativne zone koje prate osnovni oblik posude, čime se ostvaruje uravnotežena i funkcionalna kompozicija ukrasa. Pojedini motivi pojavljuju se na točno određenim dijelovima posuda, dok su neki ograničeni isključivo na određene tipove keramičkih oblika. Takav geometrijski stil odlikuje se dugotrajnom stabilnošću ornamentike, koja se može pratiti od razdoblja klasične badenske, preko kostolačke, sve do vučedolske kulture (Stapelfeldt 1997).

Na analiziranome materijalu prevladava visoka kompleksnost ukrasa (40,21 %) i visoka razina izvedbe (59,28 %) dekorativnih elemenata. Pojedini primjerci s niskom razinom izvedbe (13,92 %) ukazuju na rad početnika, odnosno lončara s manje iskustva. Takvi primjerci odlikuju se neravnomjernim linijama, nesigurnim potezima te slabije kontroliranom i manje

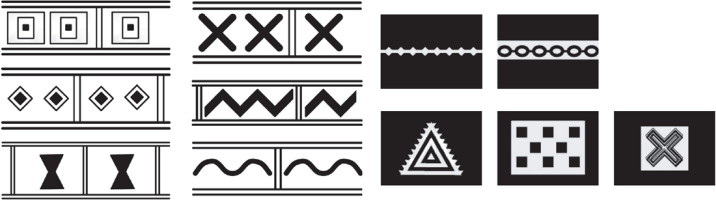

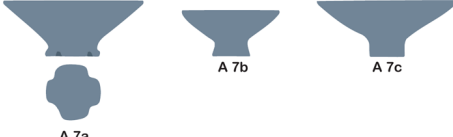

Ponavljajući dekorativni element	N	%
Trokut	30	47,62 %
Romb	16	25,40 %
Križ	8	12,70 %
Četverokut	6	9,52 %
Krug	3	4,76 %
Ukupno	63	100,00 %

Tablica 3.11. Zastupljenost ponavljajućega dekorativnog elementa

Slika 3.23.
Primjeri posuda niske razine izvedbe koji upućuju na lončara početnika

urednom izvedbom (Sl. 3.23.). Koristi se jedna tehnika ukrašavanja, a broj motiva ograničen je na jedan do dva. Moguće je da su takve primjerke izrađivali majstori početnici ili djeca mlađe dobi, kojima nedostaju razvijene motoričke vještine i kognitivna zrelost odraslih osoba. Etnoarheološka istraživanja prapovijesnih zajednica američkoga jugozapada pokazala su da su vještina izrade i razumijevanje strukture dizajna usko povezani s dobi lončara i njegovim,

 <p>A 2b</p>	
 <p>A 4a A 4b A 4c A 4d</p>	
 <p>A 4e</p>	
 <p>A 4g</p>	
 <p>A 5a A 5b</p>	
 <p>A 5c A 5d</p>	
 <p>A 5e</p>	
 <p>A 7a A 7b A 7c</p>	
 <p>A 8b</p>	
 <p>B 2b B 2c B 2d</p>	
 <p>B 3g</p>	

Slika 3.24. Tipovi ukrašenih posuda s najčešćim dekorativnim elementima i varijantama (izradila: M. Rončević)

odnosno njezinim stupnjem kognitivnoga razvoja. Iz tih razvojnih odrednica proizlaze sposobnost repliciranja geometrijskih oblika, razumijevanje strukture dizajna i simetrije, kao i razina motoričke kontrole (Crown 1999). S obzirom na to da slabije kontrolirana, manje uredna i neprecizna izvedba dekorativnih elemenata (kao na Sl. 3.23.) nije uvijek u korelaciji s ograničenom uporabom jednoga ili dvaju motiva (npr. T. 20: 3, T. 21: 1; T. 41), takvi primjerci s preciznijom izvedbom vjerojatno su rad iskusnijih lončara. Razlike u kvaliteti izvedbe stoga se mogu interpretirati kao jasan pokazatelj rada lončara u različitim razvojnim i iskusvenim fazama stjecanja vještina.

Pojedini motivi karakteristični su za određene tipove posuda: trokut i Andrijin križ većinom se javljaju na posudama tipa A 4 i A 7, klepsidra na posudama tipa A 4, dok su varijante kruga najprisutnije na posudama tipa A 5, B 2 i B 3. Kao što je već naglašeno, oblik posude imao je ključnu ulogu u organizaciji ukrašavanja i izboru dekorativnih elemenata jer morfologija posude uvjetuje raspored ukrasa, njihovu učestalost te način kombiniranja i prikaz dekorativnih motiva. Tako je Andrijin križ prisutan na vratu i drškama posuda A 4c (T. 14) te tunelastim ručkama posuda tipa A 5a (T. 28: 1, 2, 4), dok se na posudama tipa A 7 najčešće prikazuje na dnu noge (T. 32: 2; T. 42: 2; T. 44: 7). Nadalje, vertikalni motivi (kao što su linija omeđena klepsidrom, cik-cak ili valovitom linijom) najčešće se smještaju na vratu i tijelu posude (T. 15: 1; T. 21; T. 24: 4; T. 25: 3–4; T. 26: 1; T. 50: 4), dok se isti horizontalni motivi javljaju u trakama na najširem dijelu posude (T. 13: 2–3; T. 14: 3; T. 15–17; T. 54: 2).

Motiv trokuta, s varijantama, najzastupljeniji je centralni motiv zabilježen na posudama tipa A 7. Isti obrazac s centralno postavljenim motivom zabilježen je i na keramičkome materijalu s drugih vučedolskih lokaliteta: na svim istraženim položajima na Ervenici (Gale 2002: T. 3: 4, T. 4: 3; Miloglav 2007: T. 6: 14; 2016: T. 18: 4), Damića gradini (Miloglav 2016: T. 19, T. 20: 1, 2), Sarvašu (Balen i Rajković 2016: T. 37: 234, T. 38: 235, 236; Balen 2005: T. 46: 169, 171, T. 47: 173) i Vučedolu (Schmidt 1945: T. 45: 4–6; Durman et al. 2014: 93; Cvitković 2025: T. 6: 2). Prisutan je i na drugim položajima na telu Tržnica, poput Zvijezde (Durman 2000: kat. br. 35) ili Jugobanke (Sl. 1.17). U jednakome omjeru nalazi se na posudama tipa A 4 i A 5, ali u drukčijim kompozicijama i varijantama.

Posebno zanimljivu skupinu posuda čine tipovi zdjela A 4c na kojima se motiv trokuta javlja u skupinama od dva ili tri elementa, na vratu iznad horizontalne trake smještene na najširem dijelu posude. Isti način dekorativne sheme pojavljuje se na posudama toga tipa na Sarvašu (Balen i Rajković 2016: T. 31: 180), Damića gradini (Miloglav 2016: T. 9: 1) i Ervenici (Miloglav 2012a: T. 12: 1).

Na zdjelama tipa A 5a i A 5b (u literaturi poznatima kao tzv. terinama) dominira motiv romba i kruga (T. 26: 1, 4; T. 27: 1, 2) te Andrijin križ na tunelastim ručkama (T. 28: 1, 2, 4). Isti se dekorativni obrasci mogu prepoznati i na ostalim lokalitetima – Damića gradini (Durman 1988a: kat. br. 20; Miloglav 2016: T. 14, 16), Vučedolu (Durman 1988a: kat. br. 69; Cvitković 2025: T. 13: 2) i Sarvašu (Balen 2005: T. 39, 40).

Bikonične posude tipa A 4c (T. 13–17) izdvajaju se standardiziranim dekorativnim shemama (linije, klepsidre, trokuti, Andrijin križ), koje su široko rasprostranjene u okviru vučedolskoga kulturnog kruga. Standardizacija koja se očituje u dekorativnim motivima prisutna je i u izradi posuda, o čemu je bilo riječi u prethodnome poglavlju. Iako su standardizirane dekorativne sheme uočljive i na posudama tipa A 7, zbog nedostatka komparativnih podataka s drugih lokaliteta, na kojima se ove zdjele ne pojavljuju u tako značajnu postotku, kao i zbog općenito ograničenih podataka, za sada nije moguće potvrditi njihovu standardiziranost u izradi.

Slične dekorativne sheme prisutne i na ostalim lokalitetima upućuju na njihovu širu rasprostranjenost i ukorijenjenost unutar zajedničkoga dekorativnog stila i identiteta vučedolskih zajednica. Složenost dekorativnih shema prati složenost društvene hijerarhije, gdje se s rastom društvene diferencijacije pojavljuje učestalije ponavljanje ukrasnih elemenata, što može odražavati status, moć ili grupni identitet unutar složenih društvenih struktura (Pollock 1983). Iako je kategorija ponavljajućih elemenata bila „najslabija karika“ u analizi materijala, zbog fragmentiranosti ulomaka, ipak se mogu donijeti generalni zaključci. Ponavljajući motivi trokuta i romba prisutni su na određenim tipovima posuda – A 4, A 5 i A 7. Dok se motiv romba najčešće javlja na posudama tipa A 4 i A 5, motiv trokuta gotovo je u pravilu prisutan na posudama tipa A 7, gdje se pojavljuje u svim varijantama.

Zanimljivo je primijetiti da na lokalitetu Hotel Slavonija izostaju bogato ukrašene posude tipa A 2 koje su prisutne na Vučedolu (Durman 2000: kat. br. 39, 49), Sarvašu (Balen 2005: T. 27, 28; Durman 2000: kat. br. 3, 4; Rajković i Balen 2016: T. 25) i na položaju Jugobanka (Sl. 1.16.) te na Ervenici (Miloglav 2016: T. 5: 1). Taj izostanak ne upućuje na odsutnost luksuznih predmeta jer oni su na položaju Hotel Slavonija potvrđeni u drugim oblicima, već može upućivati na svjesnu odluku zajednice u odabiru oblika i motiva kojima se izražava društveni status. S druge strane, prisutnost bogato ukrašenih zdjela tipa A 2 na položaju Jugobanka upućuje na njihovu upotrebu unutar naselja, dok njihov izostanak na položaju Hotel Slavonija može biti posljedica neistraženosti specifičnih ili drukčijih prostornih konteksta koji nisu bili obuhvaćeni arheološkim istraživanjima. Pritom je potrebno isključiti mogućnost selektivnosti pri odabiru građe za crtanje, s obzirom na to da su svi bogato ukrašeni primjerci sustavno dokumentirani. Time se smanjuje vjerojatnost da je izostanak pojedinih tipova ili motiva rezultat subjektivnoga odabira, već prije upućuje na stvarne razlike u zastupljenosti unutar analiziranoga materijala.

3.5.4. Standardizacija i varijabilnost stila na vučedolskoj keramici: pokazatelj društvene organizacije

Usporedbom keramičkoga materijala s položaja Hotel Slavonija s obližnjim i istovremenim lokalitetima – Damića gradinom, Prisunjačom i Ervenicom – uočavaju se stilske sličnosti koje ukazuju na zajedničku tradiciju lončarske proizvodnje i bliske međusobne kontakte. Međutim, još je značajnija stilska varijabilnost između naselja na položaju Hotel Slavonija i susjednih naselja. Najviše sličnosti uočava se s materijalom s Damića gradine, udaljene 20-ak kilometara od naselja na Hotelu. Sličnosti se očituju u dekorativnim motivima, kompleksnosti dizajna i prisutnosti luksuznih posuda. S druge strane, osobito su zanimljive stilske razlike između materijala s položaja Ervenica i onoga s Hotela Slavonija. Iako su oba položaja činila dijelove istoga naselja koje je funkcioniralo istovremeno, očito su imala različite društveno-ekonomske uloge.

Keramički materijal s položaja Hotel Slavonija izdvaja se načinom ukrašavanja, tehnikom izvedbe, kompleksnim motivima i pojedinim tipovima koji nisu prisutni na ostalim lokalitetima u okolini. Položaj na Hotelu Slavonija očito je funkcionirao kao centralno, društveno-ekonomsko središte koje se po svojim prostornim karakteristikama i keramičkim materijalom može usporediti s Vučedolom i Sarvašem. U okviru naselja dokumentirani su tragovi metalurške proizvodnje, pokopavanje u naselju i bogat keramički repertoar, uključujući posebne i luksuzne tipove posuda. Premda su na položaju Ervenica zabilježeni tragovi metalurške ak-

tivnosti (Gale 2002: T. 5: 5), analizirani keramički materijal pokazuje jasne razlike u odnosu na susjedni položaj, ponajprije u izostanku predmeta luksuzne namjene i određenih tipova posuda, kao i u manjoj kompleksnosti dekorativnih motiva. Analiza keramičkoga materijala i drugih arheoloških pokazatelja upućuje na to da je naselje na Ervenici imalo periferni karakter u odnosu na susjedni položaj na telu Tržnica, koji je imao ključnu društvenu i ekonomsku ulogu unutar širega prostora. Prema dosadašnjim pokazateljima, u tom kontekstu treba promatrati i lokalitete na Damića gradini i Prisunjači, koji su vjerojatno gravitirali centralnomu naselju na telu Tržnica. Upravo ta mikrolokalna stilska varijabilnost može biti posljedica različitih funkcija i uloga naselja (Parkinson 2006), dok se demografske strukture njegovih stanovnika zasad ne mogu razmatrati, s obzirom na to da odgovarajuće analize nisu provedene.

Izraženije stilske sličnosti s keramičkim materijalom s Damića gradine upućuje na intenzivniju društvenu interakciju između prostorno udaljenijih naselja u okolici, koja je mogla uključivati razmjenu proizvoda kao i iste lončarske zajednice. Udaljenost između Damića gradine i Prisunjače iznosi 5 km, a do Hotela Slavonija 19 km, stoga je lako zamisliti razmjenu dobara te transfer znanja i ideja između lokalnih zajednica (Sl. 2.1., 4.1).

Sličnosti u stilovima na četiri vremenski i prostorno bliska lokaliteta mogu ukazivati na istu lončarsku grupu ili zajedničke modele učenja (usprkos individualnim stilskim varijacijama), ali bez izravnih dokaza o centraliziranoj proizvodnji (Dietler i Herbich 1989), dok je uočena stilska varijabilnost posljedica različite uloge naselja na Hotelu Slavonija.

3.5.5. Zdjela na nozi – indikatori promjena i kontakata

Već je naglašeno da tehnike ukrašavanja, motivi i većina oblika u vučedolskoj kulturi potječu iz ranijih kulturnih tradicija te su se prenosili povremenim, ali ne i nužno kontinuiranim interakcijama među prapovijesnim zajednicama. Međutim, oblik koji je karakterističan isključivo za vučedolsku kulturu jesu zdjele na nozi (tip A 7; Sl. 3.25., 3.26.).

Slika 3.25. Zdjela na nozi s položaja Zvijezda, GMVk; inv. br. A 1015 (foto: I. Krajcar)

Slika 3.26. Zdjela na nozi s položaja Zvijezda, lijevo: unutrašnja strana posude; desno: vanjska strana posude, GMVk; inv. br. A 1015 (foto: I. Krajcar)

Zanimljivo je da je upravo ta vrsta zdjela najzastupljenija na lokalitetu Hotel Slavonija (Sl. 3.13.). Čak i uz ograničenja selektivnoga uzorkovanja, njihova prisutnost statistički je dovoljno izražena da nadilazi razinu slučajnosti i upućuje na njihovu posebnu ulogu unutar lokalne keramičke proizvodnje. Takva dominacija može se tumačiti kao pokazatelj njihove specifične funkcije, moguće povezane s društvenim statusom, čime bi zdjele tipa A 7 mogle reflektirati elemente društvene stratifikacije i hijerarhijskih odnosa unutar vučedolskoga društva.

Mnogo je različitih mišljenja i članaka napisano o porijeklu zdjela tipa A 7. U jugoistočnoj Europi, koja obuhvaća Karpatsku kotlinu, te posude nazivaju se zdjelama na križnoj nozi ili zdjelama s unutrašnjom dekoracijom. U istočnoj Europi, koja obuhvaća južnu Rusiju i sjeverno područje oko Crnoga mora, nazivaju se kadionicama zbog ostataka organskoga materijala i ugljena koji je sporadično nađen u unutrašnjosti tih posuda (Kaiser 2013: 140–141). Analiza paleobotaničkih ostataka organskoga materijala napravljena je na samo jednome primjerku kadionice (koja nema ukras s unutrašnje strane), a rezultati su pokazali ostatke fitolita konoplje i divljih žitarica (Kaiser 2013: 148).

Činjenica je da se te bogato dekorirane zdjele s unutrašnje i vanjske strane ne pojavljuju u kulturama prije vučedolske te da su specifičan oblik koji je karakterističan za vučedolsku kulturu. Taj oblik nastavlja svoj život u kulturama koje su dolazile u doticaj s vučedolskom kulturom ili su nastale na njezinim osnovama te možda najbolje ilustrira društvene kontakte koji su se odvijali na prostoru Europe tijekom 3. tisućljeća pr. Kr. Taj se tip zdjela u raznim varijantama može naći na prostoru Rumunjske, Srbije, Makedonije, Mađarske, Austrije, Slovenije, sjeverne Italije, Češke, Slovačke, a poznate su i iz kulture Yamnaya i kulture grobnih humaka na području Ukrajine i Rusije (Kulcar 2009; Kaiser 2013; Leghissa et al. 2020). Kao direktni baštinici vučedolskoga stila najpoznatije su iz kultura Mako-Kosihy-Čaka i Somogyvar-Vinkovci (Kulcar 2009) te u kulturi Ljubljansko barje (Leghissa et al. 2020). Mnogi ih autori smatraju poveznicom i dokazom migracija koje su se odvijale u 3. tisućljeću na prostoru jugoistočne Europe. U materijalnoj kulturi zdjele na križnoj nozi uobičajen su tip posude koja se pojavljuje i u jugoistočnoj i u istočnoj Europi. Njihovo pojavljivanje u potpuno različitim kulturnim područjima često se smatra indikacijom interakcija između spomenutih regija (Kaiser 2013). Tako npr. Harrison i Heyd (2007) smatraju da su posude na nozi dokaz inovacije koje su populacijske skupine Yamnaya kulture donijele sa sobom tijekom migracije u jugoistočnu Europu.

E. Kaiser sugerira da kadionice iz Yamnaya kulture u sjeverno-pontskome području odražavaju utjecaj sa zapada, odnosno vučedolske i njoj srodnih kultura u jugoistočnoj Europi (Kaiser 2013: 149). U Yamnaya kulturi te su posude poznate kao kadionice i samo su imitacija originalnih posuda koje se u velikoj mjeri mogu naći na prostoru jugoistočne Europe.

Do sada su najbrojniji primjerci zabilježeni na području Mađarske, u kulturama Makó-Kosihy-Čaka i Somogyvar-Vinkovci, koje su nastale na vučedolskoj tradiciji. U kulturi Makó-Kosihy-Čaka većinom su nađeni kao pogrebni prilozi, iako su prisutni i u naseljima (Kulcar 2009: 127–128), dok su u kulturi Somogyvar-Vinkovci zabilježeni isključivo u naseljima (Kulcar 2009: 311). Taj tip posuda nastavlja se izrađivati i u kulturi zvonastih pehara, što ukazuje na njihovu kontinuiranu upotrebu od cca 2900. do iza 2500 g. pr. Kr. (Kulcar 2013: 77).

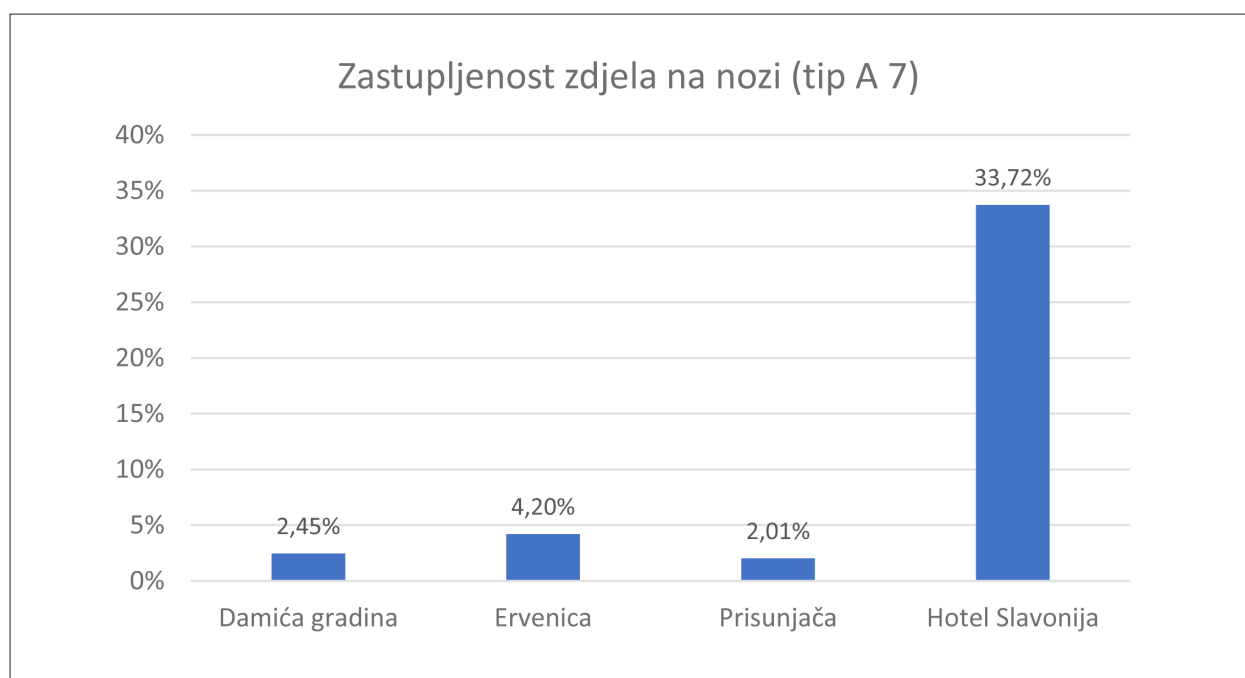
Važnost tih zdjela dodatno se očituje u njihovoj mogućoj povezanosti sa zdjelama na križnoj nozi s područja istočnoeuropske stepe i sjevernoga Kavkaza iz sredine trećeg tisućljeća pr. Kr. (npr. Panasyuk 2010; Kaiser 2013). Međutim, na temelju trenutačnih saznanja, vjerojatnijim

se čini njihovo podrijetlo iz Karpatske kotline i srednjoeuropskoga prostora (Kaiser 2013; Kulcar 2013).

Na položaju Hotel Slavonija tip A 7 prisutan je s 58 primjeraka, odnosno s 33,72 % (Tablica 3.12., Sl. 3.27.). To je iznimno velik broj s obzirom na to da je na ostalim lokalitetima prisutan u značajno manjem broju (Sl. 3.27.) i jedino primjerci s Damića gradine pokazuju istu razinu kvalitete izrade i kompleksnosti dekorativnih motiva (Miloglav 2016: T. 19, T. 20: 1, 3, 5).

Podtip i varijanta	N	%
A 7	28	48,28 %
A 7a	7	12,07 %
A 7b	6	10,34 %
A 7c	13	22,41 %
A 7d	4	6,90 %
Ukupno	58	100,00 %

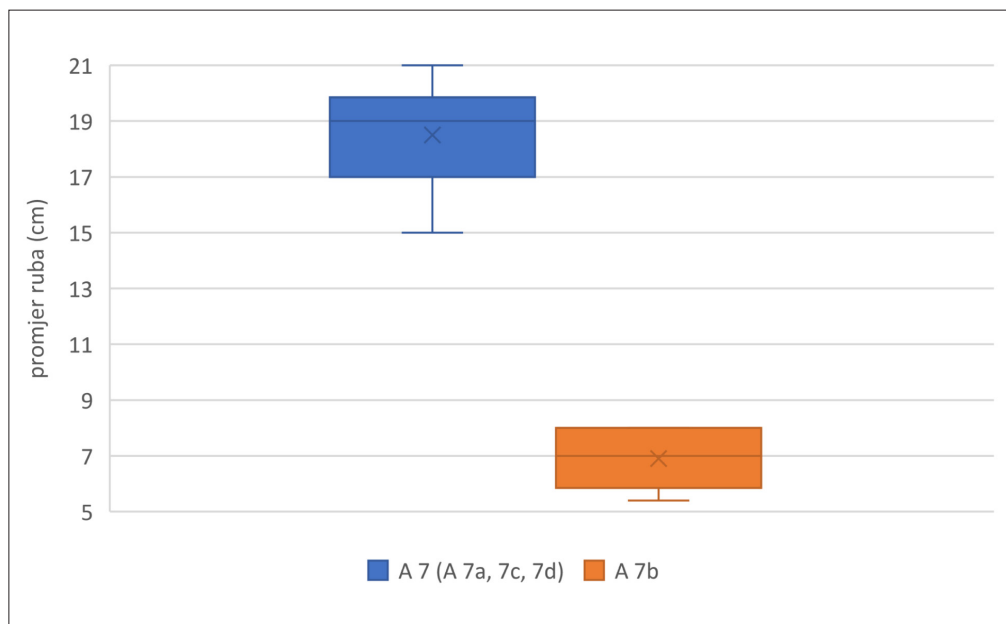
Tablica 3.12. Zastupljenost podtipa i varijanti zdjela A 7

Slika 3.27. Omjer zastupljenosti zdjela na nozi (tip A 7) na Damića gradini, Ervenici, Prisunjači i Hotelu Slavonija

Taj tip podijeljen je, prema prethodnoj klasifikaciji s ostala tri lokaliteta, na 4 varijante: tip 7a (veći ukrašeni primjerci na križnoj nozi – T. 30, T. 32, T. 36, T. 37: 1; T. 42: 1); 7b (manji neukrašeni primjerci na cilindričnoj nozi – T. 43, T. 44: 7–8); 7c (veći ukrašeni primjerci na cilindričnoj nozi – T. 39: 1) i 7d (veći ukrašeni primjerci na prstenastoj nozi – T. 29, T. 39: 4; T. 42: 3). Varijante 7a, 7c i 7d ukrašene su s unutrašnje i vanjske strane posude. Primjerci koji su bili fragmentirani i kod kojih nije bilo moguće pouzdano utvrditi pripadnost varijantama A 7a, A 7c ili A7d klasificirani su kao tip A 7. Promjer posuda tipa A 7a, A 7c i A 7d kreće se između 15,2 i 21 cm, s centralnom vrijednošću od 19 cm. Manji primjerci toga tipa imaju promjer ruba u rasponu od 5,4 do 8,0 cm, s centralnom vrijednošću od 7,00 cm (Sl. 3.28.), dok im prosječna visina iznosi 3,00 cm. Visinu posuda tipa A 7 bilo je moguće utvrditi na samo dva primjerka, pri čemu ona iznosi 6,00 cm.

Slika 3.28.
Raspon i kvartilna raspodjela promjera ruba posuda tipa A 7 (A 7a, A 7c, A 7d) i A 7b

Više od polovice primjeraka (55,77 %) ukrašeno je s unutarnje i vanjske strane posude. Ne može se isključiti mogućnost da su i preostali primjerci bili ukrašeni na isti način, no zbog njihove fragmentiranosti to nije bilo moguće sa sigurnošću utvrditi jer na nekim je tablama nacrtana samo noga posude.

Posude tipa A 7 izdvajaju se unutar keramičkoga repertoara s položaja Hotel Slavonija, kao i u odnosu na okolne lokalitete, i po svojoj učestalosti i po izrazito kompleksnim dekorativnim motivima. Najzastupljeniji su motivi trokuta, križni i zvjezdasti uzorci, a bogato ukrašene površine, koje u većini slučajeva obuhvaćaju i unutarnju i vanjsku stranu posude, dodatno ističu njihovu vizualnu upečatljivost (T. 29–42). S obzirom na to da je riječ o niskim posudama većega promjera, ukrasi su bili lako vidljivi i namjerno izrađeni da budu opaženi, što upućuje na njihovu važnost u društvenome kontekstu.

Dekoracija, koja u većini slučajeva prekriva gotovo čitavu unutarnju i vanjsku površinu, vrlo često bogato ispunjena bijelom inkrustacijom, ukazuje na to da su te posude imale ulogu koja je nadilazila upotrebu u svakodnevnim aktivnostima. Teško je pretpostaviti da su služile za konzumaciju tekuće ili polutekuće hrane jer u tome bi slučaju bogato ukrašene unutrašnje stijenke bile vizualno nevidljive i nedostupne. Osim toga, inkrustirana unutrašnja površina sigurno nije pogodna za konzumaciju takve hrane. Tomu u prilog idu i rezultati provedenih analiza organskih ostataka s lokaliteta Damića gradina i Ervenica, koje nisu potvrdile ostatke lipida na tome tipu posuda (Miloglav i Balen 2019), čime pitanje njihove konkretne namjene ostaje otvoreno. Dosadašnji rezultati samo ukazuju na potrebu za dodatnim, ciljano usmjerenim analizama (npr. fitolita i škroba) kako bi se jasnije razumjela njihova funkcija i uloga u vučedolskome društvu.

Vrlo je vjerojatno da su takve posude igrale važnu ulogu u simboličkim i ceremonijalnim praksama ili kolektivnim društvenim događanjima, pri čemu je vizualna komponenta bila ključna za komunikaciju statusa, identiteta ili ideoloških poruka unutar zajednice.

Ekonomске razlike jasno se očituju u praksama proizvodnje, distribucije i pohrane hrane unutar društva, a sve te aktivnosti imaju snažne implikacije na podjelu rada i ekonomski položaj pojedinaca (za pregled vidi: Twiss 2012). U prošlosti su prehrambene prakse bile usko povezane s društvenom stratifikacijom, pri čemu su složenost kuhinje, pristup luksuznim namirnicama i zahtjevna priprema jela – koja je uključivala značajno ulaganje vremena i rada – služili kao jasni pokazatelji bogatstva, moći i društvenoga statusa (Goody 1982). Iako bi bilo iznimno zanimljivo detaljnije istražiti taj aspekt arheologije, ograničenost dostupnih podataka s lokaliteta Hotel Slavonija, nažalost, onemogućuje provođenje takvih analiza.

S obzirom na morfološke značajke – niske, otvorene posude velikoga promjera – može se pretpostaviti da upotreba zdjela na nozi, tipa A 7, nije bila individualna, već kolektivna. Dimenzije i otvoren oblik upućuju na upotrebu u kontekstu zajedničke konzumacije, vjerojatno krute hrane poput sjemenki, plodova ili drugih suhih namirnica. U društvenome kontekstu obilježenome hijerarhijskim razlikama takvi predmeti mogli su imati ulogu u javnome pokazivanju društvenoga položaja te kao sredstva demonstracije statusa, moći i blagostanja unutar zajednice.

Dodatnu poteškoću u razumijevanju funkcije posuda tipa A 7 stvara i nedostatak jasnoga arheološkog konteksta s prijašnjih istraživanja koji bi omogućio jasniju interpretaciju njihove upotrebe i društvenoga značenja. Dosad objavljeni materijal s položaja Hotel Slavonija ukazuje na znatno veću zastupljenost toga tipa posuda (Durman 1984; kat. br. 202; 2000: kat. br. 22, 36). Istodobno, nalazi s drugih položaja na telu Tržnica, poput Zvijezde (Sl. 3.25., 3.26.) i Na-me, potvrđuju da je taj tip posuda bio značajno zastupljen i u ostalim dijelovima naselja (Durman 2000: kat. br. 35; Dimitrijević 1979c, T. XXXII: 3, 5, 8; T. XXXIII: 7; 1956a, T. VII: 1–2).

Bogato dekorirane posude tipa A 7 zabilježene su i na druga dva značajna vučedolska lokaliteta – na Vučedolu i u Sarvašu (Poglavlje 3.5.3.). Međutim, budući da za ta dva lokaliteta ne raspolažemo usporedivim kvantitativnim podacima o distribuciji i učestalosti keramičkih tipova, nije moguće pouzdano utvrditi u kojoj su mjeri bile zastupljene u odnosu na položaj Hotel Slavonija.

Nedostatak jasnoga arheološkog konteksta i usporedivih kvantitativnih podataka širi je metodološki problem u interpretaciji keramičkih nalaza, jer ograničava mogućnost pouzdanoga povezivanja funkcije i društvene uloge posuda. Takva ograničenja otvaraju prostor višestrukim interpretacijama i dodatno naglašavaju potrebu za sustavnijim i metodološki integriranim analizama koje bi omogućile pouzdanije tumačenje materijalne kulture unutar širega društvenog i ekonomskog okvira prošlih zajednica.

4.1. Tel Tržnica i susjedna naselja: prostorne veze u prapovijesnome krajoliku

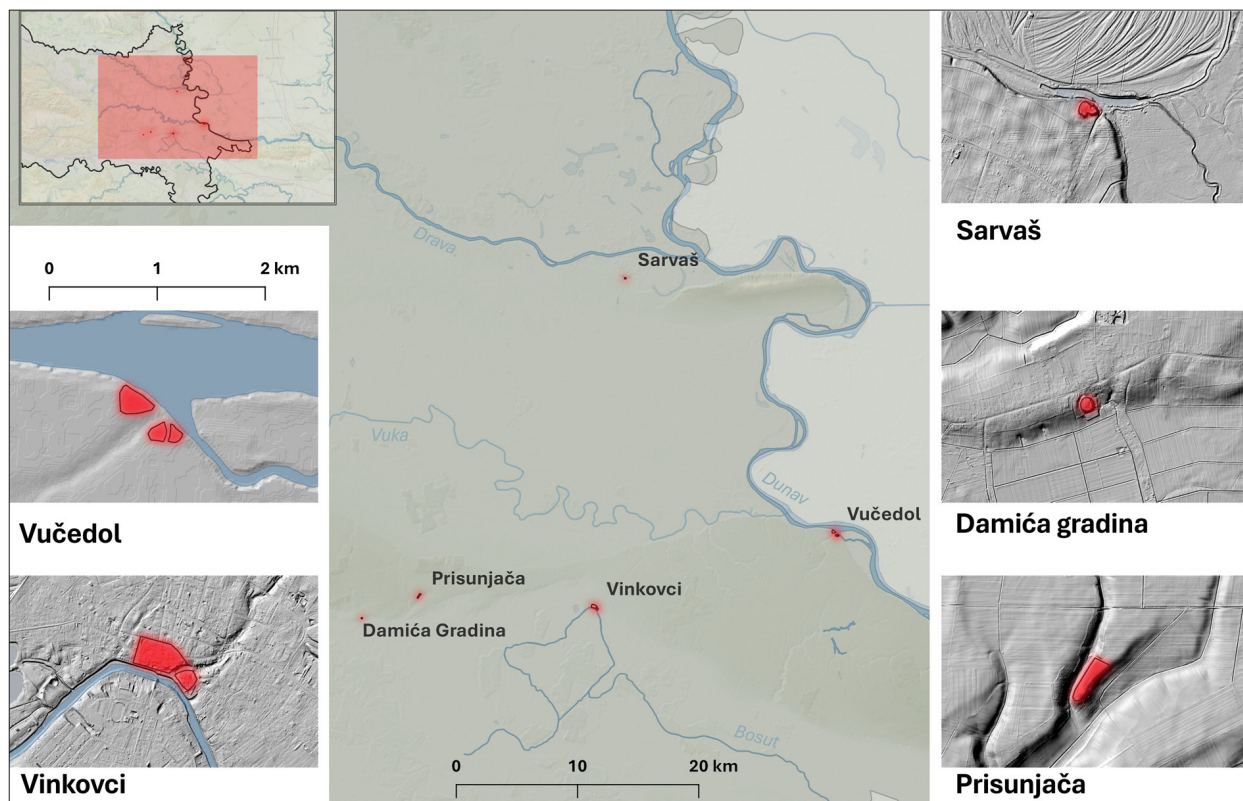
U prethodnim poglavljima istaknuto je da je lokalitet tel Tržnica bio važno središte i jedno od ključnih naselja vučedolske kulture, što potvrđuju elementi organizacije poput metalurških aktivnosti, luksuznih predmeta i izdvojenih prostora unutar naselja. Vučedolsko naselje prostiralo se na dva položaja – na telu Tržnica i na Ervenici, koje je razdvajao tek utok potoka Ervenice u Bosut (Sl. 1.3.). Za razliku od tela Tržnica, gdje su jasno vidljivi tragovi hijerarhijske organizacije sa svim ključnim elementima, položaj na Ervenici pokazuje drukčiji kontekst. Oba su položaja očito egzistirala istodobno, što potvrđuju radiokarbonski datumi i pokretni arheološki materijal.

Prema obrađenome materijalu s položaja Hotel Slavonija i nalazima s nekoliko položaja na Ervenici, može se zaključiti da je Ervenica bila periferni prostor unutar naselja, vjerojatno povezan s nižim društveno-ekonomskim statusom stanovnika. Naime, u arheološkome materijalu s Ervenice izostaju luksuzni predmeti i predmeti posebne namjene, kao i tipološki specifični keramički oblici koji su zastupljeni na Hotelu Slavonija. Takav obrazac i uočene razlike u materijalnoj kulturi ukazuju na to da je naselje imalo unutarnju društvenu i prostornu diferencijaciju, odnosno jasno definiranu podjelu prostora. Naselje u Vinkovcima pokazuje slične prostorno-organizacijske karakteristike kao i ono na Vučedolu, uključujući prisutnost više izdvojenih položaja unutar naselja. Takva organizacija prostora upućuje na složeniju društvenu strukturu i jasno definiranu unutarnju hijerarhiju, pri čemu izdvojeni položaji mogu imati specifične funkcije i odražavati izražene društvene razlike među članovima zajednice.

4.1.1. Regionalni kontekst: prostorni modeli

Dosadašnja istraživanja vučedolskih naselja ukazuju na postojanje dvaju osnovnih organizacijskih modela (Sl. 4.1.). Prvi model čine složena višepoložajna naselja veće površine, poput Vinkovaca (6,33 ha; s dva položaja) i Vučedola (oko 9,7 ha; s tri položaja). U oba slučaja riječ je o prostorno razvedenim cjelinama s jasnim unutarnjim razlikama, što upućuje na složeniju društvenu organizaciju i hijerarhijsku strukturu.

Drugi model čine manja jednopoložajna naselja ograničene površine, poput Damića gradine (oko 1,2 ha) i Sarvaša (oko 1,5 ha). Ta naselja pokazuju kompaktniju organizaciju, što ih svrstava u skupinu manjih lokalnih zajednica, vjerojatno uključenih u širu mrežu većih centara.

Slika 4.1. Prostorna organizacija i veličina naselja na lokalitetima Vučedol, Sarvaš, Vinkovci, Damića gradina i Prisunjača (izradila J. Boras)

Lokalitet Prisunjača-Ciganica u Vođincima zauzima prijelazno mjesto unutar navedene podjele. Prema trenutačnim procjenama, naselje je obuhvaćalo najmanje 4,5 ha, dok geofizički podaci upućuju na mogućnost još veće prostorne rasprostranjenosti. Ipak, budući da je istražen tek mali dio lokaliteta (svega 72 m²), potrebno je zadržati oprez u interpretacijama njegove veličine i unutarnje organizacije. Za sada se može pouzdano reći da pripada skupini većih naselja, usporedivih s Vinkovcima i Vučedolom, ali bez dovoljno podataka za detaljniju analizu društvene stratifikacije ili funkcionalne podjele prostora. Istraživanja na Prisunjači još su u ranoj fazi te zasad nedostaju nalazi koji bi upućivali na metalurške aktivnosti, izdvojena mjesta za sahranjivanje ili postojanje luksuznih predmeta. Budući da je istraženo svega oko 0,20 % ukupne površine naselja, riječ je o premalome uzorku za pouzdane interpretacije njegova izgleda i funkcije. Istraživanja koja se na lokalitetu provode od 2019. godine (Miloglav i Mušič 2018; 2020; Balen i Miloglav 2026; Miloglav 2026) ukazuju na to da je riječ o naselju tipa, s početkom naseljavanja u razdoblju vučedolske kulture. AMS datumi smještaju njegovo trajanje u dvije faze vučedolske kulture (2910. – 2470. pr. Kr.), kao i na prostorno bliskim naseljima u Vinkovcima i na Damića gradini (usp. Sl. 2.2.). Do sada su zabilježena tri horizonta objekata, odnosno građevinskih faza u naselju, a posebnu vrijednost ima nalaz objekta dimenzija 4,50 × 7,60 m, sačuvanoga u cijelosti *in situ*, koji jasno ukazuje na složenu prostornu organizaciju naselja. Objekt nije imao stambenu funkciju, već je bio namijenjen specijaliziranim aktivnostima povezanim s pripremom i skladištenjem hrane. Na to upućuje iznimno velika količina plodova žira i ribljih kostiju pronađenih unutar objekta, prisutnost krušne peći, podruma/smočnice i veće količine posuda koje premašuju potrebu jednoga domaćinstva (Miloglav 2026). Postojanje takvoga objekta svjedoči o planskoj organizaciji prostora i jasno definiranome rasporedu poslova unutar zajednice.

4.1.2. Prostorna mreža i komunikacije

Geografski položaj naselja u dolini Bosuta omogućavao je intenzivnu komunikaciju među zajednicama. Udaljenosti između pojedinih lokaliteta (Vinkovci – Prisunjača oko 14 km; Prisunjača – Damića gradina oko 5 km) nalaze se unutar dnevnoga komunikacijskog radijusa, što upućuje na redovite kontakte i razmjenu. U tome se kontekstu može pretpostaviti da su zajednice koje su u njima obitavale održavale intenzivne međusobne odnose – od trgovine i razmjene dobara, preko rodbinskih veza, do prijenosa znanja. U tome okviru moguće je pretpostaviti postojanje hijerarhijski strukturirane mreže naselja: veći, prostorno razvedeni centri (Vinkovci, Vučedol) s izraženom unutarnjom diferencijacijom; srednje velika naselja (Prisunjača) s potencijalno složenom, ali još nedovoljno istraženom organizacijom; te manja, jednopoložajna naselja (Damića gradina, Sarvaš) kao lokalne zajednice uključene u regionalni sustav.

Prostorna analiza vučedolskih naselja u istočnoj Slavoniji i Srijemu, uključujući vinkovački kompleks (tel Tržnica – Ervenica), Vučedol, Prisunjaču-Ciganicu, Damića gradinu i Sarvaš, upućuje na postojanje različitih tipova naseobinskih cjelina, koje se mogu razlikovati prema veličini, unutarnjoj organizaciji i materijalnoj kulturi. Uočljive razlike između višepoložajnih, prostorno razvedenih naselja i manjih, jednopoložajnih lokaliteta omogućuju postavljanje hipoteze o višerazinskoj prostornoj mreži i mogućoj hijerarhijskoj strukturiranosti zajednica vučedolske kulture.

Međutim, valja naglasiti da je takav prijedlog prostorne organizacije i hijerarhije u ovome trenutku još uvijek hipotetičan. Broj sustavno istraženih i cjelovitije objavljenih vučedolskih naselja još je uvijek relativno malen, a na većini lokaliteta istražen je tek manji dio njihove ukupne površine. To osobito vrijedi za veće lokalitete poput Prisunjače, gdje trenutačno raspoloživi podaci, premda upućuju na znatan opseg naselja, još uvijek ne omogućuju pouzdanu rekonstrukciju unutarnje organizacije i društvenih odnosa.

Predloženi model stoga treba razumjeti kao interpretativni okvir utemeljen na trenutačno dostupnim podacima, a ne kao konačnu rekonstrukciju prostorne i društvene strukture vučedolske kulture. Tek daljnja sustavna istraživanja, šira primjena nedestruktivnih metoda i različitih vrsta analiza te objava građe moći će preciznije definirati odnose među naseljima i potvrditi ili korigirati ovdje iznesene pretpostavke.

4.2. Na kraju slojeva: prostor, društvo i identitet

Sagledana u cjelini, vučedolska kultura pokazuje se kao iznimno dinamičan i složen fenomen kasnoga bakrenog doba, obilježen jasnim regionalnim središtima, razvijenom tehnologijom i duboko strukturiranim društvom. Najnoviji radiokarbonski podaci, u kombinaciji s revizijom starije građe i tipoloških kriterija, upućuju na potrebu napuštanja tradicionalnih, isključivo relativno-kronoloških modela te prihvaćanja jednostavnije podjele na dvije glavne razvojne faze između 2910. i 2450. pr. Kr. Takav pristup usklađuje apsolutne i relativne pokazatelje te omogućuje preciznije razumijevanje procesa naseljavanja, gospodarskih strategija i kulturnih promjena koje su prethodile prijelazu u rano brončano doba.

Prostorna organizacija naselja, razvijena metalurgija, specijalizirane proizvodne aktivnosti i složeni ritualni obrasci svjedoče o zajednicama koje su nadilazile okvire jednostavno strukturiranih društava. Vučedolske zajednice bile su tehnološki inovativne i društveno di-

ferencirane, a njihova se kulturna baština oblikovala stalnom interakcijom između naslijeđenih tradicija, stvaranja vlastitoga identiteta – osobito vidljivoga u oblikovnim i dekorativnim elementima na keramičkim posudama – i novih utjecaja iz širega europskog prostora. Upravo u toj kombinaciji kontinuiteta i promjene leži ključ razumijevanja njihova dugotrajnog utjecaja i iznimnoga mjesta koje vučedolska kultura zauzima u prapovijesti srednje i jugoistočne Europe.

U tom se kontekstu tel Tržnica u Vinkovcima, zajedno s Ervenicom, potvrđuje kao važna sastavnica kasnobakrenodobnoga naseljavanja istočne Slavonije. Istraživanja, sagledana kroz povijest iskopavanja, analizu materijalne građe i širi regionalni okvir, potvrđuju iznimnu važnost toga naselja unutar prostorne i društvene strukture vučedolske kulture. Rezultati višedesetljetnih arheoloških istraživanja, unatoč ograničenjima uvjetovanima zaštitnim iskopavanjima i fragmentarnošću istraženih površina, omogućuju prepoznavanje složene unutarnje organizacije naselja, kao i njegove uloge u regionalnoj mreži zajednica.

Posebno mjesto u toj interpretaciji zauzima analiza keramičkoga materijala. Iako obrađen na temelju ranije dokumentiranih i nacrtanih tabli, keramički inventar pokazuje visok stupanj tehnološke vještine, standardizacije i jasno definiranih stilskih normi, ali i prisutnost varijabilnosti koja odražava dinamične procese. Keramičke posude pritom nisu samo predmeti svakodnevne uporabe, nego i važni nositelji društvenih, simboličkih, ceremonijalnih i komunikacijskih značenja. Također, ukazuje na uključenost naselja u šire kulturne i komunikacijske tokove vučedolskoga kompleksa te potvrđuje stabilnost i kontinuitet naseljavanja tijekom vučedolskoga razdoblja.

Dosadašnja istraživanja upućuju na postojanje dvaju osnovnih tipova naselja – većih, višepoložajnih i hijerarhijski strukturiranih centara te manjih, jednopoložajnih lokaliteta uključenih u sustav razmjene i komunikacije. Tel Tržnica, zajedno s Ervenicom i drugim naseljima u dolini Bosuta, može se promatrati kao dio organizirane prostorne mreže u kojoj su prirodni komunikacijski pravci, udaljenosti i gospodarske strategije imali ključnu ulogu u oblikovanju odnosa među zajednicama. Takva mreža sugerira postojanje višerazinske prostorne organizacije i potencijalne društvene diferencijacije unutar vučedolskoga kulturnog prostora.

Istodobno je nužno naglasiti da je svaka rekonstrukcija društvene hijerarhije i prostorne organizacije u određenoj mjeri uvjetovana trenutačnim stanjem istraženosti. Starija iskopavanja, i na ovom i na drugim lokalitetima, često su bila obilježena selektivnim prikupljanjem građe i nedostatkom precizne stratigrafske dokumentacije, što otežava precizniju kronološku i funkcionalnu analizu. Istražene površine nerijetko su tek manji dio nekadašnjih naselja, a broj cjelovitije objavljenih lokaliteta i dalje je ograničen. Stoga se predloženi modeli trebaju razumjeti kao interpretativni okvir, otvoren daljnjoj provjeri i nadopuni novim istraživanjima i analitičkim pristupima.

Upravo iskustva s ovakvih, ranije istraživanih lokaliteta jasno pokazuju koliko je za buduća istraživanja presudno sustavno objavljivanje cjelokupne građe, nalaza, struktura i stratigrafskih odnosa, kao i dosljedno prikupljanje svih materijalnih ostataka. Samo sveobuhvatan, a ne selektivan pristup, i u terenskom radu i u analizi, omogućuje pouzdanu rekonstrukciju svakodnevne, gospodarskih aktivnosti i društvenih odnosa prapovijesnih zajednica. Jednako je važno da znanstvena obrada obuhvati i bioarheološke i okolišne podatke, jer upravo takvi konteksti najčešće nose ključne informacije za razumijevanje dugoročnih kulturnih procesa. Na taj se način ne unaprjeđuje samo poznavanje vučedolske kulture nego i metodološki standardi arheološke prakse u cjelini.

LITERATURA

- Arnold, P. J. III. 2000. Working without a net: recent trends in ceramic ethnoarchaeology, *Journal of Archaeological Research* 8 (2), 105–133.
- Balen, J. 2005. *Sarvaš – neolitičko i eneolitičko naselje*, Musei Archaeologici Zagrebiensis Catalogi et Monographiae Vol. 2, Zagreb.
- Balen, J. 2008. Vučedol – Vinograd Streim, *Hrvatski arheološki godišnjak* 4 (2007), 85–87.
- Balen, J. 2009. Vučedol – Vinograd Streim, *Hrvatski arheološki godišnjak* 5 (2008), 107–110.
- Balen, J. 2010. *Eneolitičke kulture na prostoru istočne Hrvatske*, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Balen, J. 2012. Kaptol – Čemernica, *Hrvatski arheološki godišnjak* 8 (2011), 152–155.
- Balen, J. 2018a. Badenska kultura, U: J. Balen, I. Miloglav i D. Rajković (ur.), *Povratak u prošlost. Bakreno doba u sjevernoj Hrvatskoj*, Arheološki muzej u Zagrebu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Arheološki muzej Osijek, 65–85. <https://doi.org/10.17234/9789531758185-05>
- Balen, J. 2018b. Mikleuška – Gradina Marić, *Hrvatski arheološki godišnjak* 14 (2017), 326–328.
- Balen, J. (ur.) 2020. *Tomašanci-Palača – Naselja iz mlađega kamenog, bakrenog i brončanog doba*, Arheološki muzej u Zagrebu.
- Balen, J. i Basar, P. 2020. Viškovci-Gradina, *Hrvatski arheološki godišnjak* 16 (2019), 55–57.
- Balen, J. i Boras, J. 2023. *Pretpovijesno naselje Viškovci-Gradina*, Katalog izložbe, Muzej Đakovštine, Đakovo.
- Balen, J. i Miloglav, I. 2026. Late Copper/Early Bronze Age in the Area between Sava, Drava and Danube Rivers – New Results, U: G. Kulcsár, F. Nicolis, i V. Heyd (ur.), *The Yamnaya Impact on Prehistoric Europe, Volume 8 – The Transformation of Europe in the Third Millennium BC, Part 2*, Archaeolingua, in press.
- Balen, J., Miloglav, I. i Rajković, D. (ur.), 2018. *Povratak u prošlost – Bakreno doba u sjevernoj Hrvatskoj*, Arheološki muzej u Zagrebu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Arheološki muzej Osijek, Zagreb. <https://doi.org/10.17234/9789531758185>
- Banda, M. 2021. Litička proizvodnja u kući 12, U: M. Hutinec, D. Roksandić Vukadin i M. Šuljug (ur.), *Vučedol – zapisano na kućnom broju 12*, Muzej vučedolske kulture, Katalog izložbe, Vukovar, 54–57.
- Bankoff, H. A. i Winter, F. A. 1990. The Later Aeneolithic in Southeastern Europe, *American Journal of Archaeology* 94 (2), 175–191. <https://doi.org/10.2307/505948>
- Benkő, L, Horváth, F, Horvatinčić, N. i Obelić, B. 1989. Radiocarbon and thermoluminescence dating of prehistoric sites in Hungary and Yugoslavia, *Radiocarbon* 31 (3), 992–1002.
- Blackman, J. M., G. J. Stein i Vandiver, P. B. 1993. The Standardization Hypothesis and Ceramic Mass Production: Technological, Compositional, and Metric Indexes of Craft Specialization at Tell Leilan, Syria, *American Antiquity* 58 (1), 60–80. <https://doi.org/10.2307/281454>

- Bogucki, P. 2004. Introduction: Consequence of Agriculture, 5000–2000 B.C, U: P. Bogucki i P. J. Crabtree (ur.), *Ancient Europe 8000 B.C.–1000 A.D.: Encyclopedia of the Barbarian World vol. I*, Thompson/Gale, New York, 313–316.
- Bošnjak, S. 2021. Koštane izrađevine, U: M. Hutinec, D. Roksandić Vukadin i M. Šuljug (ur.), *Vučedol – zapisano na kućnom broju 12*, Muzej vučedolske kulture, Katalog izložbe, Vukovar, 64–71.
- Bošnjak, S., Šimić, D. i Roksandić, D. 2020. New insights on antler technology from Vučedol – Kukuruzište Streim, U: I. Miloglav (ur.), *Proceedings from the 6th Scientific Conference Methodology and Archaeometry*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF Open Press, Zagreb, 87–102.
<https://doi.org/10.17234/METARH.2019.6>
- Brunšmid, J. 1902. Colonia Aurelia Cibalae – Vinkovci u staro doba, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* 6 (1), 117–166.
- Bulatović, J., Dimitrijević, I., Miloglav, I., Balen, J. i Filipec, K. 2025. Animal Exploitation in the Copper Age of Eastern Slavonia: Zooarchaeological Evidence, U: I. Miloglav (ur.), *13th International Scientific Conference Methodology and Archaeometry*, 27. – 28. 11. 2025, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Book of Abstracts, Zagreb, 51.
- Bunčić, M. i Drnić, I. 2025. *Subocki grad – od gradine do gradišta*, Arheološki muzej u Zagrebu, Pučko otvoreno učilište Novska, Zagreb-Novska.
- Charters, S. i Evershed, R. P. 1995. Evidence for the mixing of fats and waxes in archaeological ceramics, *Archaeometry* 37, 113–127. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4754.1995.tb00730.x>
- Charters, S., Evershed, R. P., Quye, A., Blinkhorn, P. W. i Reeves, V. 1997. Simulation Experiments for Determining the Use of Ancient Pottery Vessels: the Behaviour of Epicuticular Leaf Wax During Boiling of a Leafy Vegetable, *Journal of Archaeological Science* 24, 1–7.
<https://doi.org/10.1006/jasc.1995.0091>
- Chasan, R., Rosenberg, D., Klimscha, F., Beeri, R., Golan, D., Dayan, A., Galili, E. i Spiteri, C. 2021. Bee products in the prehistoric southern Levant: evidence from the lipid organic record, *Royal Society Open Science* 8, 210950. <https://doi.org/10.1098/rsos.210950>
- Childe, V. G. 1929. *The Danube in Prehistory*, Oxford.
- Chilton, E. S. 1999. Typology and Alternatives for Ceramic Research, U: E. S. Chilton (ur.), *Material Meanings. Critical Approaches to the Interpretation of Material Culture*, University of Utah Press, Salt Lake City, 44–60.
- Costin, C. L. 2005. Craft production, U: H. D. G. Maschner i C. Chippindale (ur.), *Handbook of archaeological methods vol. II*, Altamira Press, Oxford, 1034–1107.
- Costin, C. L. i Hagstrum, M. B. 1995. Standardization, labour investment, skill, and the organization of ceramic production in Late Prehispanic Highland Peru, *American Antiquity* 60 (4), 619–639.
<https://doi.org/10.2307/282046>
- Crown, P. L. 1999. Socialization in American Southwest Pottery Decoration, U: J. M. Skibo i G. M. Feinman (ur.), *Pottery and People: A Dynamic Interaction*, Foundations of archaeological inquiry, University of Utah Press, Salt Lake City, 25–43.
- Crown, P. L. 2014. The Archaeology of Crafts Learning: Becoming a Potter in the Puebloan Southwest, *Annual Review of Anthropology* 43, 71–88. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-102313-025910>
- Cvitković, L. 2025. *Stilsko-tipološka analiza keramičkih predmeta s lokaliteta Vučedol*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Čataj, L. 2018. Kultura Retz-Gajary, U: J. Balen, I. Miloglav i D. Rajković (ur.), *Povratak u prošlost – Bakreno doba u sjevernoj Hrvatskoj*, Arheološki muzej u Zagrebu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Arheološki muzej Osijek, Zagreb, 49–64. <https://doi.org/10.17234/9789531758185-04>

- Deetz, J. 1965. *The dynamics of stylistic change in Arikara ceramics*, Illinois Studies in Anthropology 4, University of Illinois Press, Urbana.
- Della Casa, P. 2013. Matters of Identity: Body, Dress, and Markers in Social Context, U: Della Casa P. i Witt C. (ur.), *Tattoos and Body Modifications in Antiquity, Proceedings of the sessions at the EAA annual meetings in The Hague and Oslo, 2010/11*, Zurich Studies in Archaeology 9, 9–15.
- Deschman, K. 1875. *Die Pfahlbautenfunde auf dem Laibacher Moore*, Verhandlungen der KuK. Geologischen Reichsanstalt, Wien.
- Dietler, M. i Herbich, I. 1989. Tich Matek: the technology of Luo pottery production and the definition of ceramic style, *World Archaeology* 21 (1), 148–164.
<https://doi.org/10.1080/00438243.1989.9980096>
- Dietler, M. i Herbich, I. 1994. Ceramics and Ethnic Identity: Ethnoarchaeological observations on the distribution of pottery styles and the relationship between the social context of production and consumption, U: D. Binder i F. Audouze (ur.) *Terre cuite et Société. La céramique, document technique, économique et culturel*, XIVe Rencontre Internationale d'Archéologie et d'Histoire d'Antibes, APDCA, Juan-les-Pins, 459–472.
- Dimitrijević, S. 1956a. Vučedolska nalazišta na području grada Vinkovaca, *Arheološki Vestnik* VII (4), 408–438.
- Dimitrijević, S. 1956b. Prilog daljnjem upoznavanju Vučedolske kulture, *Opuscula archaeologica* I, 5–64.
- Dimitrijević, S. 1966. *Rezultati arheoloških iskopavanja na području vinkovačkog muzeja od 1957. do 1965.*, Acta Musei Cibalensis I, Vinkovci.
- Dimitrijević, S. 1977./78. Zur frage der genese und der gliederung der Vučedoler kultur in dem zwischenstromlande Donau-Drau-Sawe, *Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu* 10–11 (1), 1–96.
- Dimitrijević, S. 1979a. Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaza s vinkovačkog tla, U: *Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 4, 133–200.
- Dimitrijević, S. 1979b. O nekim kontroveznim pitanjima u kronologiji eneolita južnih područja Karpatске kotline, *Osječki zbornik* XVII, 35–78.
- Dimitrijević, S. 1979c. Vučedolska kultura i vučedolski kulturni kompleks, U: A. Benac (ur.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja* 3, Sarajevo, 267–343.
- Dimitrijević, S. 1982. Die Frühe Vinkovci-Kultur und ihre Beziehungen zum Vučedoler Substrat im Lichte der Ausgrabungen in Vinkovci (1977./78.), *Opuscula archaeologica* 7, 7–36.
- Dizdar, M. i Krznarić Škrivanko, M. 1999. Prilog poznavanju arhitekture starčevačke kulture u Vinkovcima, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 32-33 (1), 7–22.
- Dooijes, R. i Nieuwenhuys, O. P. 2007. Ancient repairs: techniques and social meaning, U: M. Benz i U. Kästner (ur.), *Konservieren oder Restaurieren, Die Restaurierung griechischer Vasen von der Antike bis heute*, C. H. Beck, Munich, 15–22.
- Dorland, S. G. H. i Ionico, D. 2021. Learning from Each Other: a Communities of Practice Approach to Decorative Traditions of Northern Iroquoian Communities in the Late Woodland, *Journal of Archaeological Method and Theory* 28 (2), 671–703. <https://doi.org/10.1007/s10816-020-09487-2>
- Durman, A. 1983. Metalurgija vučedolskog kulturnog kompleksa, *Opuscula Archaeologica* 8, Zagreb, 1983.
- Durman, A. 1984a. *Primjer prehistorijskog grada u Panoniji*, Deplijan izložbe, Muzej grada Zagreba.
- Durman, A. 1984b. Ostava kalupa vučedolskog lijevača bakra iz Vinkovaca, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 9, 37–53.

- Durman, A. 1988a. Vučedolska kultura, U: *Vučedol treće tisućljeće p.n.e.*, Katalog izložbe, Zagreb, 13–20.
- Durman, A. 1988b. Metal u vučedolskom kulturnom kompleksu, U: *Vučedol treće tisućljeće p. n. e.*, Katalog izložbe, Zagreb, 32–39.
- Durman, A. 1991. Dvor na Uni. Od prijeslavenskog doba do naših dana, *Zbornik naučnih i publicističkih radova*, Knjiga I, Dvor na Uni, 89–94.
- Durman, A. 2000. *Vučedolski Orion i najstariji europski kalendar*, Katalog izložbe, Arheološki muzej u Zagrebu, Gradski muzej Vinkovci, Gradski muzej Vukovar, Zagreb-Vinkovci-Vukovar.
- Durman, A. 2006. *Simbol boga i kralja – prvi europski vladari*, Katalog izložbe, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb.
- Durman, A. i Obelić, B. 1989. Radiocarbon dating of the Vučedol Culture Complex, *Radiocarbon* 31 (3), 1003–1009.
- Durman, A. i Hutinec, M. 2011. Vučedol – Vinograd Streim, *Hrvatski arheološki godišnjak* 7 (2010), 97–99.
- Durman, A., Hutinec, M. i Roksandić, D. 2014. Vučedol – Kukuruzište Streim, *Hrvatski arheološki godišnjak* 10 (2013), 88–91.
- Ecsedy, I. 1979. Die Siedlung der Somogyvár-Vinkovci-Kultur bei Szava und einige Frage der Frühbronzezeit in Sudpannonien, *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 23 (1978), Pecs, 97–136.
- Ecsedy, I. 1985. Óskori leletek Dunaszekső-Várhegyről, *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 9 (1984), 89–125.
- Forenbaier, S. 1993. Radiocarbon dates and absolute chronology of the central European Early Bronze Age, *Antiquity* 67, 218–220, 235–256. <https://doi.org/10.1017/S0003598X00045336>
- Forenbaier, S. 1994. The Late Copper Age architecture at Vučedol, Croatia, *Journal of Field Archaeology* 21, 307–323. <https://doi.org/10.1179/009346994791547607>
- Forenbaier, S. 1995. Vučedol: graditeljstvo i veličina vučedolske faze naselja, *Opuscula Archaeologica* 19, 17–25.
- Franković, F., Kmošek, M., Roháček, M., Đukić, A., Pavúk, P. i Mihelić, S. 2020. A Preliminary Report on the Results of the Lovas Archaeological Project (LAP) in Eastern Croatia. Seasons 2011, 2017, and 2018., *Studia Hercynia* 24 (1), 117–144.
- Franković, F., Balen, J. i Pavúk, P. 2023. Baš u pravo vrijeme! Nove perspektive na apsolutnu i relativnu kronologiju 4. i 3. tisućljeća pr. Kr. na području međurječja, U: *Tisućljeća među rijekama – Arheologija Međurječja*, Knjiga sažetaka, Hrvatsko arheološko društvo, Beli Manastir, 25–26.
- Furholt, K., Furholt, M., Majdán, M., Bertók, G., Wilkes, F., Schultrich, S. i Riese, E. 2025. Ditches in focus: Geomagnetic research on a Vučedol site of Szilvás in southeast Transdanubia (Hungary), *Documenta Praehistorica* 52, 336–354. <https://doi.org/10.4312/dp.52.12>
- Gale, I. 2002. Vučedolsko naselje na Ervenici u Vinkovcima, *Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu* 3.s., XXXV, 56–66.
- Garfinkel, Y. i Krulwich, S. 2025. The Earliest Vegetal Motifs in Prehistoric Art: Painted Halafian Pottery of Mesopotamia and Prehistoric Mathematical Thinking, *Journal of World Prehistory* 38 (14), 1–38. <https://doi.org/10.1007/s10963-025-09200-9>
- Garnier, N., Cren-Olivé, C., Rolando, C., i Regert, M. 2002. Characterization of archaeological beeswax by electron ionization and electrospray ionization mass spectrometry, *Analytical Chemistry* 74 19, 4868–4877. <https://doi.org/10.1021/ac025637a>
- Goffer, Z. 2007. *Archaeological Chemistry*, 2. izdanje, Wiley-Interscience, New Jersey.

- Goody, J. 1982. *Cooking, Cuisine and Class. A Study in Comparative Sociology*, Cambridge University Press, New York.
- Gosselain, O. P. 1992. Technology and Style: Potters and Pottery Among Bafia of Cameroon, *Man* 27 (3), 559–586. <https://doi.org/10.2307/2803929>
- Gosselain, O. P. 2000. Materializing Identities: An African Perspective, *Journal of Archaeological Method and Theory* 7 (3), 187–217. <https://doi.org/10.1023/A:1026558503986>
- Grabundžija, A. 2018. Eneolitička proizvodnja tekstila, U: J. Balen, I. Miloglav i D. Rajković (ur.), *Povratak u prošlost – Bakreno doba u sjevernoj Hrvatskoj*, Arheološki muzej u Zagrebu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Arheološki muzej Osijek, Zagreb, 257–285. <https://doi.org/10.17234/9789531758185-14>
- Gyucha, A., Riebe, D. J. i Kreiter, A. 2024. *The Story in the Sherds: Studying Cultural Variation and Diachronic Changes from the Late Neolithic to the Early Copper Age on the Great Hungarian Plain*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4673527>
- Gyulai, F. 2010. *Archaeobotany in Hungary: Seed, Fruit, Food and Beverage Remains in the Carpathian Basin from the Neolithic to the Late Middle Ages*, Archaeolingua, Budapest.
- Harrison, R. i Heyd, V. 2007. The Transformation of Europe in the Third Millennium BC: The example of 'Le Petit-Chasseur I + III' (Sion, Valais, Switzerland), *Praehistorische Zeitschrift* 82 (2), 129–214. <https://doi.org/10.1515/PZ.2007.010>
- Hegmon, M. 1992. Archaeological Research on Style, *Annual Review of Anthropology* 21, 517–536.
- Hegmon, M. 1995. *The Social Dynamics of Pottery Style in the Early Puebloan Southwest*, Crow Canyon Archaeological Center, Cortez, Colorado.
- Hegmon, M. i Kulow, S. 2005. Painting as Agency, Style as Structure: Innovations in Mimbres Pottery Designs From Southwest New Mexico, *Journal of Archaeological Method and Theory* 12 (4), 313–334. <https://doi.org/10.1007/s10816-005-8451-5>
- Heron, C., Nemcek, N., Bonfield, K. M., Dixon, D. i Ottawax, B. S. 1994. The Chemistry of Neolithic Beeswax, *Naturwissenschaften* 81, 266–269. <https://doi.org/10.1007/BF01131579>
- Hoernes, M. 1898. *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa*, Wien, 1898.
- Hodder, I. 1990. Style as historical quality, U: M. W. Conkey i C. A. Hastorf (ur.), *Uses of Style in Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge, 44–51.
- Hoffiller, V. 1933. *Corpus Vasorum Antiquorum. fasc. I.*, Paris.
- Hole, F. 2010. The Organization of Ceramic Production during the Susa I Period, *Paléorient* 36 (1), 23–36. <https://doi.org/10.3406/paleo.2010.5309>
- Horvatinčić, N., Obelić, B., Srdoč, D., Durman, A., Benko, L. i Sliepčević, A. 1990. Radiocarbon and TL Dating of the Eneolithic Site Vučedol in East Croatia, Yugoslavia, *PACT* 29, 243–250.
- Hoti, M. 1989. Novi nalazi konsekrativnih rogova na Vučedolu, *Opuscula Archaeologica* 14, 33–42.
- Hoti, M. 1991. Jedna posuda vučedolske kulture s posebnim obzirom na cjevaste vaze, *Opuscula Archaeologica* 15, 25–45.
- Hoti, M. 1993. Vučedol – Streimov vinograd: magijski ritual i dvojni grob vučedolske kulture, *Opuscula Archaeologica* 17, 183–203.
- Hutinec, M. 2020. *Ulazeći u dom. Kultura stanovanja u vučedolskoj kulturi*, Katalog izložbe, Gradski muzej Vukovar, Vukovar.
- Hutinec, M. i Šiljug, M. 2018. Vučedol – Kukuruzište Streim, *Hrvatski arheološki godišnjak* 14 (2017), 94–96.

- Hutinec, M. i Roksandić, D. 2020. Vučedol – Kukuruzište Streim, *Hrvatski arheološki godišnjak* 16 (2019), 108–109.
- Iskra-Janošić, I. 1979. *Arheološki nalazi iz Vinkovaca: Pik, Na-Ma, Zvijezda, Jugobanka*, Katalog izložbe, Vinkovci.
- Iskra-Janošić, I. 1984. Arheološka istraživanja na području općine Vinkovci, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 9, 143–152.
- Iskra-Janošić, I. 1995. Rezultati arheoloških istraživanja u Vinkovcima, *Godišnjak ogranka Matice hrvatske Vinkovci* 13, 125–131.
- Iskra-Janošić, I. i Krznarić, M. 1995. *Arheološki nalazi svjedoci života u prošlosti*, Katalog izložbe, Vinkovci.
- Janković, I. i Novak, M. 2018. Bioarheologija bakrenodobnih populacija na tlu kontinentalne Hrvatske, U: J. Balen, I. Miloglav i D. Rajković (ur.), *Povratak u prošlost – Bakreno doba u sjevernoj Hrvatskoj*, Arheološki muzej u Zagrebu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Arheološki muzej Osijek, Zagreb, 211–223. <https://doi.org/10.17234/9789531758185-11>
- Jovanović, B. 1974. Pozni eneolit, U: V. Brukner, V. Jovanović i N. Tasić, (ur.), *Praistorija Vojvodine*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad, 153–183.
- Jovanović, M. 2004. Žitarice u praistoriji u Podunavlju i na Balkanskom poluostrvu, *Rad muzeja Vojvodine* 46, 101–127.
- Jurišić, M. 1988. Prehrana u vučedolskoj kulturi, U: *Vučedol treće tisućljeće p.n.e.*, Zagreb, 24–26.
- Jurišić, M. 1990. Ukopi životinja na Vučedolu, *Opuscula Archaeologica* 14, 17–31.
- Kaiser, E. 2013. Import, Imitation and Interaction: A Critical Review of the Chronology and Significance of Cross Footed Bowls of the Third Millennium BC in Southeastern and Eastern Europe, U: V. Heyd, G. Kulcsár i V. Szeverényi (ur.), *Transitions to the Bronze Age. Interregional Interaction and Socio-Cultural Change in the Third Millennium BC Carpathian Basin and Neighbouring Regions*, *Archaeolingua* 49, 139–152.
- Kalafatić, H. 2006. Žarni grob vinkovačke kulture s lokaliteta Vinkovci-Duga ulica 40, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 23, 17–28.
- Korošec, P. 1959. Podela slavonske kulture, njeno poreklo i relativna hronologija, *Rad vojvođanskih muzeja* 8, 5–20.
- Kos, K., Posilović, H., Durman, A., Ristić, M. i Krehula, S. 2015. White incrustation produced from deer antler phosphate on prehistoric ceramics from Podunavlje, *Archaeometry* 57 (4), 636–652. <https://doi.org/10.1111/arc.12108>
- Krmpotić, M., Čataj, L., Rajić Šikanjić, P. i Premužić, Z. 2016. Grobovi iz kasnoga bakrenog i ranoga brončanog doba s nalazišta Osijek – Ciglana i Zeleno polje, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., XLIX, 59–94.
- Krznarić, M. 1994. Ervenica – zaštitno iskopavanje, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 3, 38–40.
- Krznarić, M. 1996. Duga ulica 33 – periferni dio tella „Tržnica-Hotel“, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 3, 37–40.
- Krznarić Škrivanko, M. 1999. Bakreno i rano brončano doba, U: S. Jozić (ur.), *Vinkovci u svijetu arheologije*, Katalog izložbe, Gradski muzej Vinkovci, Vinkovci, 21–31.
- Krznarić Škrivanko, M. 2008. Vinkovci – Ulica M. Gupca 14 i 20, *Hrvatski arheološki godišnjak* 4/ (2007), 81–84.
- Krznarić Škrivanko, M. 2012. Vinkovci – Tell Tržnica, *Hrvatski arheološki godišnjak* 8 (2011), 85–86.

- Krznarić Škrivanko, M. 2020. Bakreno doba ili eneolitik, U: H. Vulić (ur.), *Arheološki odjel – Vodič kroz postav*, Gradski muzej Vinkovci, Vinkovci, 34–51.
- Krznarić Škrivanko, M. 2021. Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja na Ervenici tijekom 2020. godine, *Godišnjak ogranka Matice hrvatske Vinkovci* 38 (za 2020.), 141–165.
- Krznarić Škrivanko, M. 2023. Rezultati sustavnih i zaštitnih arheoloških iskopavanja Arheološkog odjela Gradskog muzeja Vinkovci za 2022. godine, *Godišnjak ogranka Matice hrvatske Vinkovci* 40 (za 2022.), 191–219.
- Kudelić, A. 2019. Znanstveno-edukativni i popularni program: Prapovijesno lončarstvo: interdisciplinarnost i eksperiment, *Annales Instituti Archaeologici* XV, 233–238.
- Kudelić, A. Miloglav, I., Andrašić, I., Branković, D., Lacković, P., Lončarić, V., Marijan, M., Ovčarić, F. i Perhaj, G. 2019. *Inside the Prehistoric Potter's Mind – an Element of the Unexpected*, Experimental Archaeology Conference, 02. – 04. 05. 2019, Trento, Italija, Knjiga sažetaka, 34.
- Kudelić, A, Miloglav, I. i Neral, N. 2025. Unpuzzling the incrustation: Reconstruction of the technique of decorating Copper and Bronze Age pottery in Croatia, *Journal of Archaeological Science: Reports* 62, 105002. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2025.105002>
- Kulcsár, G. 2009. *The Beginnings of the Bronze Age in the Carpathian Basin. The Makó–Kosihy–Čaka and the Somogyvár–Vinkovci cultures in Hungary*, *Varia archaeologica Hungarica* XXIII, Budapest.
- Kulcsár, G. 2013. Glimpses of the third Millennium BC in the Carpathian Basin, U: A. Anders, G. Kulcsar, G. Kalla, V. Kiss, i G. V. Szabo (ur.), *Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday*, Ósrégészeti Társaság / Prehistoric Society, Eötvös Loránd University, 643–659.
- Kvamme, K. L., Stark, M. T. i Longacre, W. A. 1996. Alternative procedures for assessing standardization in ceramic assemblages, *American Antiquity* 61 (1), 116–126. <https://doi.org/10.2307/282306>
- Lechtman, H. 1977. Style in Technology – Some Early Thoughts, U: H. Lechtman i R. S. Merrill (ur.), *Material Culture, Styles, Organization, and Dynamics of Technology*, 1975 Proceedings of the American Ethnological Society, West Publishing CO, St. Paul, 3–20.
- Leghissa, E. 2021. Deschmann's pile-dwelling sites near Ig and the cultural-chronological attribution of the Late Copper Age Ljubljana culture, *Arheološki vestnik* 72, 7–51. <https://doi.org/10.3986/AV.72.01>
- Leghissa, E., Kasztovszky, Z., Szilágyi, V., Harsányi, I., De Min, A., Princivale, F., Montagnari Kokelj, M. i Bernardini, F. 2020. Late-Copper-Age decorated bowls from the Trieste Karst (north-eastern Italy): What can typology, technology and non-destructive chemical analyses tell us on local vs. foreign production, exchange systems and human mobility patterns?, *Quaternary International* 539, 92–104. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2020.02.008>
- Lemonnier, P. 1986. The study of material culture today: Toward an anthropology of technical systems, *Journal of Anthropological Archaeology* 5, 147–186. [https://doi.org/10.1016/0278-4165\(86\)90012-7](https://doi.org/10.1016/0278-4165(86)90012-7)
- Livinstone Smith, A. 2000. Processing clay for pottery in Northern Cameroon: Social and technical requirements, *Archaeometry* 42, 21–42. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4754.2000.tb00864.x>
- Majnarić-Pandžić, N. 2000. Stojan Dimitrijević (život i djelo), U: *Biblioteka Vinkovčani*, Nevkoš, Novi Sad.
- Maljković, B. 2012. Vinkovci – Ervenica – Poljski jarak, *Hrvatski arheološki godišnjak* 8 (2011), 73–77.
- Marković, Z. 1981. Vučedolska kultura u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, *Arheološki Vestnik* 32, 219–290.
- Marković, Z. 1994. *Sjeverna Hrvatska od neolita do brončanog doba. Problem kontinuiteta stanovništva i kultura sjeverne Hrvatske od ranog neolitka do početka brončanog doba*, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica.

- Marković, Z. 2002a. Ranobrončanodobna faza vučedolske kulture u zapadnoj Bosni i sjevernoj Hrvatskoj, *Godišnjak centra za balkanološka ispitivanja* XXXII/30, 141–160.
- Marković, Z. 2002b. Grabrovac kod Đakova i početak brončanog doba u sjevernoj Hrvatskoj, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 19, 19–45.
- Mayyas, A. S., Al-Qudah, M. A., Douglas, K. A. i Al-Ajlouny, F. K. 2012. Beeswax Preserved in Archaeological Ceramics: Function and Use, *Annals of the Faculty of Arts* 40, 343–371.
- Menghin, O. 1925. *Urgeschichte der bildende Kunst in Europa*, Wien, 1925.
- Merkyte, I. 2005. Līga: Copper Age Strategies in Bulgaria, *Acta Archaeologica* 76 (1), Acta Archaeologica Supplementa VI, Centre of World Archaeology, Blackwell Munksgaard, København.
- Mihaljević, M. 2005. Slavča, *Hrvatski arheološki godišnjak* 1 (2004), 39–41.
- Mihaljević, M. 2014. Slavča, *Hrvatski arheološki godišnjak* 10 (2013), 97.
- Milićević, M. 1984. Rekonstrukcija ženske odjeće u eneolitiku međuriječja Dunava, Drave i Save, *Opuscula Archaeologica* 9, 1–22.
- Milićević, M. 1988a. Religija vučedolske kulture, U: *Vučedol treće tisućljeće p.n.e.*, Katalog izložbe, Zagreb, 30–32.
- Milićević, M. 1988b. Rekonstrukcija ženske odjeće u vučedolskoj kulturi, U: *Vučedol treće tisućljeće p.n.e.*, Katalog izložbe, Zagreb, 27–30.
- Miloglav, I. 2007. Ervenica – dio naselja vučedolske kulture, *Opuscula Archaeologica* 31, 27–48.
- Miloglav, I. 2012a. *Kasna vučedolska kultura u Bosutskoj nizini na temelju keramičkih nalaza, doktorska disertacija*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Miloglav, I. 2012b. Organizacija proizvodnje, standardizacija keramičkih proizvoda i specijalizacija zanata unutar vučedolskog društva, *Opuscula Archaeologica* 36, 27–54.
- Miloglav, I. 2012c. Topografija nalazišta vučedolske kulture na vinkovačkom području, *Acta Musei Cibalensis* 5, Gradski muzej Vinkovci, 69–94.
- Miloglav, I. 2013. A model of ceramic production, specialization and standardization of ceramic assemblages on the basis of two sites of the Vučedol culture in Eastern Croatia, *Anthropologie* LI/2, 195–211.
- Miloglav, I. 2016. *Keramika u arheologiji – Lončarstvo vučedolske kulture na vinkovačkom području*, Acta Musei Cibalensis 7, Gradski muzej Vinkovci, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Vinkovci-Zagreb. <https://doi.org/10.17234/9789531757775>
- Miloglav, I. 2018. Vučedolska kultura, U: J. Balen, I. Miloglav i D. Rajković (ur.), *Povratak u prošlost – Bakreno doba u sjevernoj Hrvatskoj*, Arheološki muzej u Zagrebu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Arheološki muzej Osijek, Zagreb, 113–145. <https://doi.org/10.17234/9789531758185-07>
- Miloglav, I. 2020. Drills and holes – pottery repairing as evidence of the social meaning of an object, *Quaternary International* 569-570, 120–127. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2020.03.049>
- Miloglav, I. 2025. Copy-paste. O nazivlju i terminologiji keramičkog materijala, U: I. Karavanić, N. Vukosavljević, H. Potrebić, M. Burić, R. Šošić Klindžić i J. Mavrović Mokos (ur.), *Polu stoljeća u hrvatskoj arheologiji. Zbornik posvećen profesorici Tihomili Težak-Gregl povodom 70. rođendana*, FF Press, Zagreb, 179–183.
- Miloglav, I. 2026. Prisunjača-Ciganica: naselje vučedolske kulture u Vođincima kraj Vinkovaca, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 59, in press.
- Miloglav, I. i Balen, J. 2019. Organic Residue and Vessel Function Analysis from Five Neolithic and Eneolithic Sites in Eastern Croatia, U: S. Amicone, P. S. Quinn, M. Marić, N. Mirković-Marić i M. Radivojević

- (ur.), *Tracing Pottery-Making Recipes in the Prehistoric Balkans 6th–4th Millennia BC*, Archaeopress Publishing LTD, Oxford, 78–95. <https://doi.org/10.2307/j.ctvndv954.13>
- Miloglav, I. i Mušič, B. 2017. Stari Mikanovci – Damića gradina, *Hrvatski arheološki godišnjak* 13 (2016), 78–79.
- Miloglav, I. i Mušič, B. 2018. Prisunjača, *Hrvatski arheološki godišnjak* 14 (2017), 63–65.
- Miloglav, I. i Mušič, B. 2020. Prisunjača, *Hrvatski arheološki godišnjak* 16 (2019), 80–83.
- Miloglav, I., Vuković, J., Vuković, M. i Balen, J. 2024. Cooking over fire: Intended and actual function of third-millennium cooking pots, Eastern Croatia, U: M. Karabaš (ur.), *30th EAA Annual Meeting, Persisting with change*, 28. – 31. 08. 2024., Rim, Italija – Abstract Book, European Association of Archaeologists, 1788.
- Minichreiter, K. 1977. Lokacija robne kuće “Zvijezda“, Vinkovci – prahistorijsko i antičko naselje, *Arheološki pregled* 19, Beograd, 20–22.
- Mitrović, J. D. i Radojčić, N. 2022. *Praistorijska gradina – Zok. Istraživanja Narodnog muzeja u Beogradu*, Praistorija V, Narodni Muzej u Beogradu, Beograd.
- Novaković, P. 2014. *Historija arheologije u novim zemljama Jugoistočne Europe*, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo.
- Ogrinc, N., Budja, M., Potočnik, D., Žibrat Gašparič, A. i Mlekuž, D. 2014. Lipids, pots and food processing at Hočevarica, Ljubljansko barje, Slovenia, *Documenta Praehistorica* 41, 181–194. <https://doi.org/10.4312/dp.41.10>
- Olsen, B. 2002. *Od predmeta do teksta. Teorijske perspektive arheoloških istraživanja*, Geopoetika, Beograd.
- Orton, C., Tyers, P. i Vince, A. 1993. *Pottery in archaeology*, Cambridge Manuals in archaeology, Cambridge University Press, Cambridge.
- Ožanić, I. 2003. Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja Arheološkog odjela Gradskog muzeja Vinkovci u 2003. godini, *Godišnjak ogranka Matice hrvatske Vinkovci* 21 (za 2003.), 177–192.
- Panasyuk, N. V. 2010. Rannekatakombnye kurilnitsy Stepnogo Predkavkazya, *Rossiiskaya Arkheologiya*, 25–38.
- Parkinson, W. A. 2006. Tribal boundaries: Stylistic variability and social boundary maintenance during the transition to the Copper Age on the Great Hungarian Plain, *Journal of Anthropological Archaeology* 25, 33–58. <https://doi.org/10.1016/j.jaa.2005.06.002>
- Pasarić, M. 2018. Ukopi životinja u eneolitičkim naseljima kontinentalne Hrvatske, U: J. Balen, I. Miloglav i D. Rajković (ur.), *Povratak u prošlost – Bakreno doba u sjevernoj Hrvatskoj*, Arheološki muzej u Zagrebu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Arheološki muzej Osijek, Zagreb, 225–237. <https://doi.org/10.17234/9789531758185-12>
- Paunović, M. i Lajtner, I. 1995. Bedeutung der Mollusken- und Fischfauna in der Ökologie und Ökonomie der Äneolitischen Siedlung Vučedol (NO Kroatien), *Opuscula Archaeologica* 19, 33–38.
- Perišić, N., Marić-Stojanović, M., Andrić, V., Mioč, U. B. i Damjanović, Lj. 2016. Physicochemical characterisation of pottery from the Vinča culture, Serbia, regarding the firing temperature and decoration techniques, *Journal of the Serbian Archaeological Society* 81 (12), 1415–1426. <https://doi.org/10.2298/JSC160823100P>
- Plog, S. 1983. Analysis of Style in Artifacts, *Annual Review of Anthropology* 12, 125–142. <https://doi.org/10.1146/annurev.an.12.100183.001013>
- Pollock, S. 1983. Style and Information: An Analysis of Susiana Ceramics, *Journal of Anthropological Archaeology* 2, 354–390. [https://doi.org/10.1016/0278-4165\(83\)90014-4](https://doi.org/10.1016/0278-4165(83)90014-4)

- Pravidur, A. 2018. Bakar u eneolitičkim kulturnim zajednicama Bosne i Hercegovine, U: J. Balen, I. Miloglav i D. Rajković (ur.), *Povratak u prošlost. Bakreno doba u sjevernoj Hrvatskoj*, Arheološki muzej u Zagrebu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Arheološki muzej Osijek, 337–345. <https://doi.org/10.17234/9789531758185-17>
- Prieto-Martínez, M. P., Cobas-Fernández, I. i Criado-Boado, F. 2003. Patterns of spatial regularity in late prehistoric material culture styles of the NW Iberian Peninsula, U: A. Gibson (ur.), *Prehistoric pottery. People, pattern and purpose*, BAR International Series 1156, 147–187.
- Puhmajer, P. i Prutki, S. 2022. Izgradnja Vinkovaca u doba Vojne krajine, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 46, 79–96.
- Rajković, D. i Balen, J. 2016. *Sarvaš - neolitičko i eneolitičko naselje II*, Katalog zbirke, Muzej Slavonije Osijek, Arheološki muzej u Zagrebu, Osijek.
- Rapan Papeša, A. 2008. Rezultati zaštitnih arheoloških iskopavanja i rekognosciranja Arheološkog odjela Gradskog muzeja Vinkovci u 2007. godini, *Godišnjak ogranka Matice hrvatske Vinkovci* 25 (za 2007.), 179–193.
- Rapan Papeša, A. 2012. Rezultati zaštitnih arheoloških iskopavanja Arheološkog odjela Gradskog muzeja Vinkovci u 2010. i 2011. godini, *Godišnjak ogranka Matice hrvatske Vinkovci* 29 (2011), 107–124.
- Reed, K. 2012. *Farmers in Transition. The archaeobotanical analysis of the Carpathian Basin from the Late Neolithic to the Late Bronze Age (5000-900 BC)*, Doktorska disertacija, University of Leicester.
- Reed, K. 2016. Agricultural change in Copper Age Croatia (ca. 4500–2500 cal B.C)?, *Archaeological and Anthropological Sciences* 9 (2017), 1745–1765. <https://doi.org/10.1007/s12520-016-0330-3>
- Regert, M., Colinart, S., Degrand, L., i Decavallas, O. 2001. Chemical alteration and use of beeswax through time: accelerated ageing tests and analysis of archaeological samples from various environmental contexts, *Archaeometry* 43 (4), 549–569. <https://doi.org/10.1111/1475-4754.00036>
- Rice, P. M. 1981. Evolution of specialized pottery production: a trial model, *Current Anthropology* 22 (3), 219–240. <http://www.jstor.org/stable/2742199>
- Rice, P. M. 1987. *Pottery Analysis: A source book*, University of Chicago Press, Chicago.
- Rice, P. M. 1989. Ceramic diversity, production, and use, U: R. D. Leonard i G. T. Jones (ur.), *Quantifying diversity in archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge, 109–117.
- Roffet-Salque, M., Regert, M., Evershed, R. et al. 2015. Widespread exploitation of the honeybee by early Neolithic farmers, *Nature* 527, 226–230. <https://doi.org/10.1038/nature15757>
- Roksandić Vukadin, D. 2021a. Kamen do kamena..., U: M. Hutinec, D. Roksandić Vukadin i M. Šuljug (ur.), *Vučedol – zapisano na kućnom broju 12*, Muzej vučedolske kulture, Katalog izložbe, Vukovar, 48–53.
- Roksandić Vukadin, D. 2021b. Novi elementi u graditeljstvu s položaja Kukuruzište Streim, U: M. Hutinec, D. Roksandić Vukadin i M. Šuljug (ur.), *Vučedol – zapisano na kućnom broju 12*, Muzej vučedolske kulture, Katalog izložbe, Vukovar, 13–17.
- Roksandić Vukadin, D. i Bošnjak, S. 2024. Bakar u prapovijesnim zajednicama sjeverne Hrvatske s posebnim osvrtom na vučedolsku kulturu, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 41 (1), 5–48. <https://doi.org/10.33254/piaz.41.1.1>
- Roksandić Vukadin, D., Hincak Daris, Z. i Bošnjak, S. 2024. New insights into the funeral practices of the Vučedol culture from the example of Grave no. 5, Vučedol – Cornfield Streim site, *Documenta Praehistorica* LI, 272–311. <https://doi.org/10.4312/dp.51.17>
- Sackett, J. R. 1977. The Meaning of Style in Archaeology: A General Model, *American Antiquity* 42 (3), Essays on Archaeological Problems, 369–380.

- Santacreu, D. A., Vidal, A., Rosselló, J. G. i Trias, M. C. 2018. Communities of practice: Communities of practice and potter's experience: a case study from southwestern Mallorca (c. 500-50 bc), U: I. Miloglav i J. Vuković (ur.), *Artisans Rule: Product Standardization and Craft Specialization in Prehistoric Society*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 137–177.
- Sassaman, K. E. i Rudolphi, W. 2001. Communities of Practice in the Early Pottery Traditions of the American Southeast, *Journal of Anthropological Research* 57 (4), No. 4, 407–425. <https://doi.org/10.1086/jar.57.4.3631353>
- Schiffer, M. B., Skibo, J. M., Boelke, T. C., Beupert, M. A. i Aronson, M. 1994. New Perspectives on Experimental Archaeology: Surface Treatments and Thermal Response of the Clay Cooking Pot, *American Antiquity* 59 (2), 197–217. <http://www.jstor.org/stable/281927>
- Schmidt, R. R. 1945. *Die Burg Vučedol*, Zagreb, 1945.
- Senior, L. M. 1995. The estimation of prehistoric values. Cracked pot ideas in archaeology, U: J. M. Skibo, W. H. Walker i A. E. Nielsen (ur.), *Expanding Archaeology*, University of Utah Press, Salt Lake City, 92–110.
- Sheratt, A. 1997. *Economy and Society in Prehistoric Europe*, Edinburgh.
- Sillar, B. i Tite, M. S. 2000. The Challenge of „Technological choice“ for Material Science Approaches in Archaeology, *Archaeometry* 42 (1), 2–20. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4754.2000.tb00863.x>
- Sinopoli, C. M. 1988. The Organization of Craft Production at Vijayanagara, South India, *American Anthropologist* 90 (3), 580–597. <https://doi.org/10.1525/aa.1988.90.3.02a00040>
- Sinopoli, C. M. 1991. *Approaches to Archaeological Ceramics*, Plenum Press, New York i London. <https://doi.org/10.1525/aa.1992.94.4.02a00800>
- Skelac, G. 1997. Prapovijesno nalazište Slavča, *Opuscula Archaeologica* 21, 217–235.
- Skibo, J. M. 2013. *Understanding Pottery Function*, Manuals in Archaeological Method, Theory and Technique, Springer, New York. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-4199-1_1
- Skibo, J. M. 2022. Understanding Pottery Function: Consider the Cooking Pot, U: J. Vuković i J. Bikić (ur.), *Pottery Function and Use: A Diachronic Perspective*, University of Belgrade – Faculty of Philosophy, Institute of Archaeology, Beograd, 351–362.
- Skibo, J. M. i Schiffer, M. B. 1995. The Clay Cooking pot. An Exploration of Women's Technology, U: J. M. Skibo, W. H. Walker i A. E. Nielsen (ur.), *Expanding Archaeology*, University of Utah Press, Salt Lake City, 80–91.
- Sofaer, J. i Roberts, S. 2016. Technical Innovation and Practice in Eneolithic and Bronze Age Incrusted Ceramics in the Carpathian Basin, Middle and Lower Danube, *Archäologisches Korrespondenzblatt Jahrgang* 46 (4), 479–496. <https://doi.org/10.11588/ak.2016.4.74816>
- Solter, A. 2017. Istraživanja na Vučedolu 1897. i 1938. godine – crtice iz arhiva Arheološkog muzeja u Zagrebu, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 31, 159–174.
- Stapelfeldt, T. 1997. Zum Kostolacer Zierstil, U: *Chronos, Beiträge zur Prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa, Festschrift für Bernhard Hänsel, Internationale Archäologie*, Studia honoraria 1, Marburg, 157–163.
- Stark, M. T. 1991. Ceramic production and community specialization: a Kalinga ethnoarchaeological study, *World Archaeology* 23 (1), 64–78. <https://doi.org/10.1080/00438243.1991.9980159>
- Stark, M. T. 1999. Social Dimension of Technical Choice in Kalinga Ceramic Traditions, U: E. S. Chilton (ur.), *Material Meanings. Critical Approaches to the Interpretation of Material Culture*, University of Utah Press, Salt Lake City, 24–43.
- Tasić, N. 1967. *Badenski i vučedolski kulturni kompleks u Jugoslaviji*, Zajednica muzeja Vojvodine, Beograd – Novi Sad.

- Teržan, B. i Črešnar, M. 2014. *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem*, Katalogi in monographiae 40, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.
- Težak, T. 1979. Vučedoler Kultgeräte aus Vinkovci – Marketplatz – Hotel 1977, 1978, *Arheologia Iugoslavica* XVI, 3–14.
- Težak-Gregl, T. 1998. Neolitik i Eneolitik, U: S. Dimitrijević, T. Težak-Gregl i N. Majnarić Pandžić, *Prapovijest*, Naklada Naprijed d.d., Zagreb, 59–150.
- Težak-Gregl, T. 2017. *Prapovijest hrvatskih zemalja. Hrvatske zemlje od starijeg kamenog do bakrenog doba*, Leykam International, Zagreb.
- Trbojević Vukičević, T., Tušek, T., Babić, K. i Gjurčević Kantura, V. 2006. Archaeozoological research on red deer (*Cervus elaphus* L.) from Croatian archaeological sites, *Veterinarski arhiv* 76, 221–228.
- Twiss, K. 2012. *The Archaeology of Food and Social Diversity*, *Journal of Archaeological Research* 20 (4), 357–385. <https://doi.org/10.1007/s10814-012-9058-5>
- van Zeist, W. 1974–1978. Ugljenisani biljni ostaci na višeslojnom nalazištu Gomolava, *Rad vojvođanskih Muzeja* 23-24, 5–18.
- Velde, B. i Druc, I. 1999. *Archaeological Ceramic Materials*, Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg.
- Velušček, A. 2014. Absolutna kronologija slovenskoga neo- in eneolitika – prispevek za razpravo, U: Teržan, B. i Črešnar, M. *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem*, Katalogi in monographiae 40, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 629–644.
- Vitezović, S. 2018. Koštana industrija eneolitičkoga perioda u jugoistočnoj Europi, U: J. Balen, I. Miloglav i D. Rajković (ur.), *Povratak u prošlost – Bakreno doba u sjevernoj Hrvatskoj*, Arheološki muzej u Zagrebu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Arheološki muzej Osijek, Zagreb, 161–185. <https://doi.org/10.17234/9789531758185-09>
- Vuković, J. 2013. Deskripcija nasuprot interpretaciji: odnos tradicionalne i savremene arheologije prema problemu impreso-barbotin ranog neolita, *Etnoantropološki problemi* 8 (3), 657–679. <https://doi.org/10.21301/EAP.v8i3.3>
- Vuković, J. 2015. Izgubljeni u tranziciji: problem prelaza ranog/srednjeg u kasni neolit centralnog Balkana u jugoslovenskoj/srpskoj arheologiji druge polovine XX veka, *Etnoantropološki problemi* 10 (3), 651–673. <https://doi.org/10.21301/EAP.v10i3.5>
- Vuković, J. 2017. *Studije keramike. Teorija i metodologija u analizama grnčarije u arheologiji*, Zavod za udžbenike, Beograd.
- Vuković, J. i Miloglav, I. 2018. Part-time labor and household production: emergence of specialized potters in the Late Neolithic Vinča (Serbia) and Late Eneolithic Vučedol (Croatia) societies, U: I. Miloglav i J. Vuković (ur.), *Artisans Rule: Product Standardization and Craft Specialization in Prehistoric Society*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 120–136.
- Vuković, J. i Bikić, V. 2022. Pottery function in the archaeology of the Continental Balkans: an Overview, U: J. Vuković i J. Bikić (ur.), *Pottery Function and Use: A Diachronic Perspective*, University of Belgrade – Faculty of Philosophy, Institute of Archaeology, Beograd, 37–67.
- Vuković, M. i Balen, J. 2026. Interpretacija pretpovijesnog krajolika gradine Marić u Moslavini pod svjetlom LIDAR-a, U: I. Drnić (ur.), *Arheološka istraživanja u Sisačko-moslavačkoj županiji*, Izdanje Hrvatskog arheološkog društva 35, Zagreb, u tisku.
- Vuković, M., Balen, J. i Miloglav, I. 2025. Late Copper Age ditches – a new research focus for Late Copper Age settlements in Croatia?, U: M. Karabaš (ur.), *31st EAA Annual Meeting (Belgrade Virtual, 2025) – Abstract Book*, European Association of Archaeologists, Prag, 173.
- Weissner, P. 1983. Style and Social Information in Kalahari San Projectile Points, *American Antiquity* 48 (2), 253–276. <https://doi.org/10.2307/280450>

Wobst, H. M. 1977. Stylistic behavior and information exchange, U: C. Cleland (ur.), *For the Director: Essays in Honor of James B. Griffin*, Anthropological Papers of the University of Michigan 61, Ann Arbor, 317–342.

Wobst, H. M. 1999. Style in Archaeology or Archaeologists in Style, U: E. S. Chilton (ur.), *Material Meanings. Critical Approaches to the Interpretation of Material Culture*, University of Utah Press, Salt Lake City, 118–132.

Wosinski, M. 1904. *Die inkrustierte Keramik der Stein- und Bronzezeit*, Berlin, 1904.

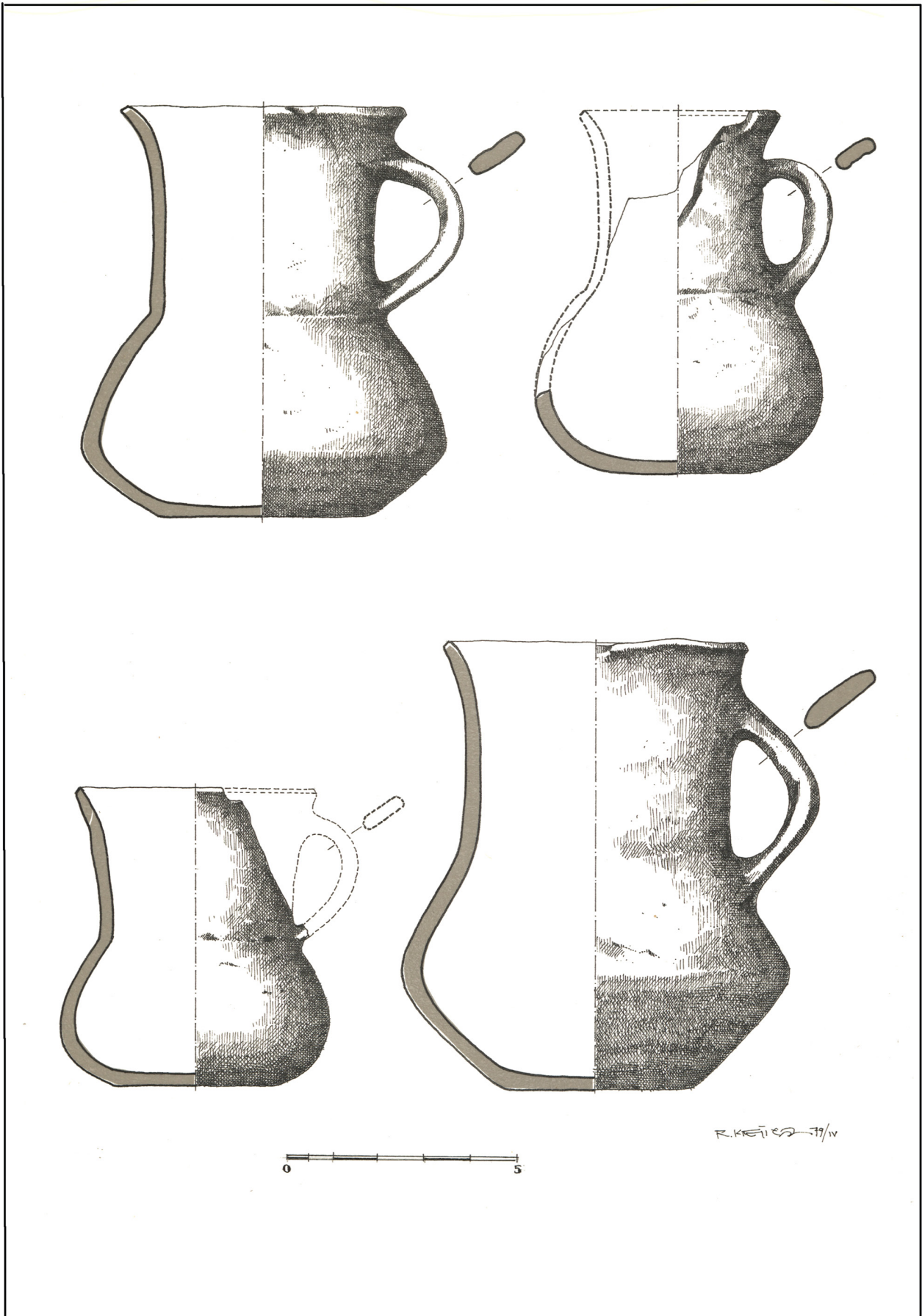
Zavodny, E., Solter, A., Balen, J., Kennett, D., McClure, S. i Novak, M. 2021. Old finds, new data: Early Bronze Age human remains from Vučedol, eastern Croatia, *Journal of Archaeological Science: Reports* 38, 103032. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2021.103032>

TABLE
KERAMIČKOGA MATERIJALA

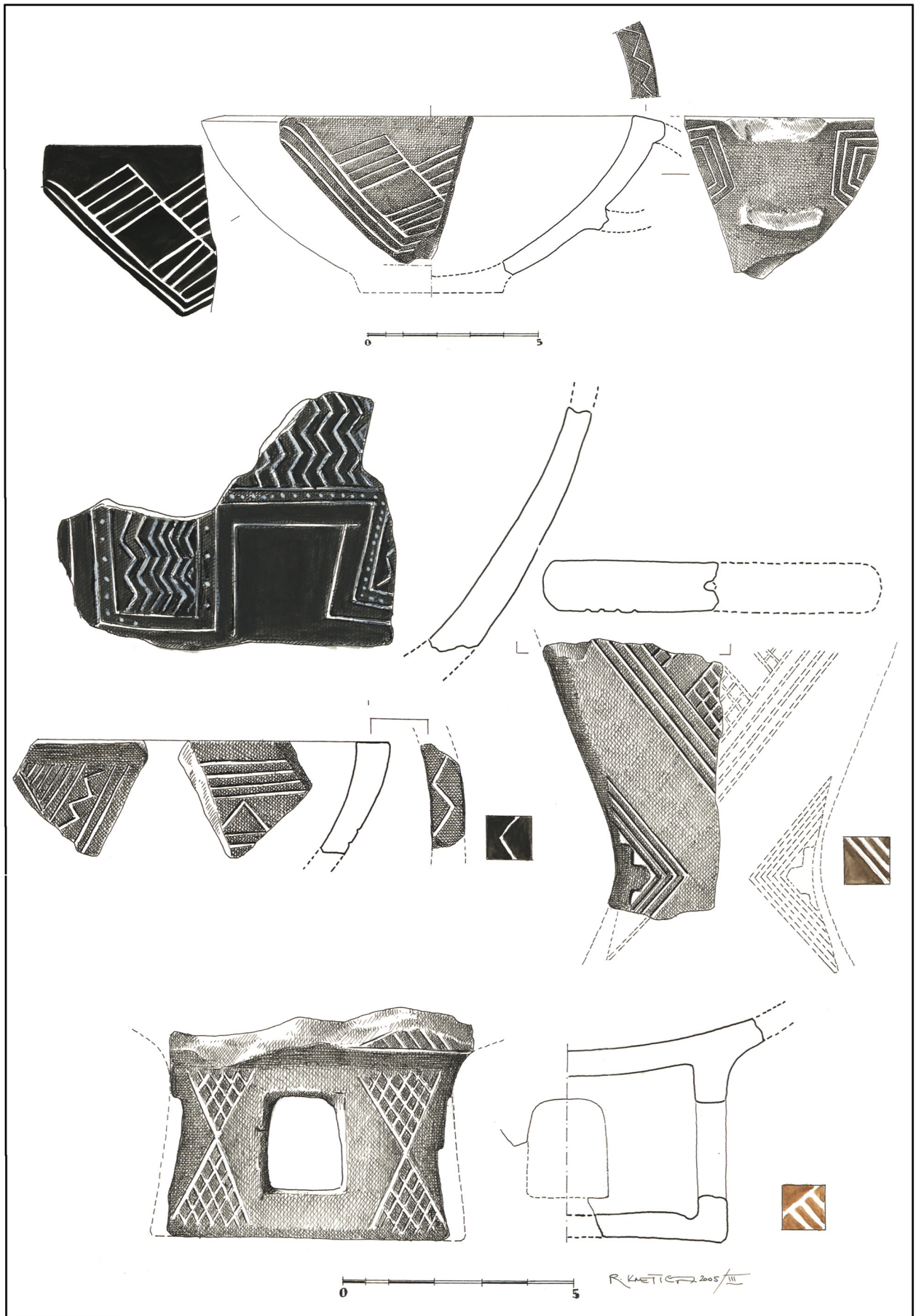

T. 1

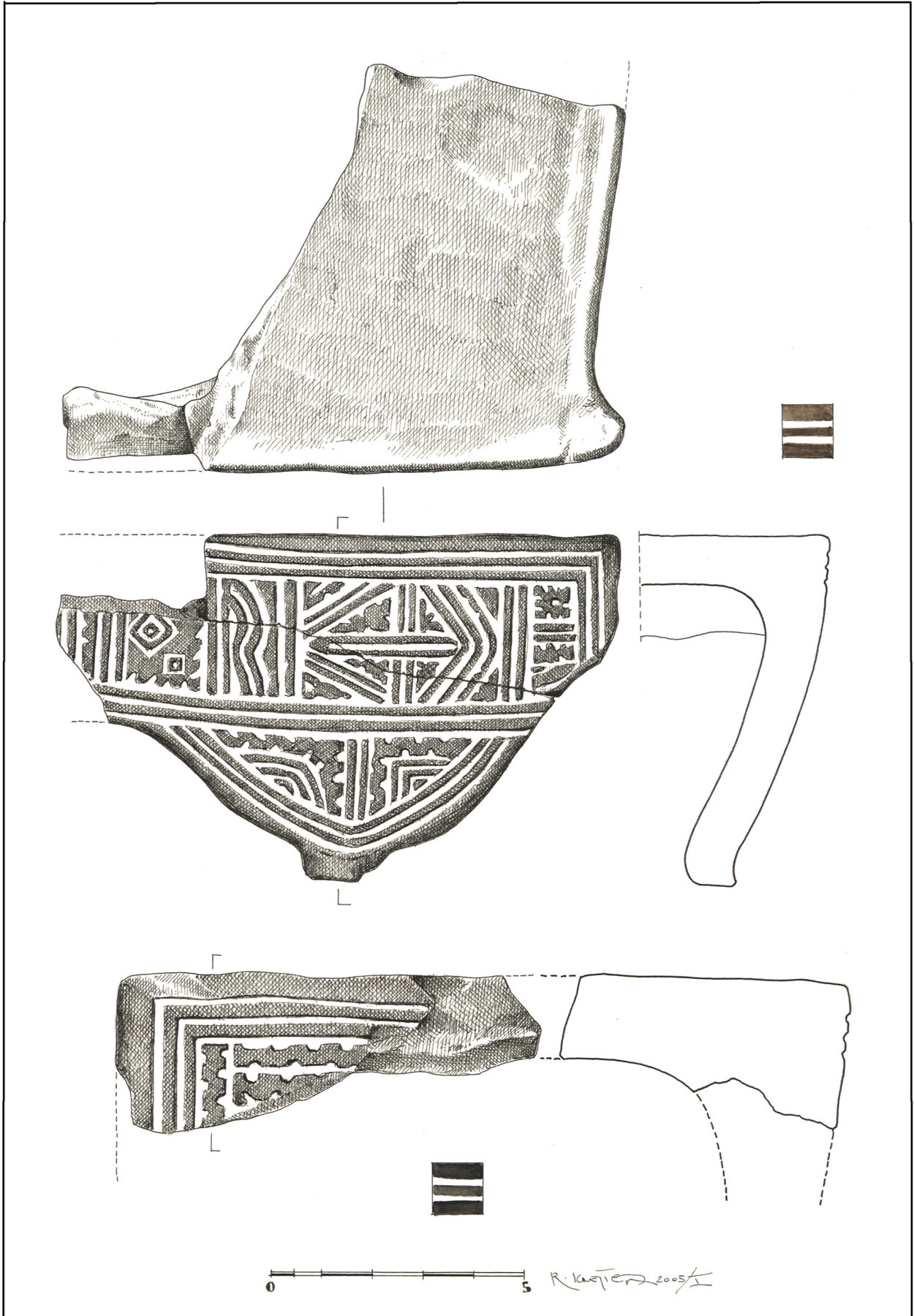
T. 3

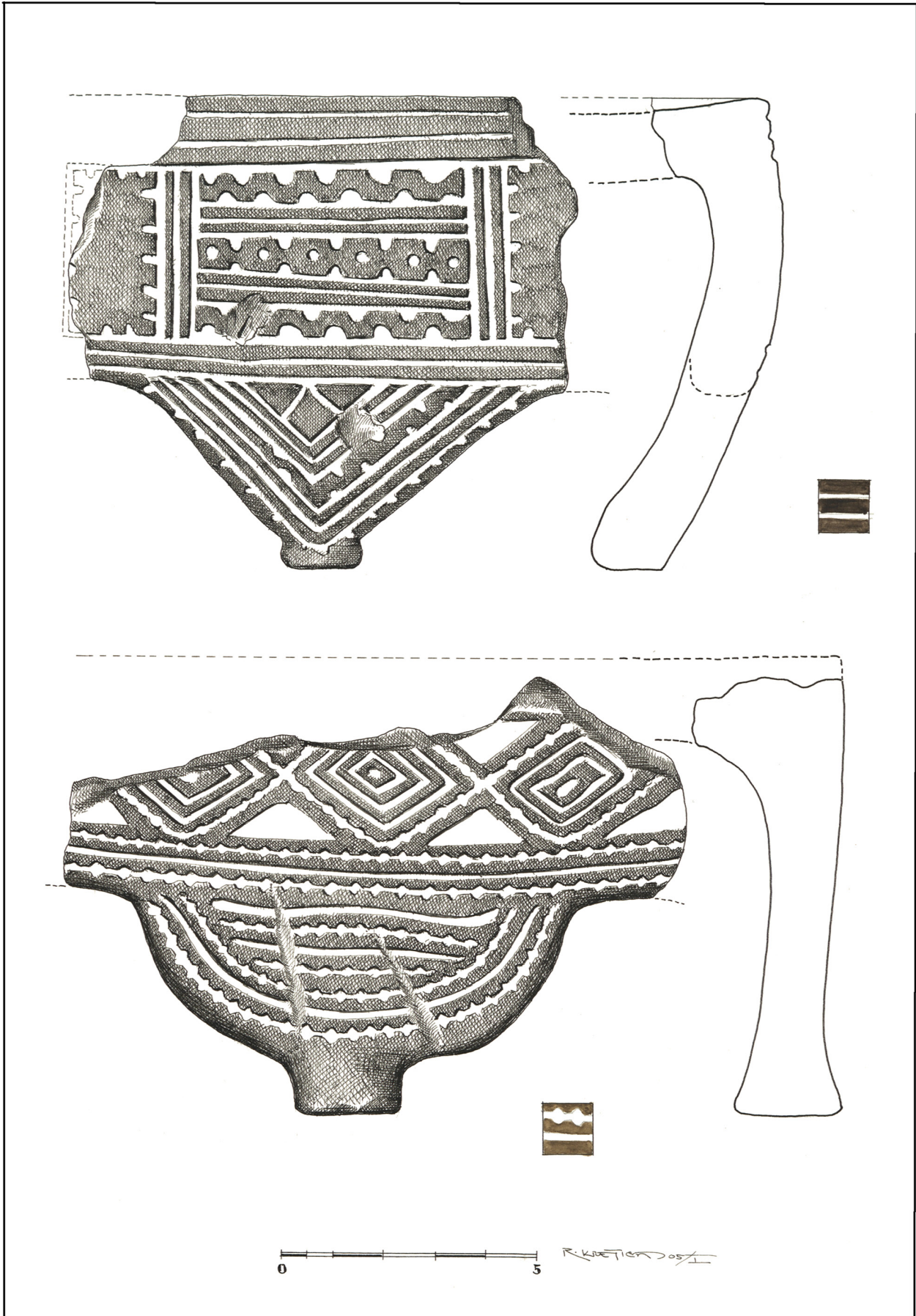
T. 4

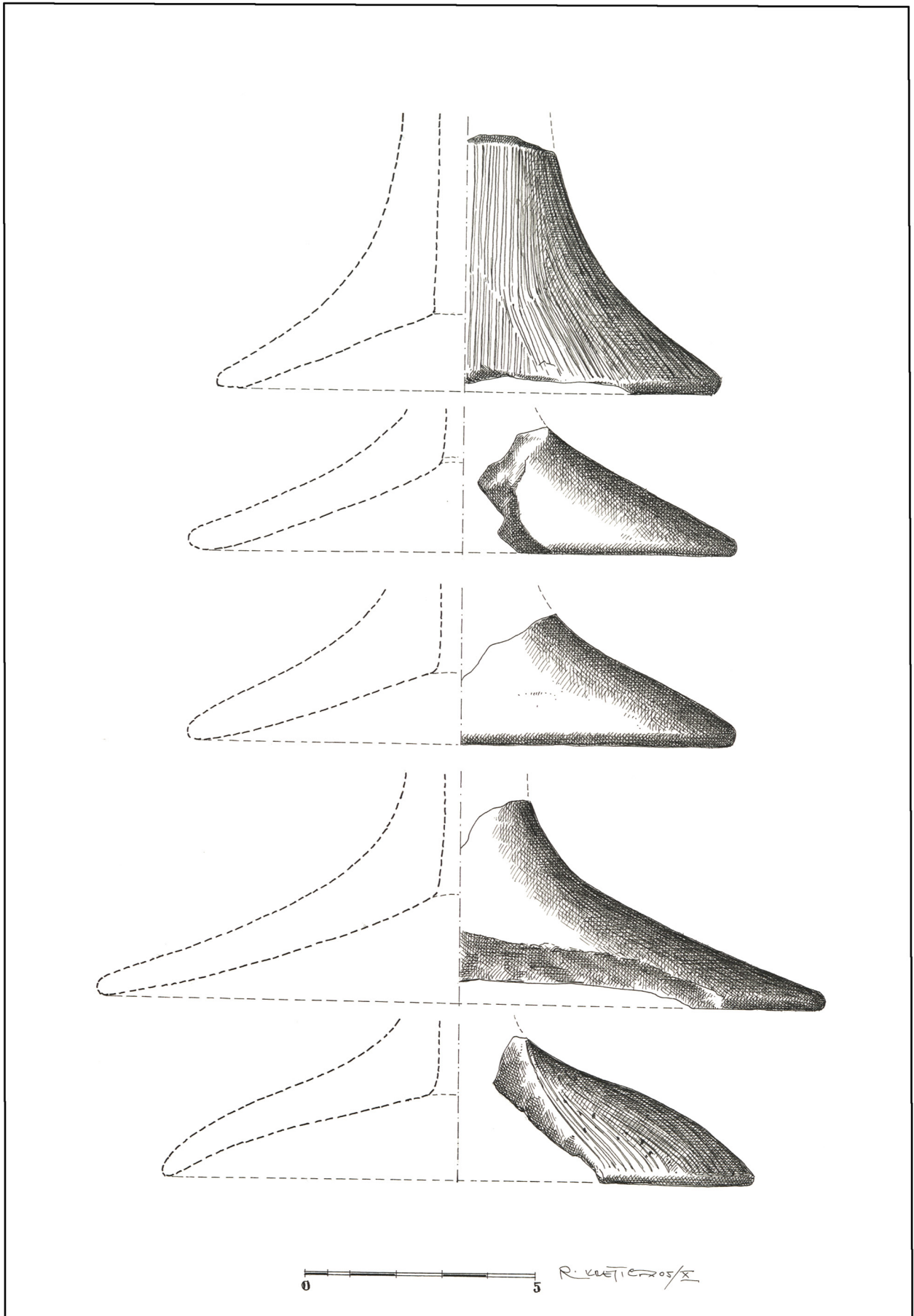
T. 5

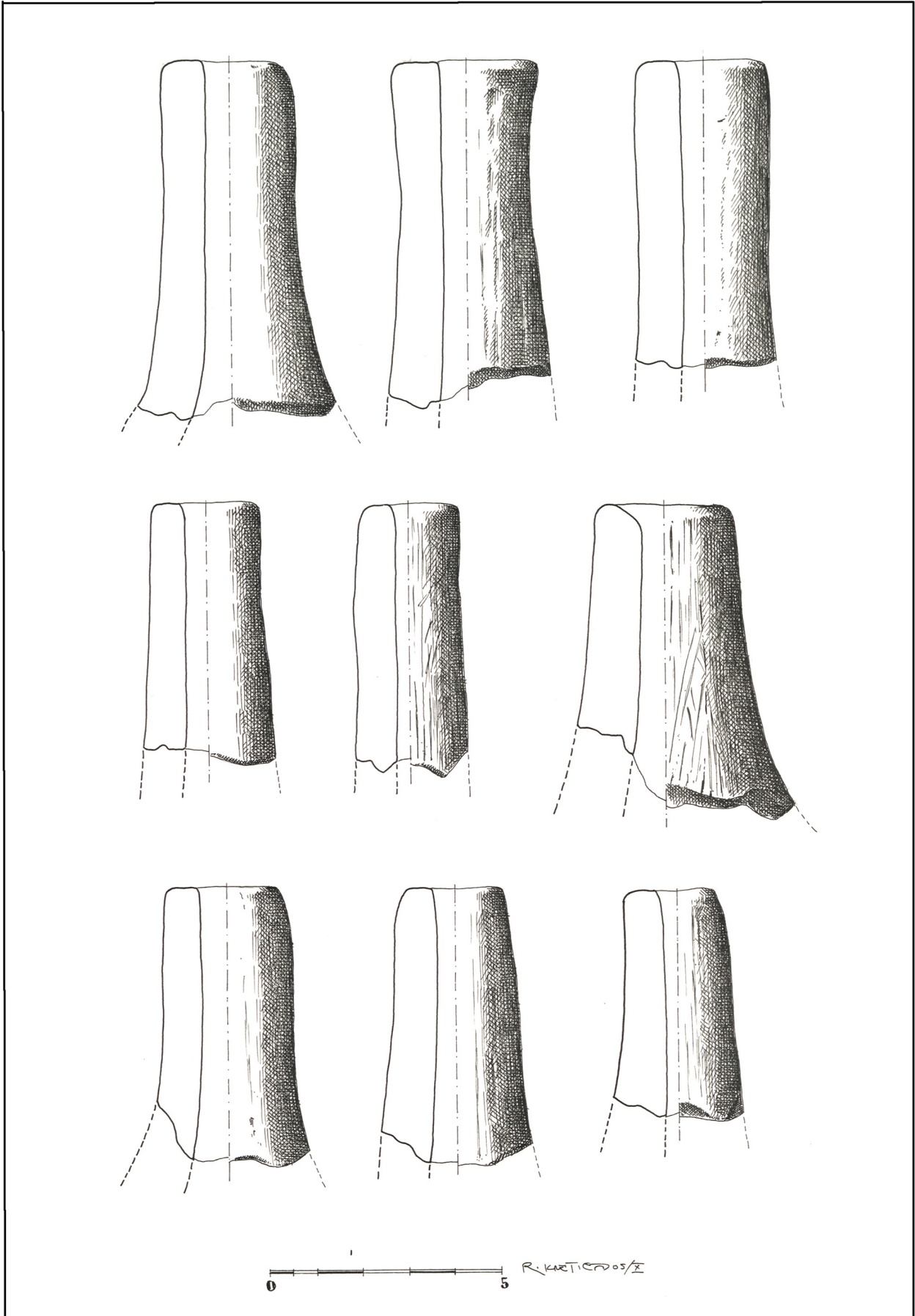

T.6

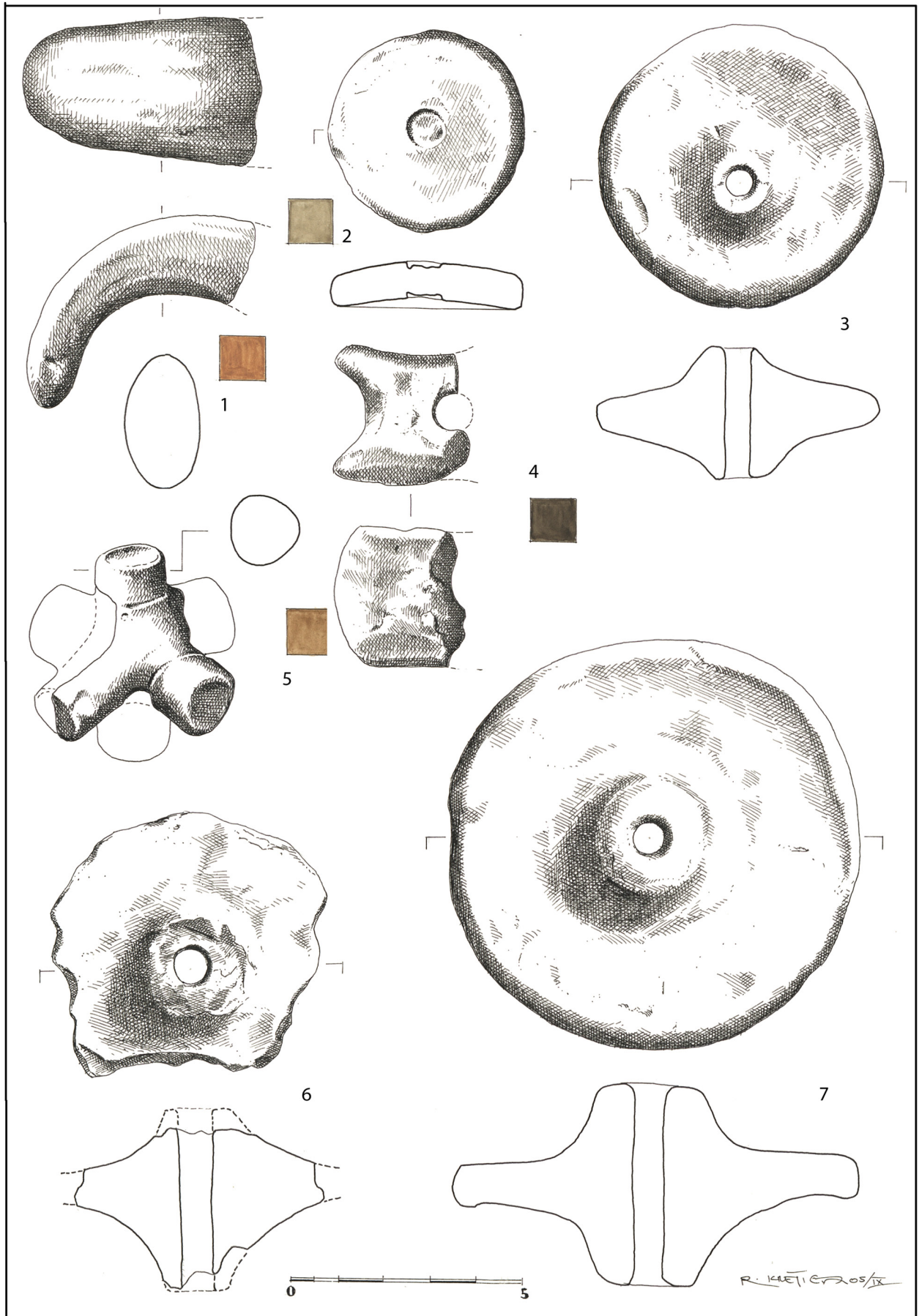

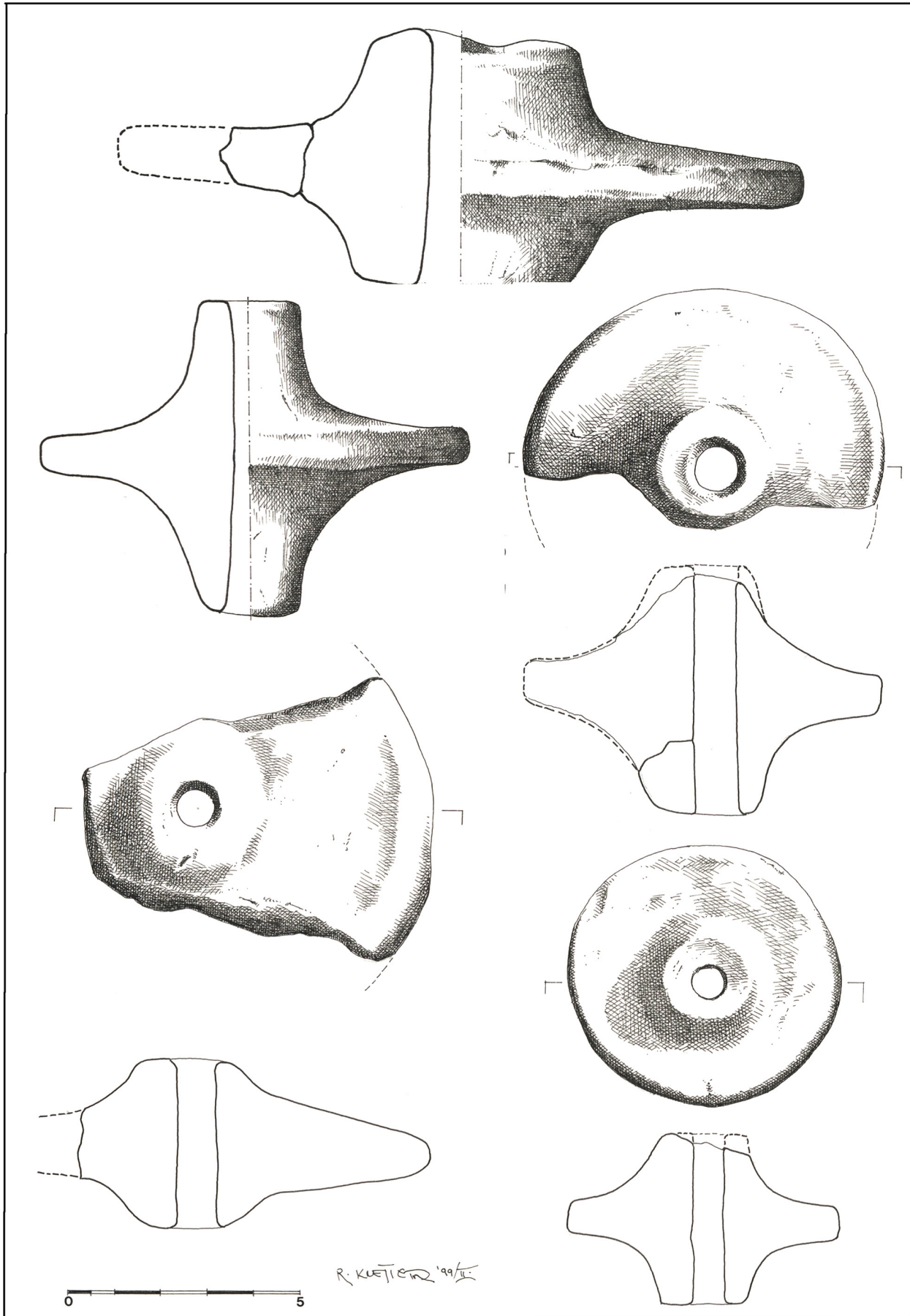
T. 7

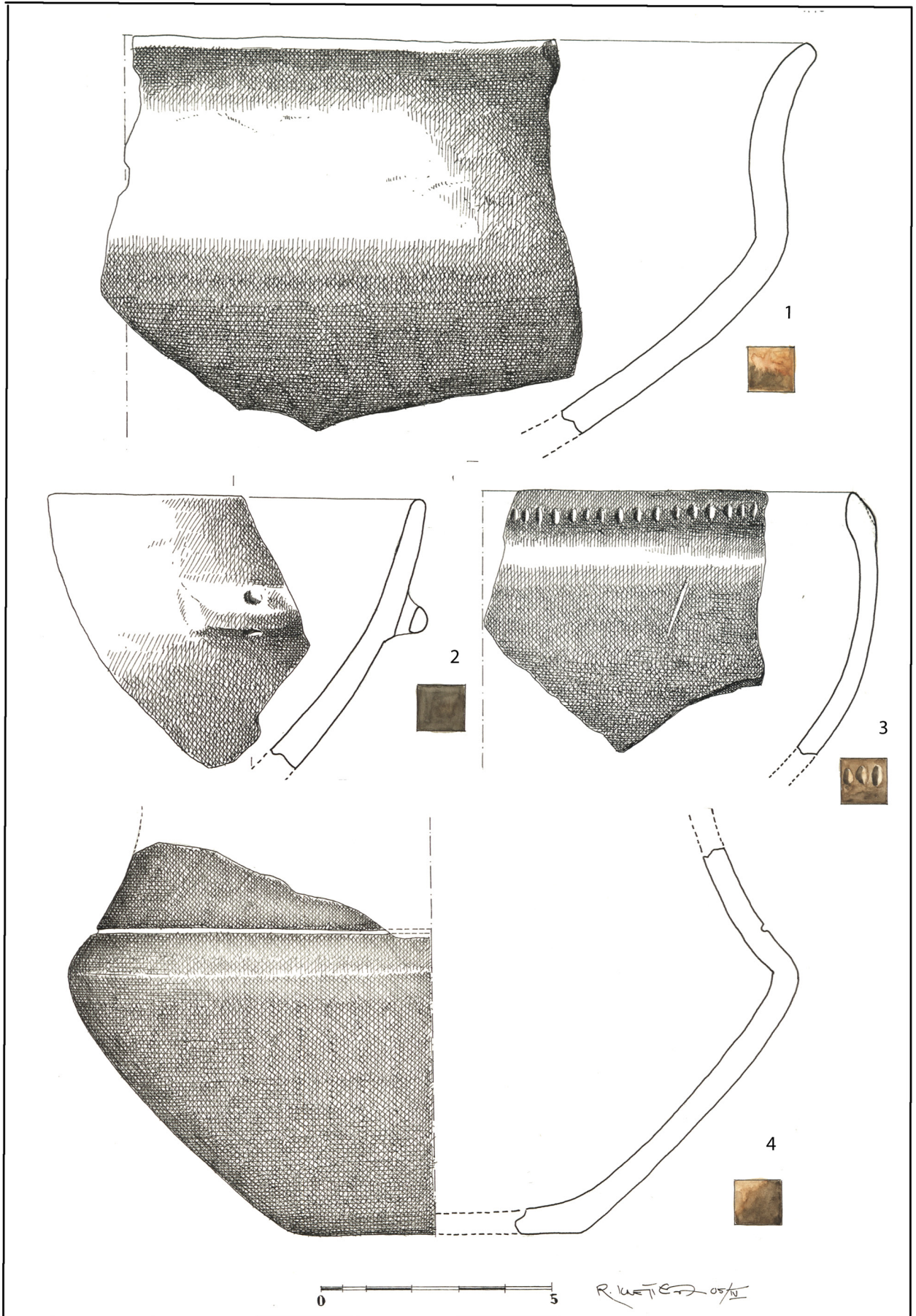

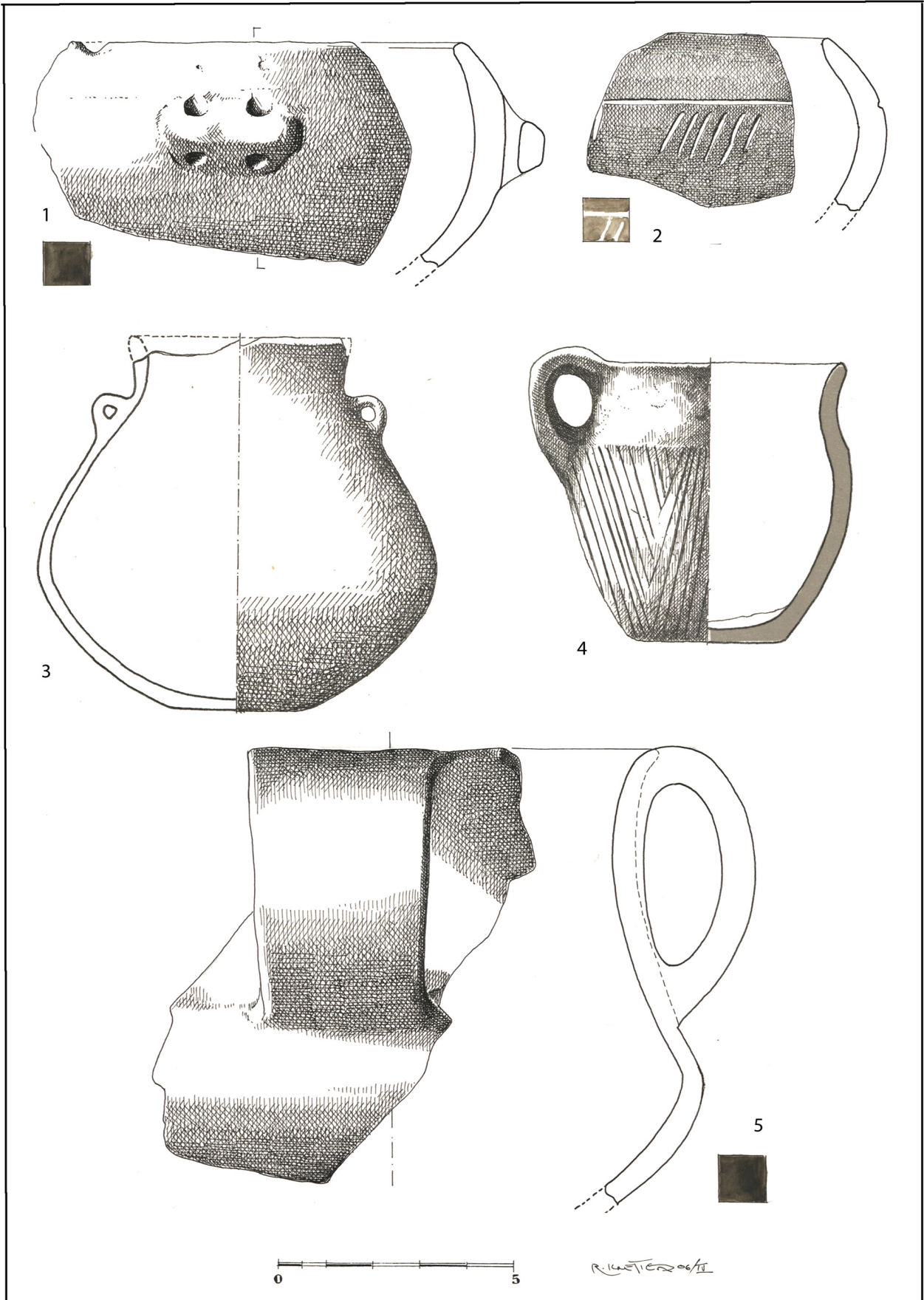
T.9

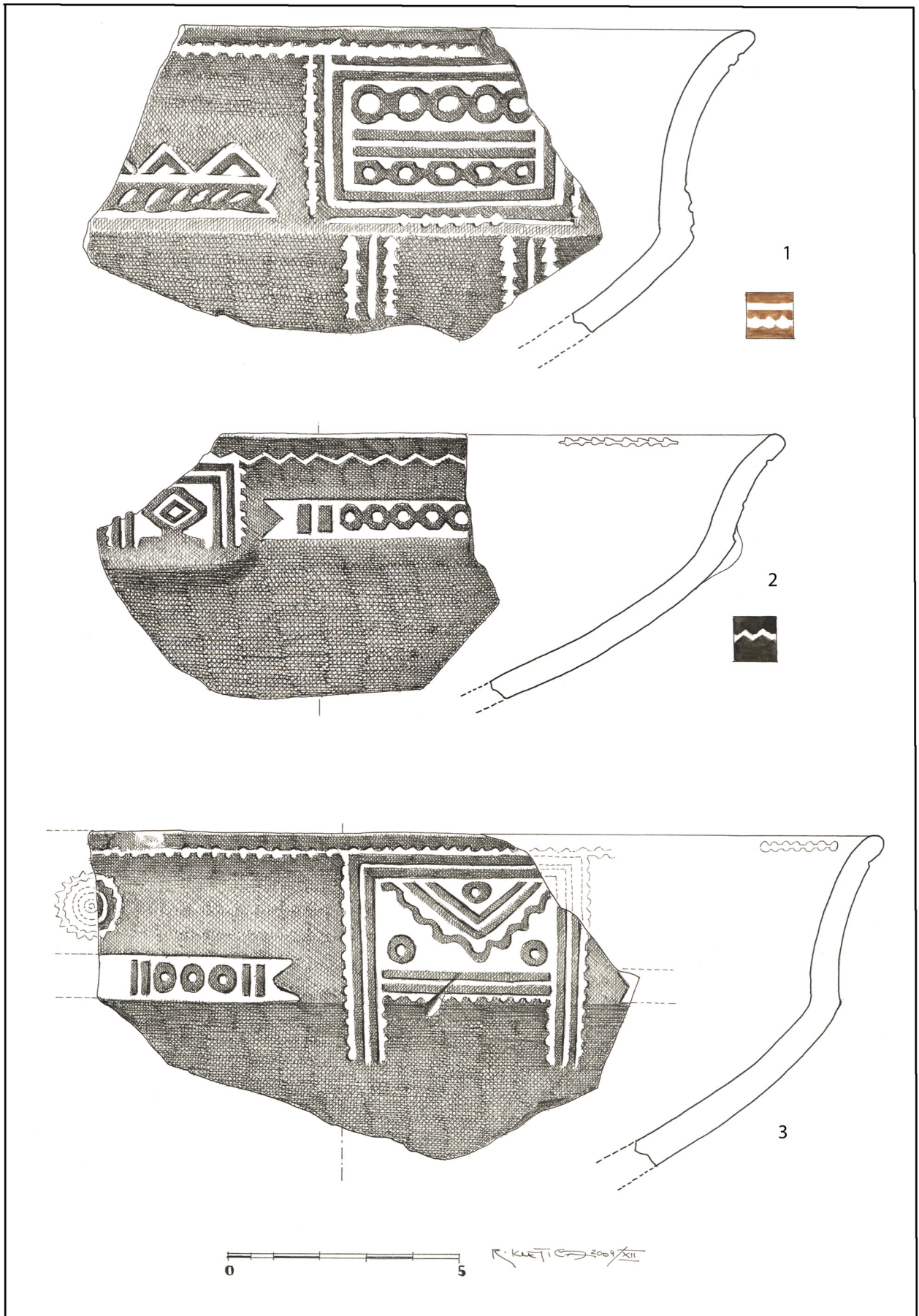

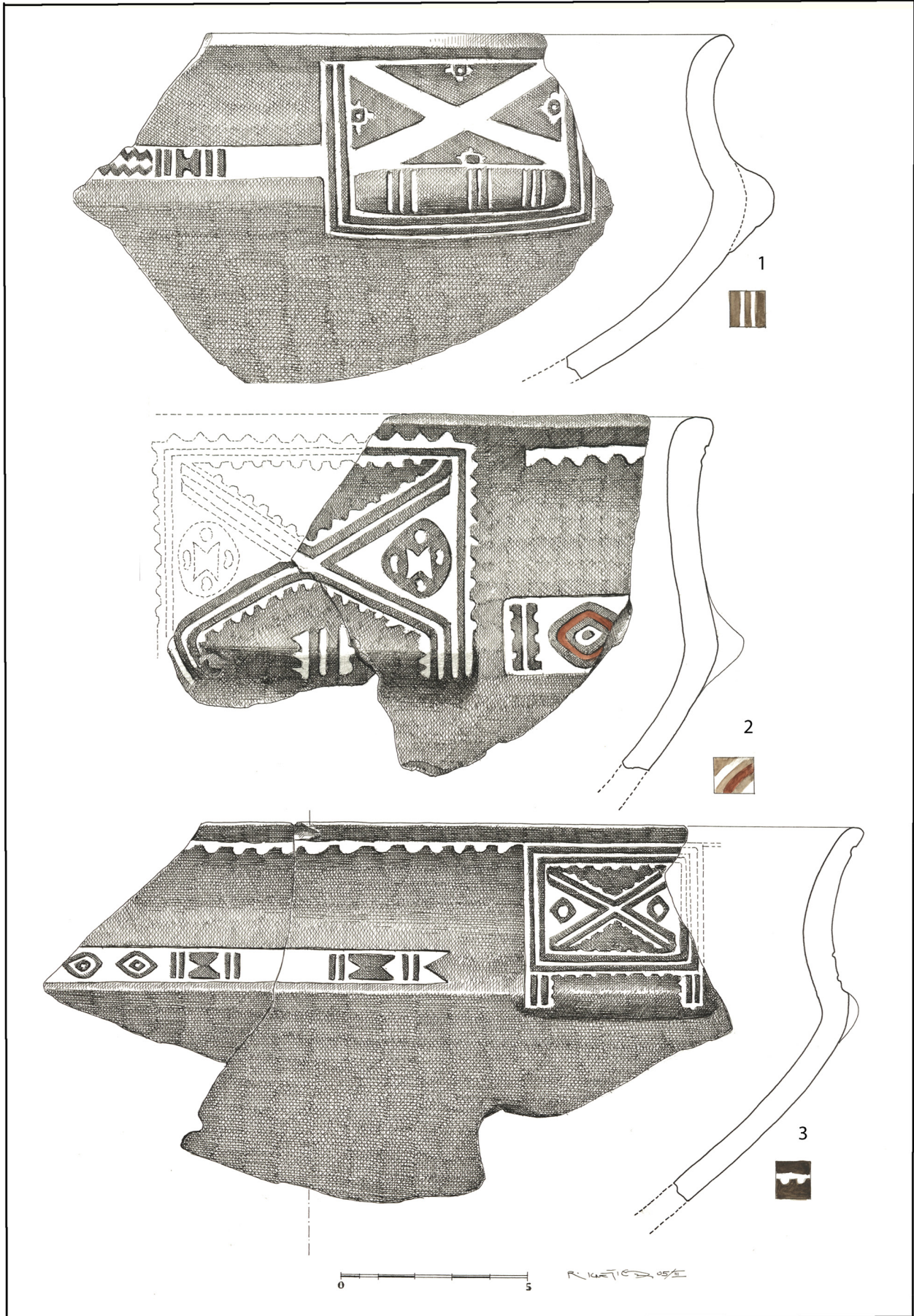
T. 11

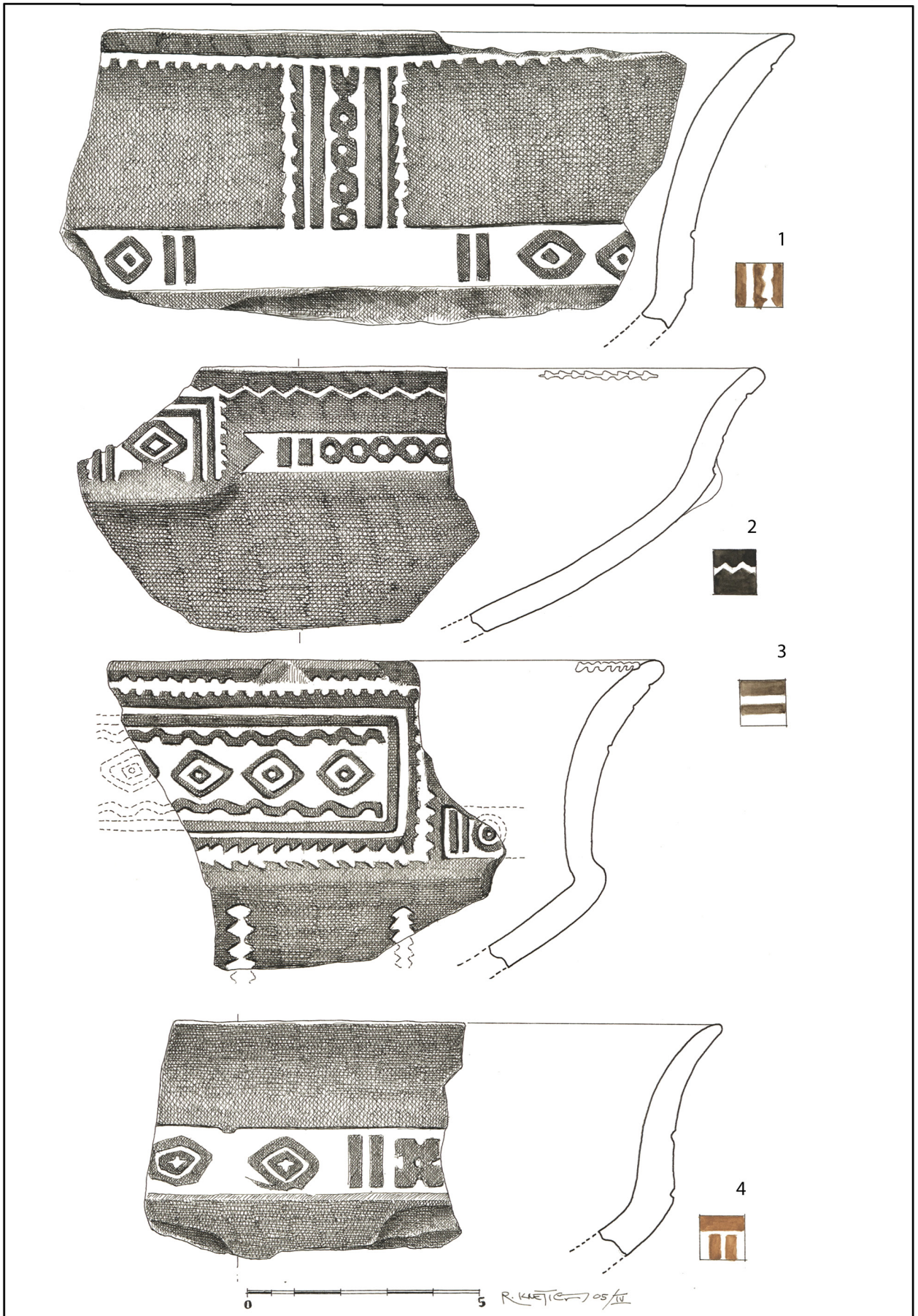

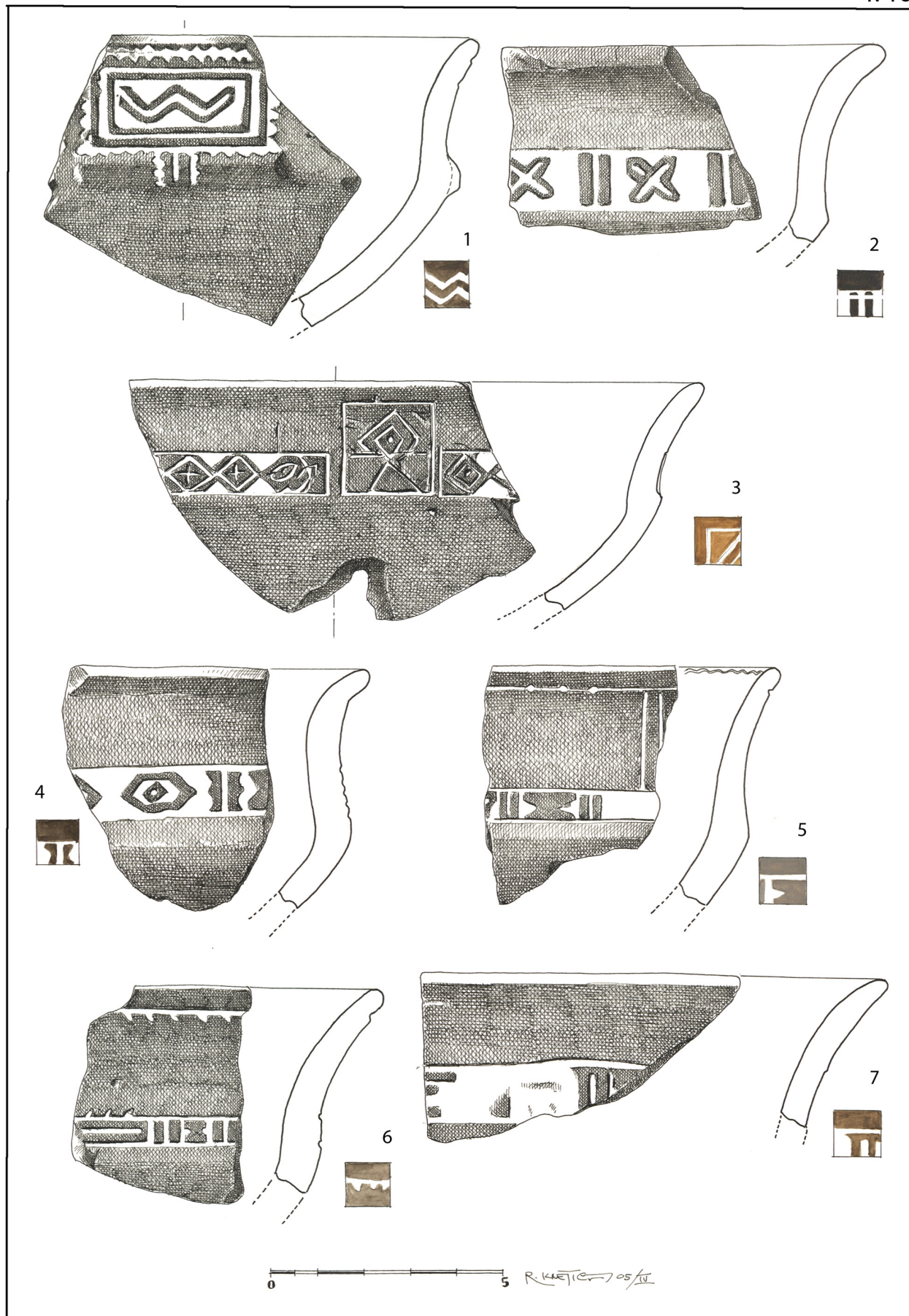
T. 13

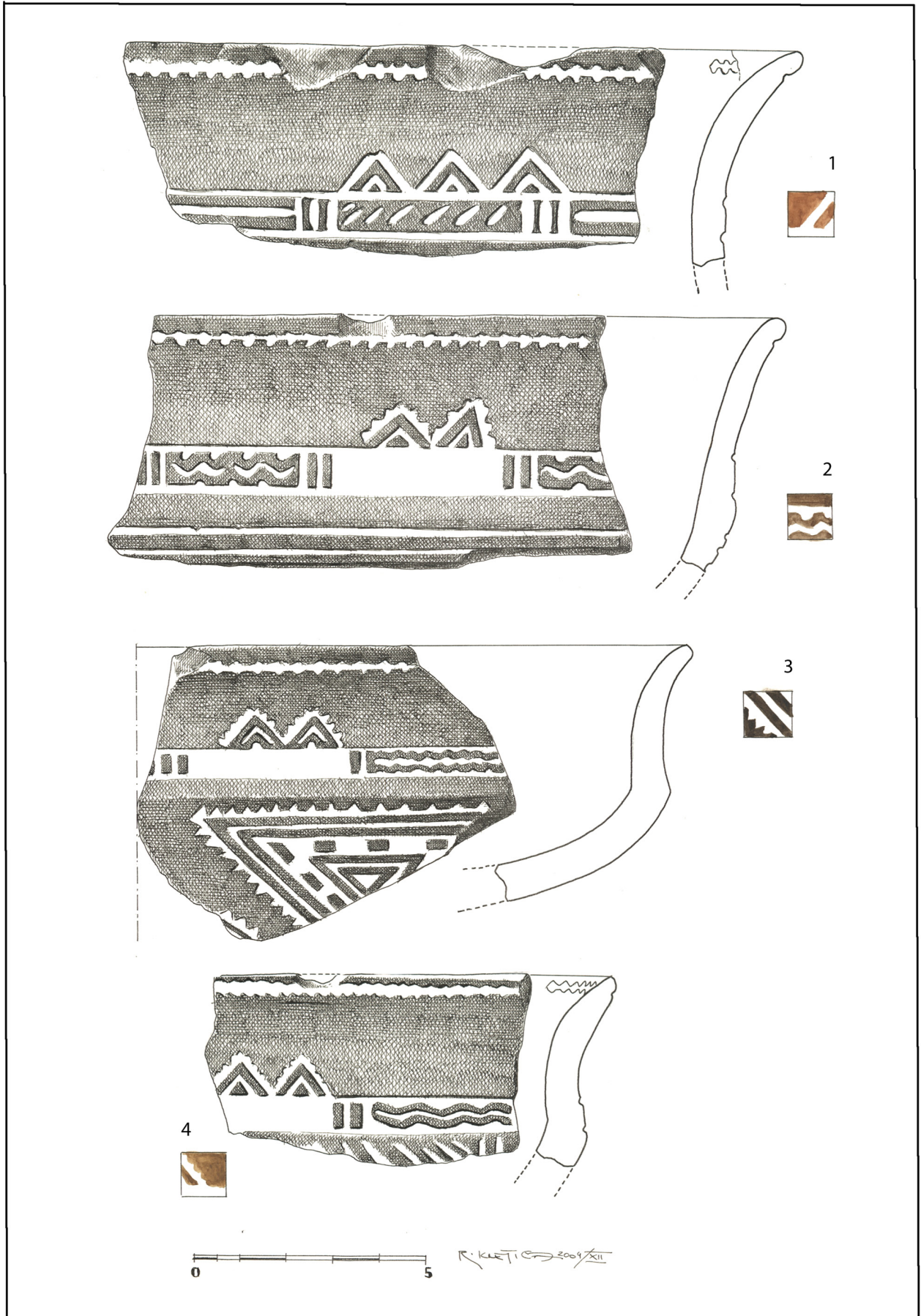

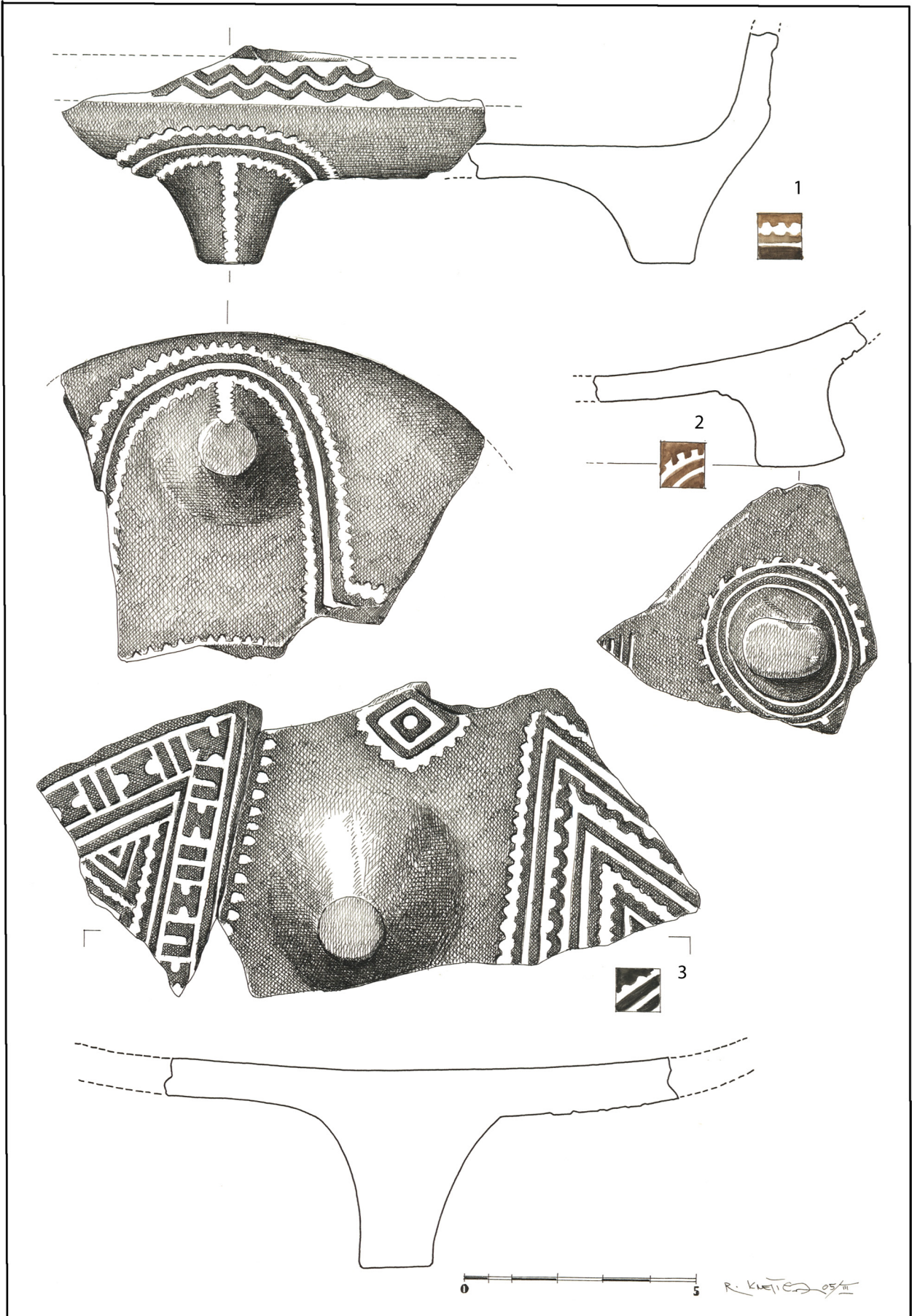
T. 15

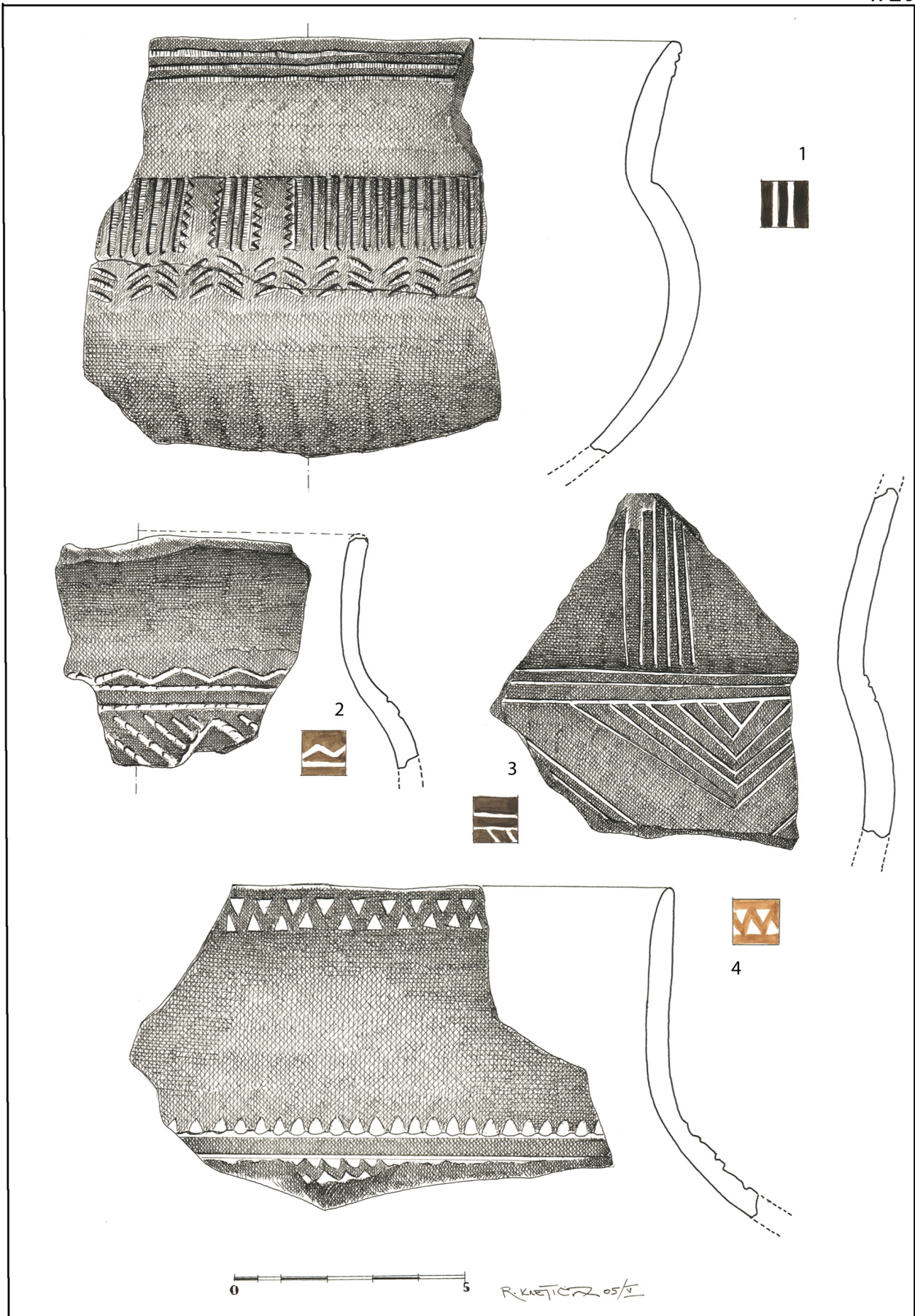
T. 17

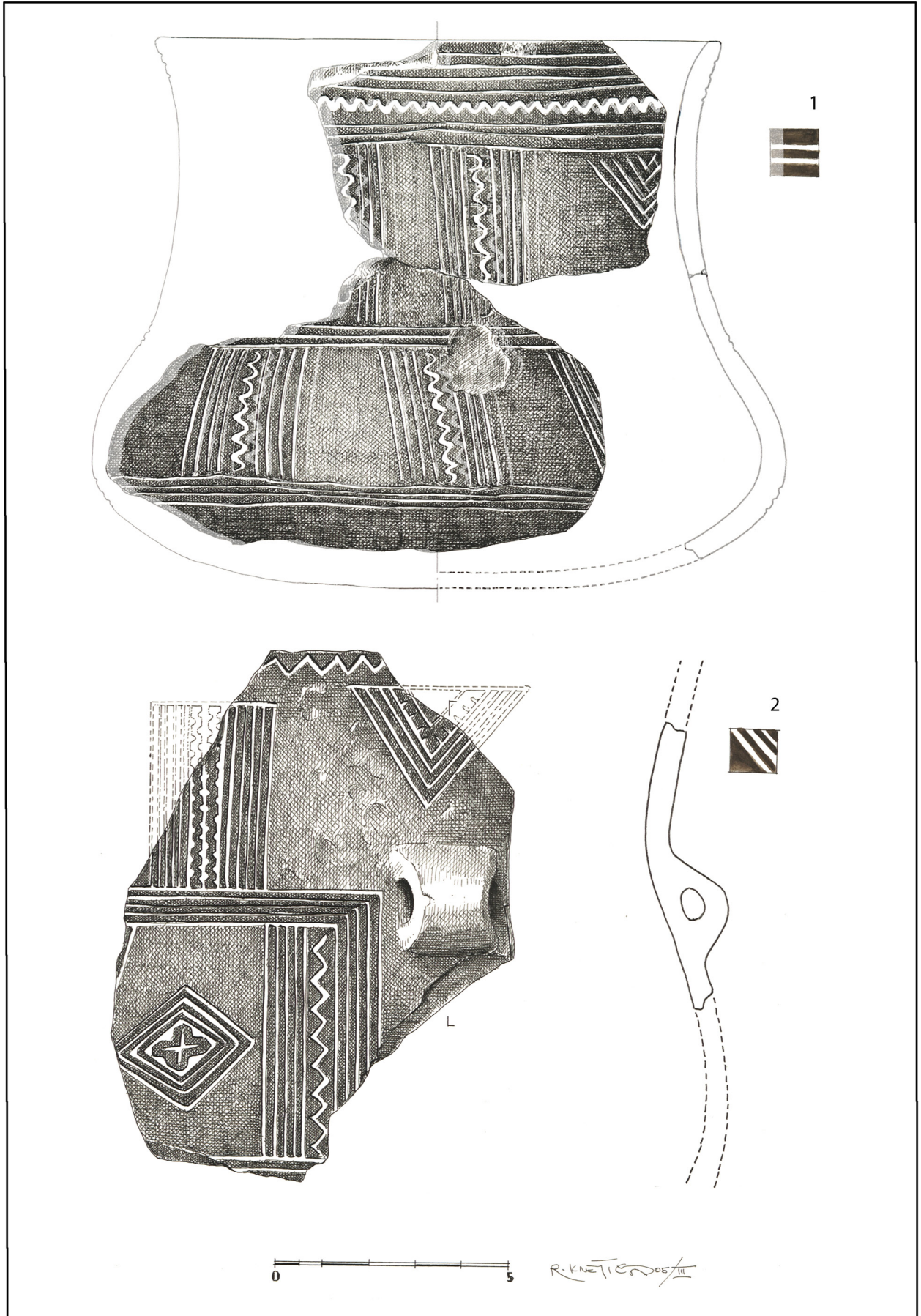

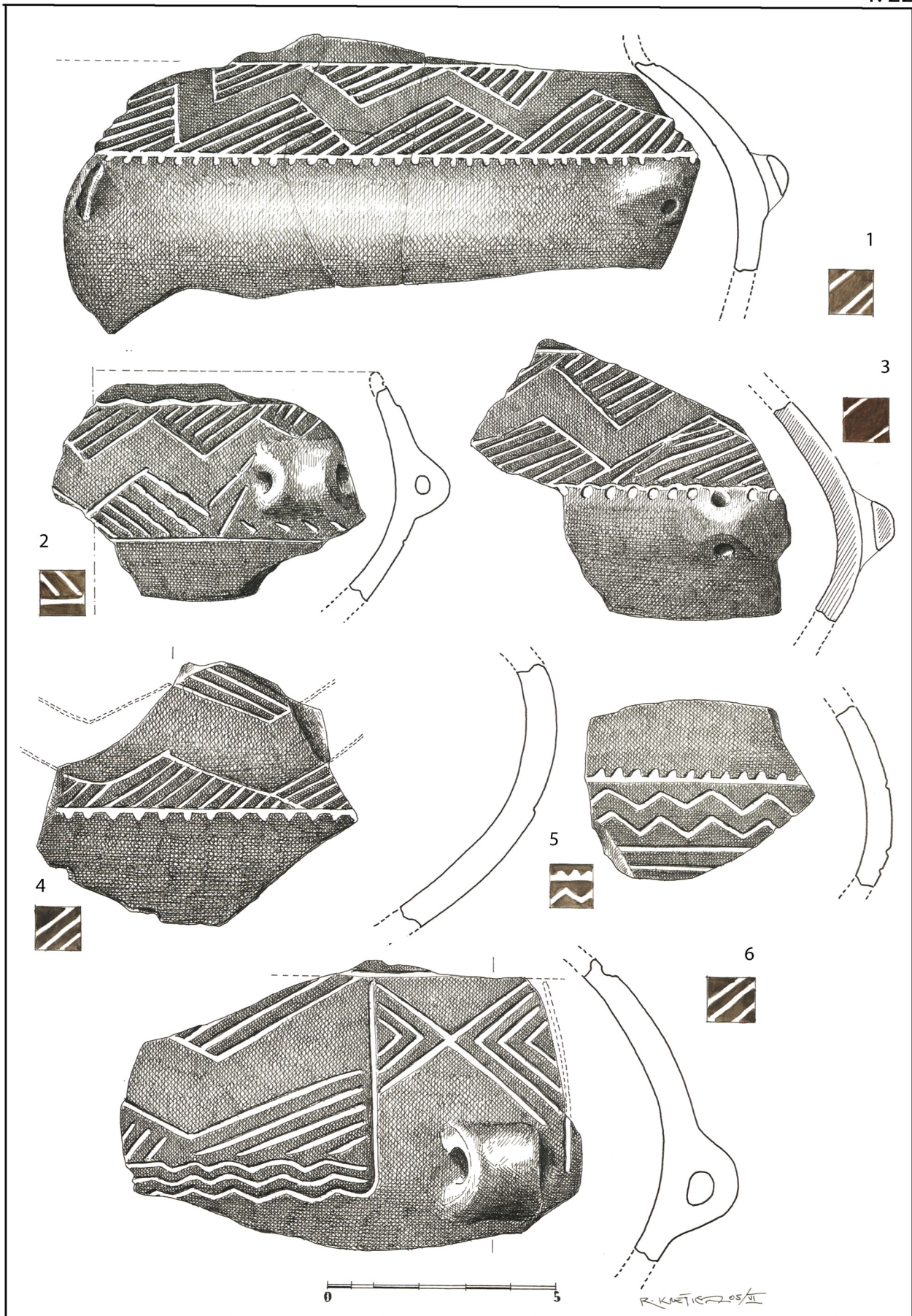
T. 19

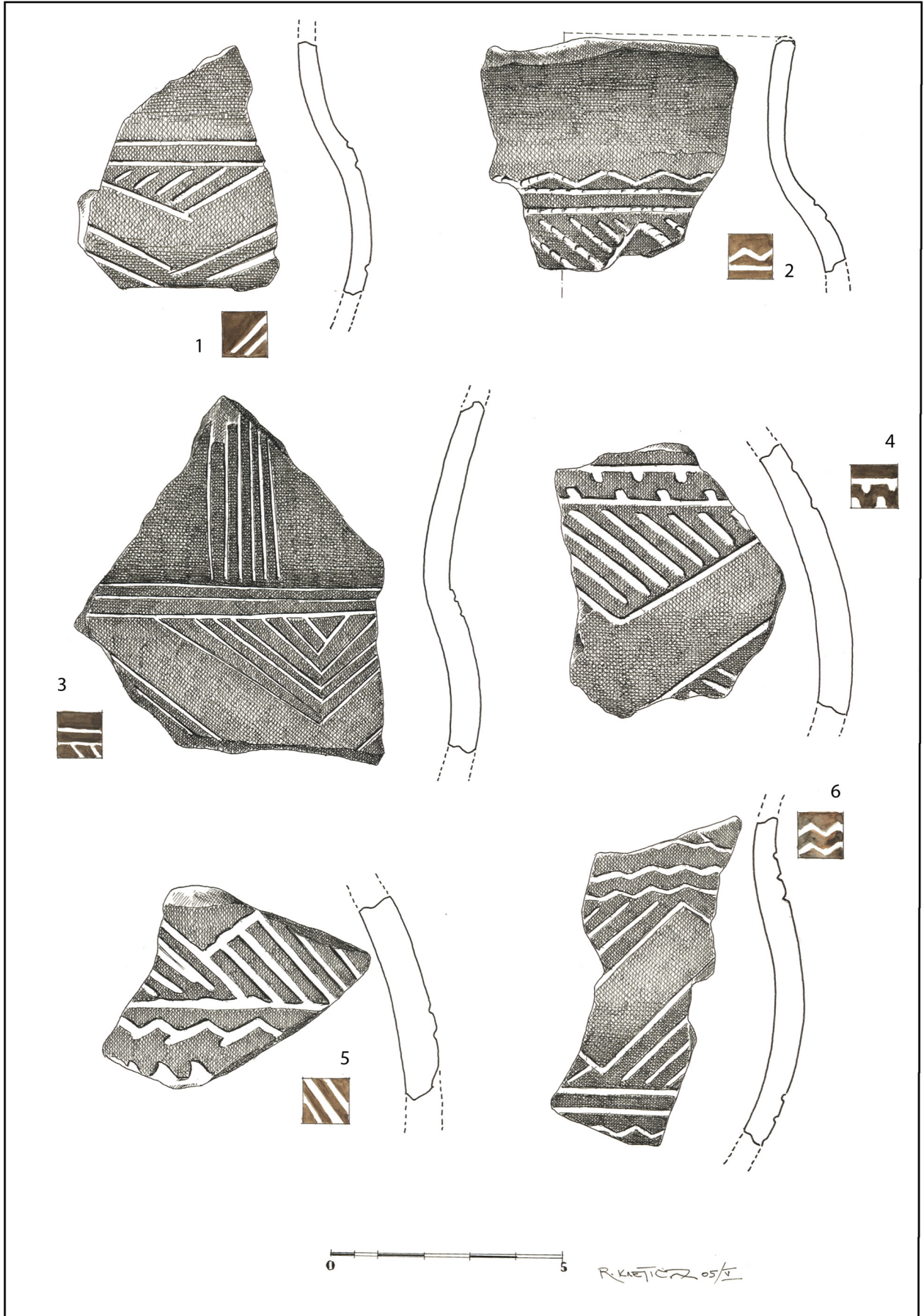

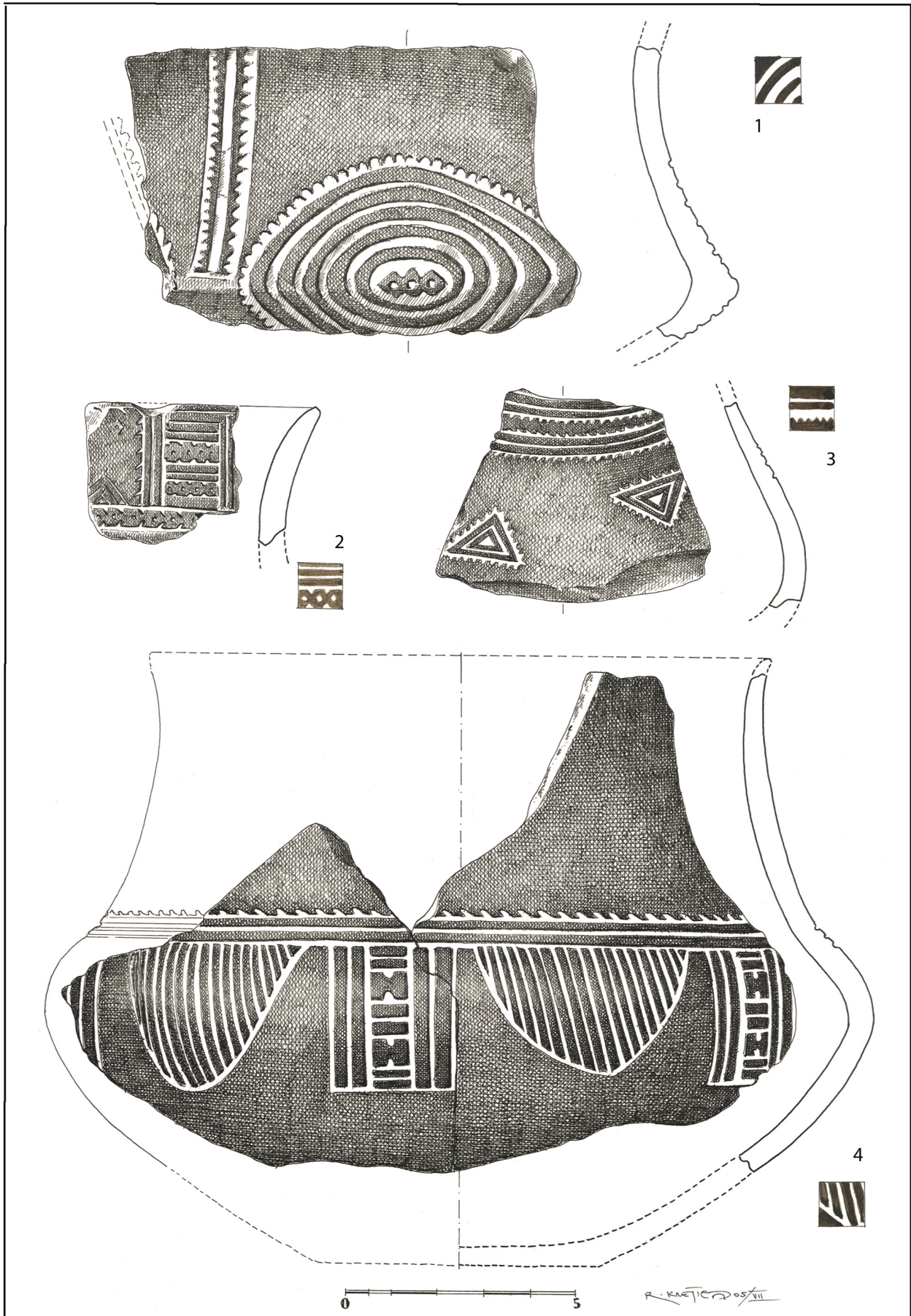

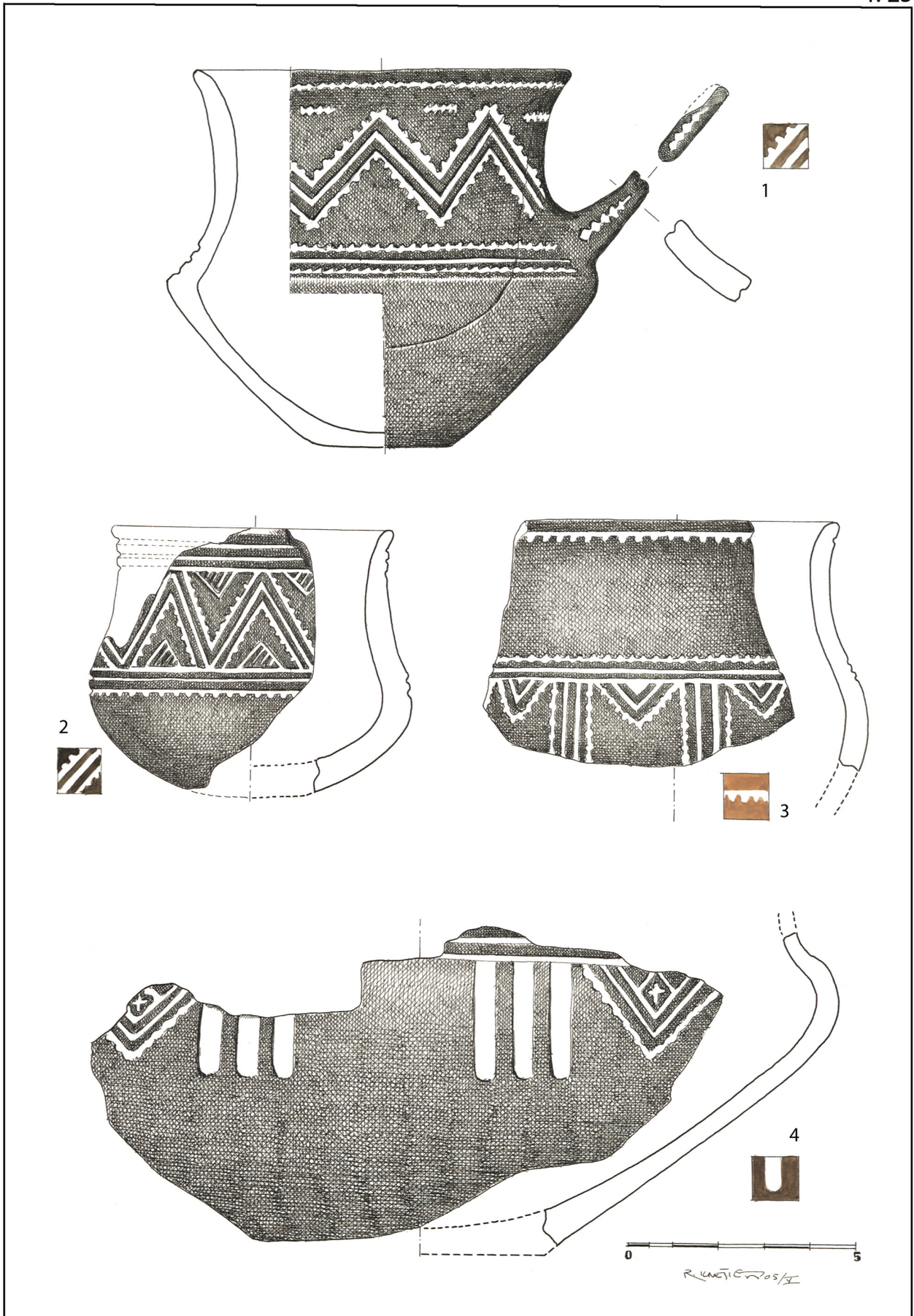
T. 21

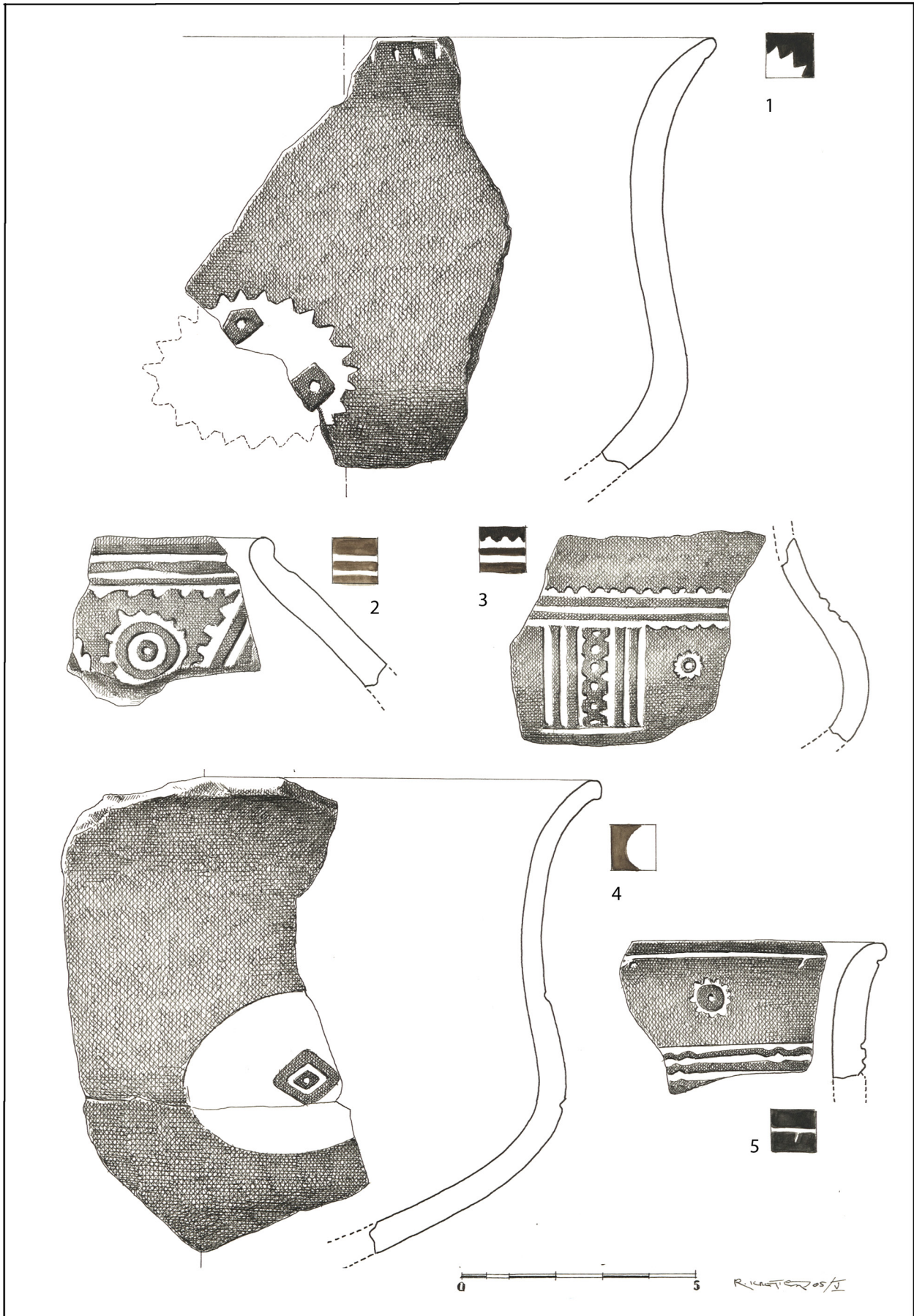

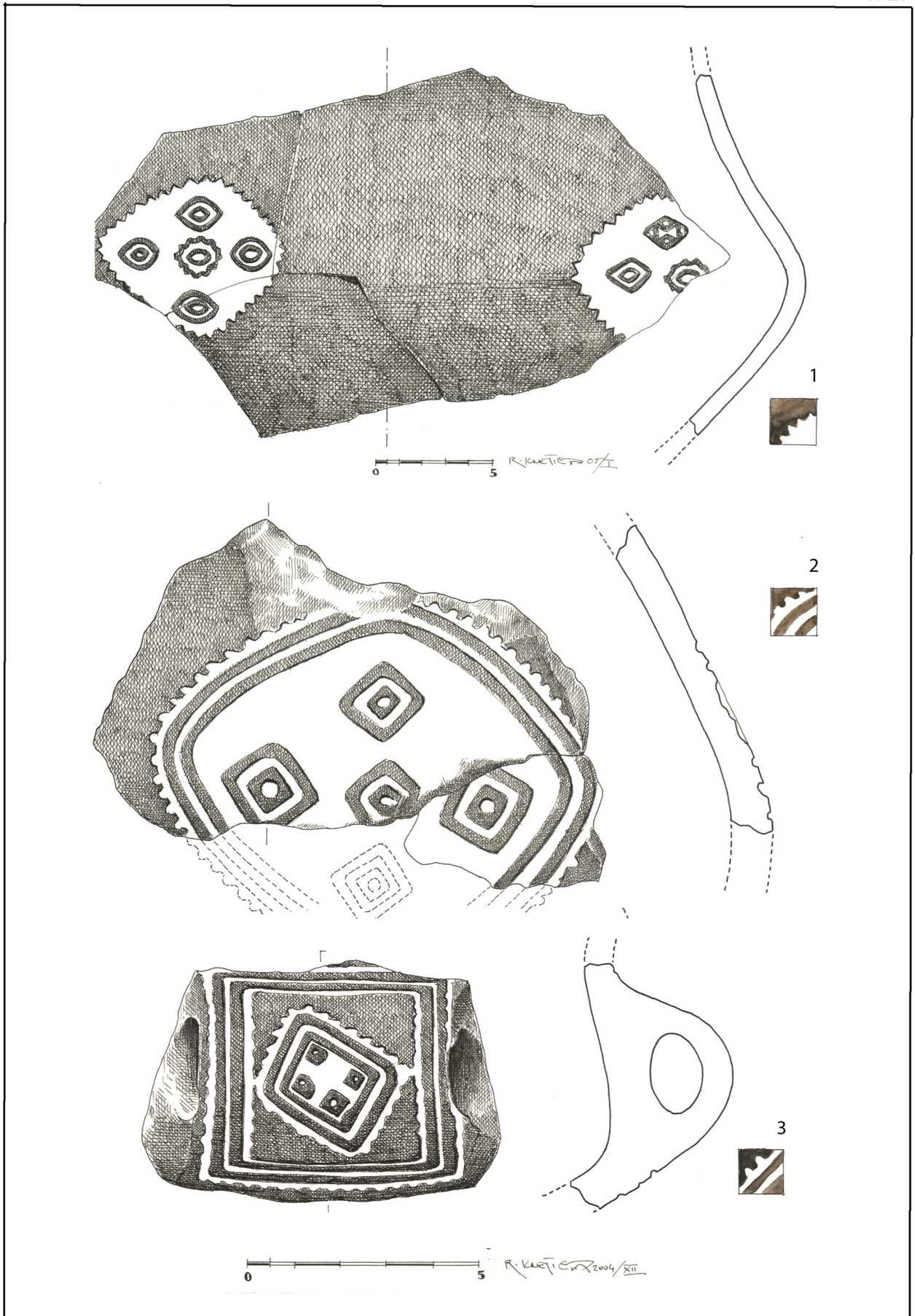

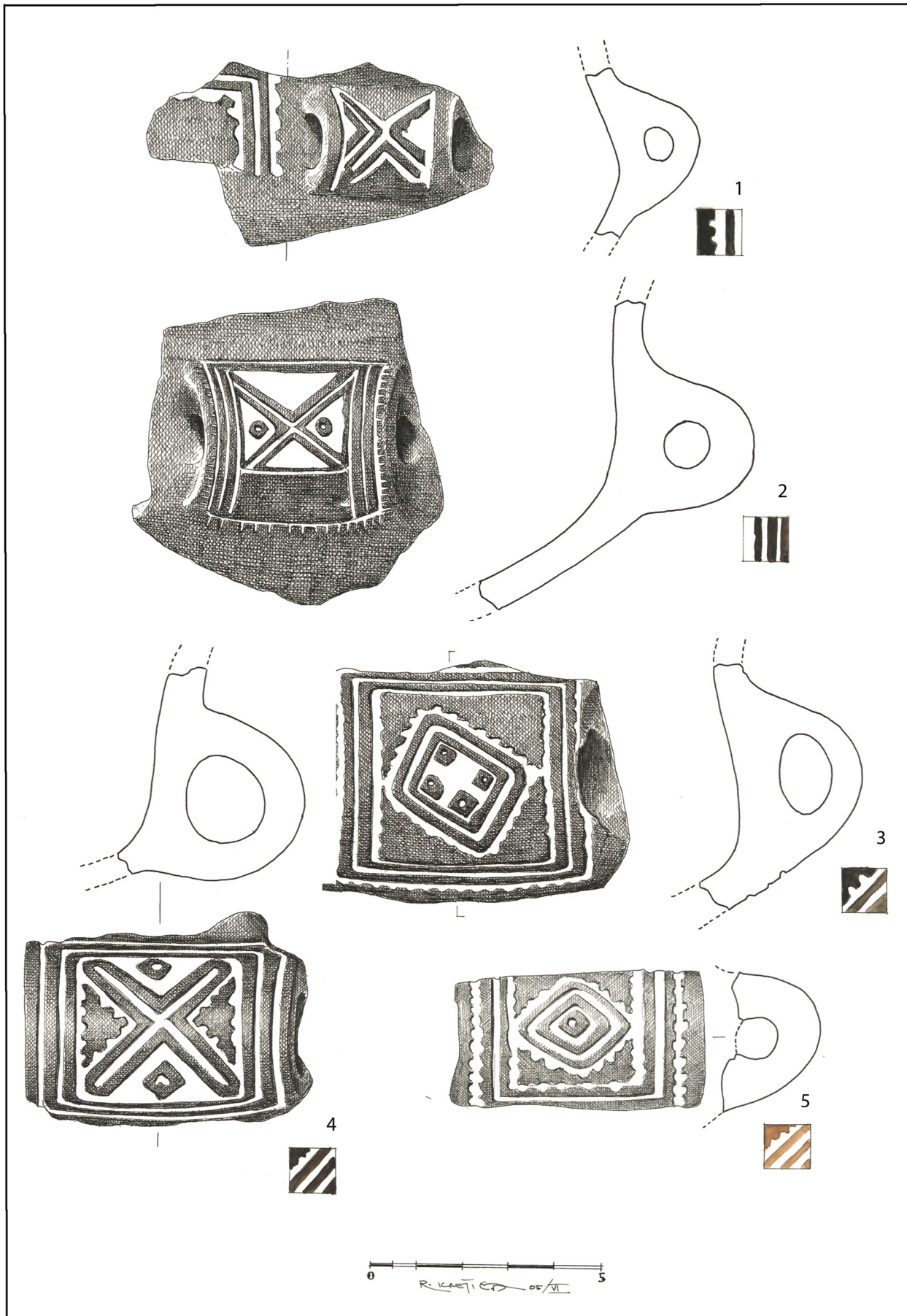

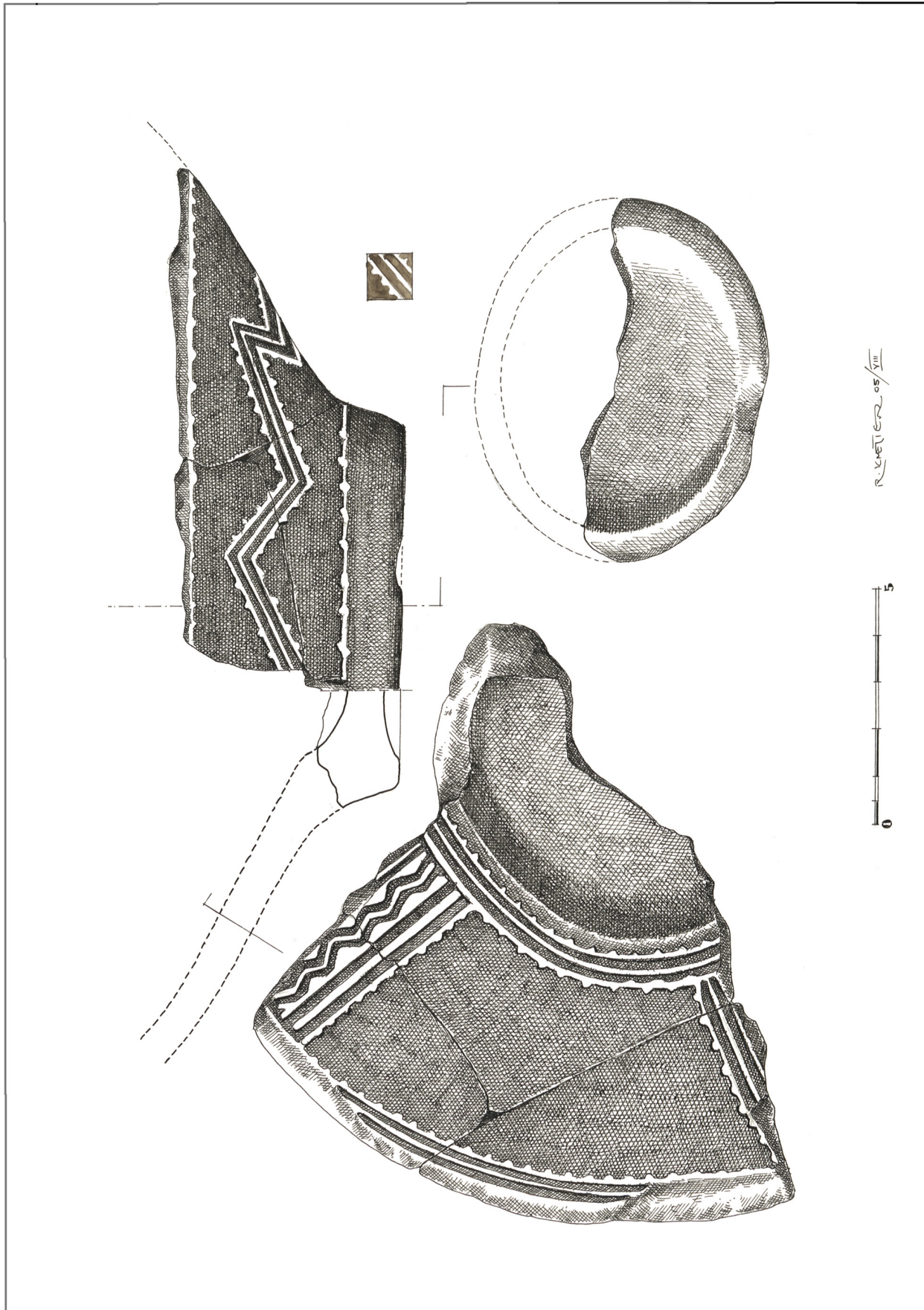

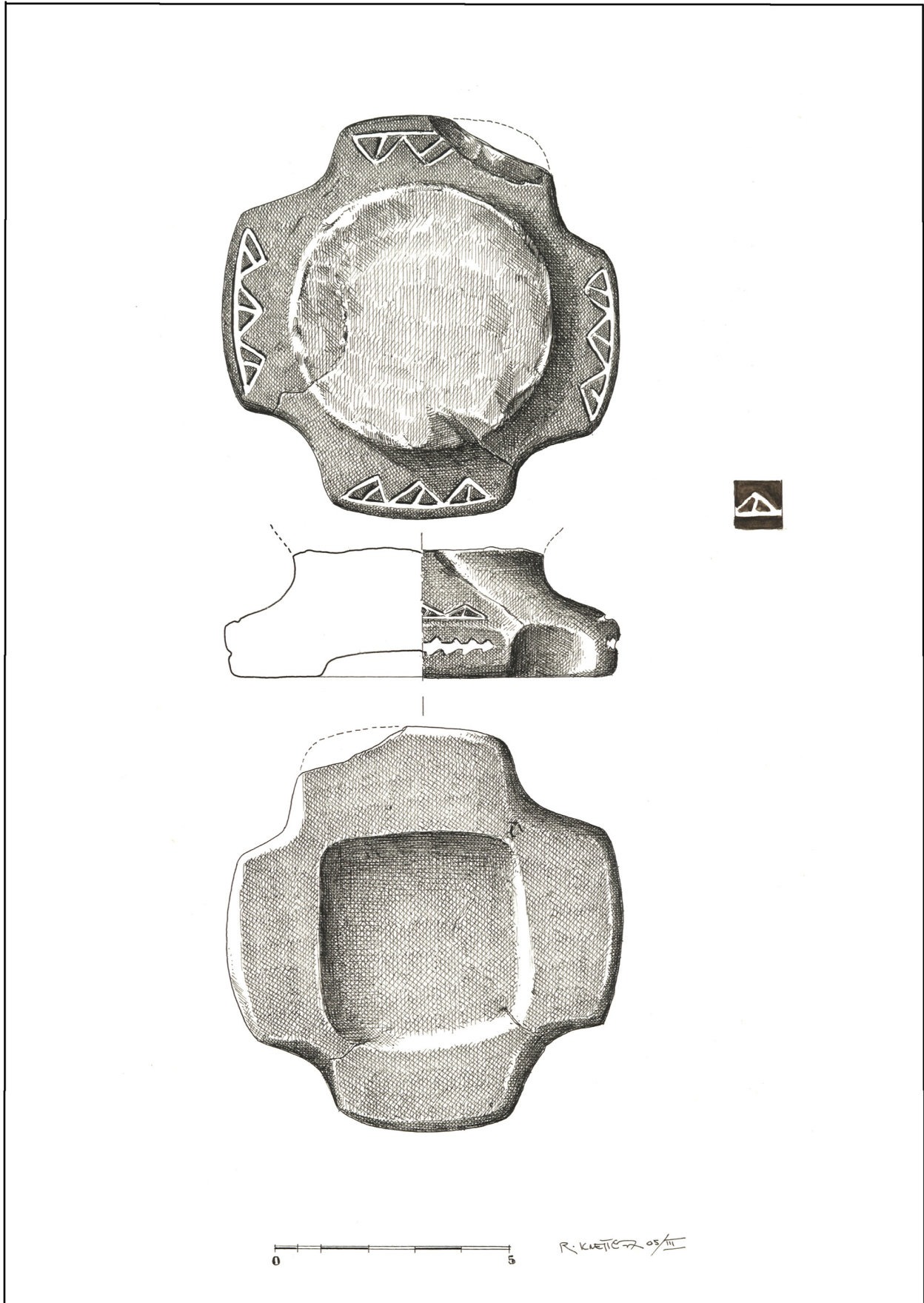
T. 27

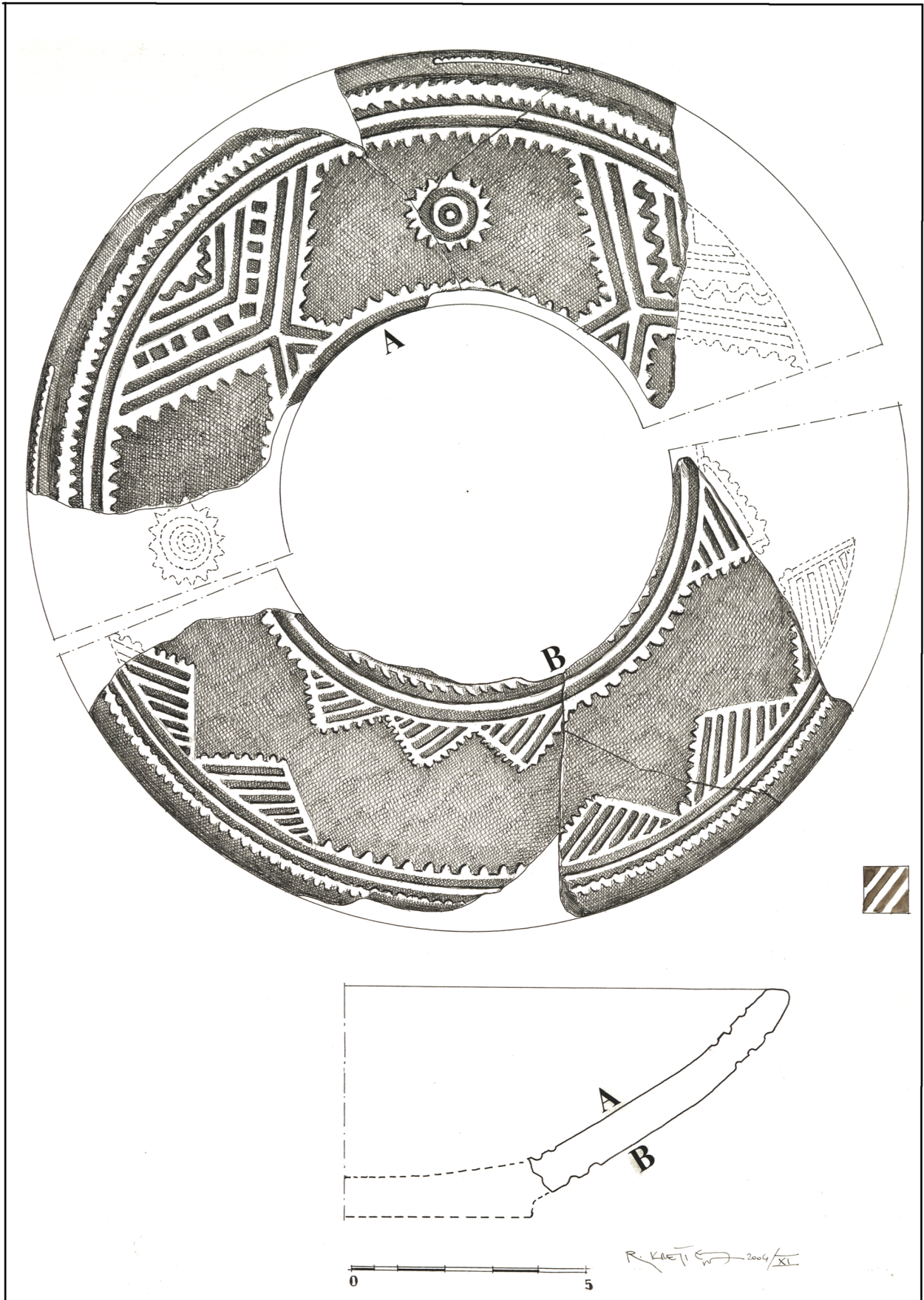

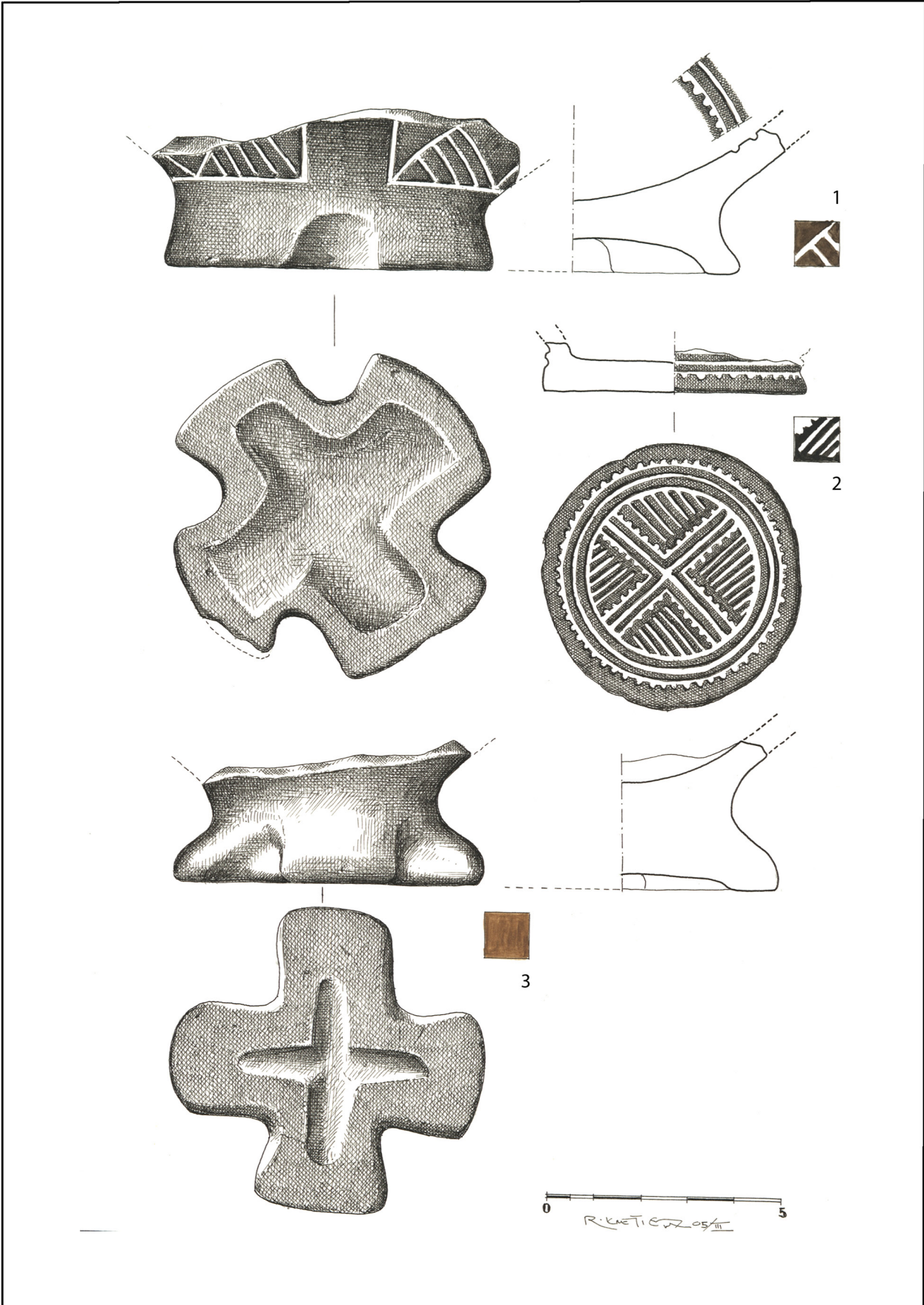
T. 29

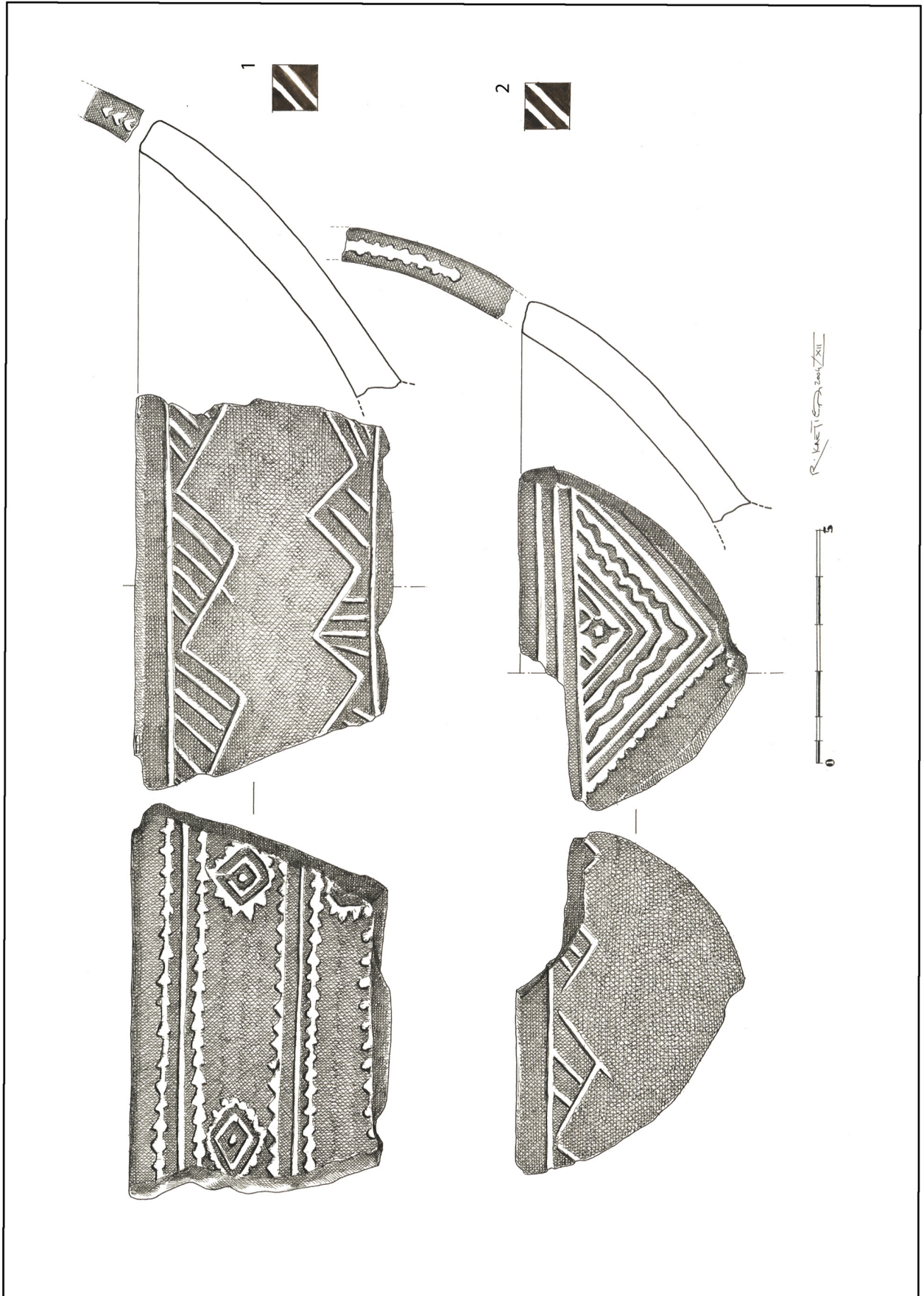

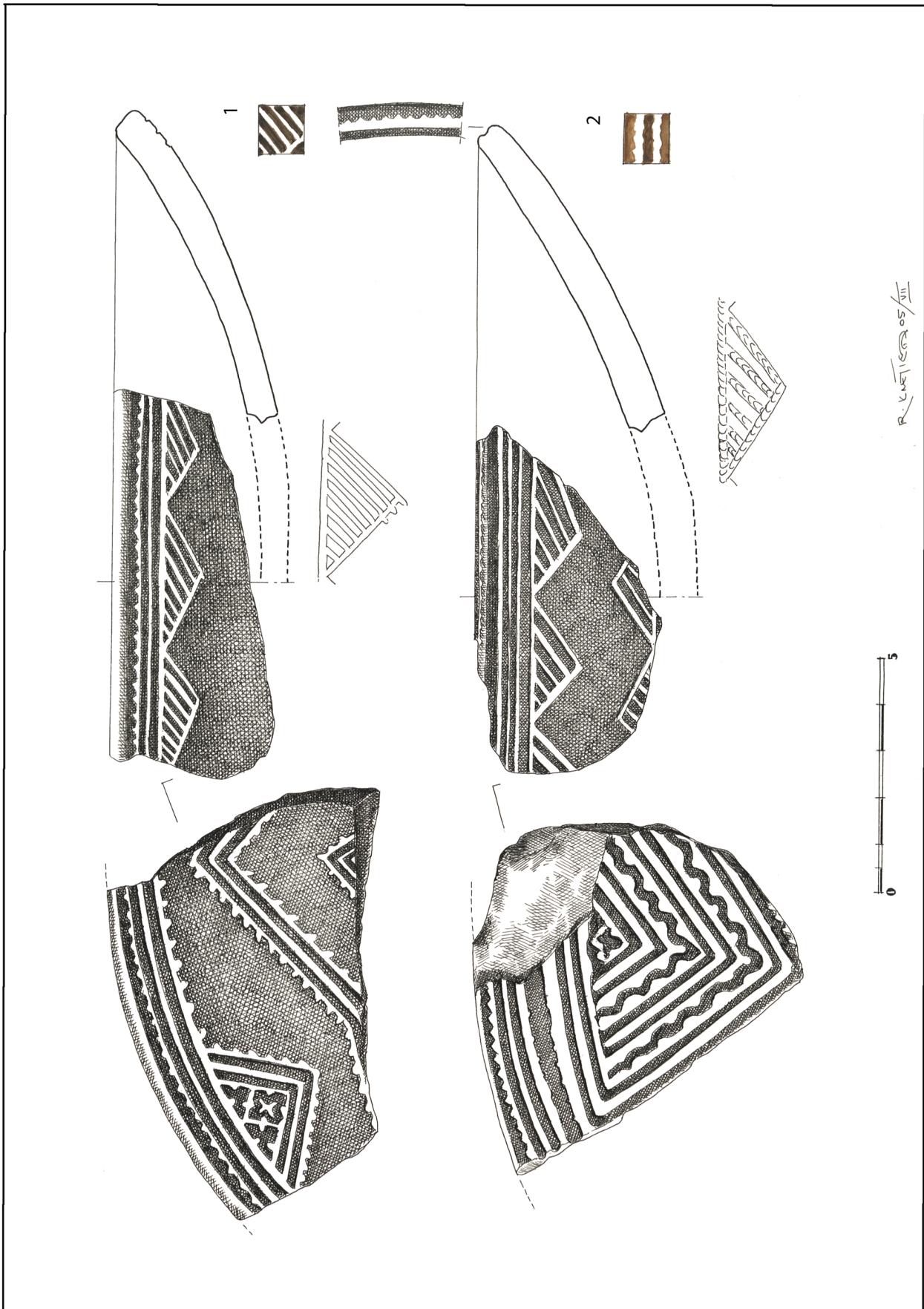
T. 31

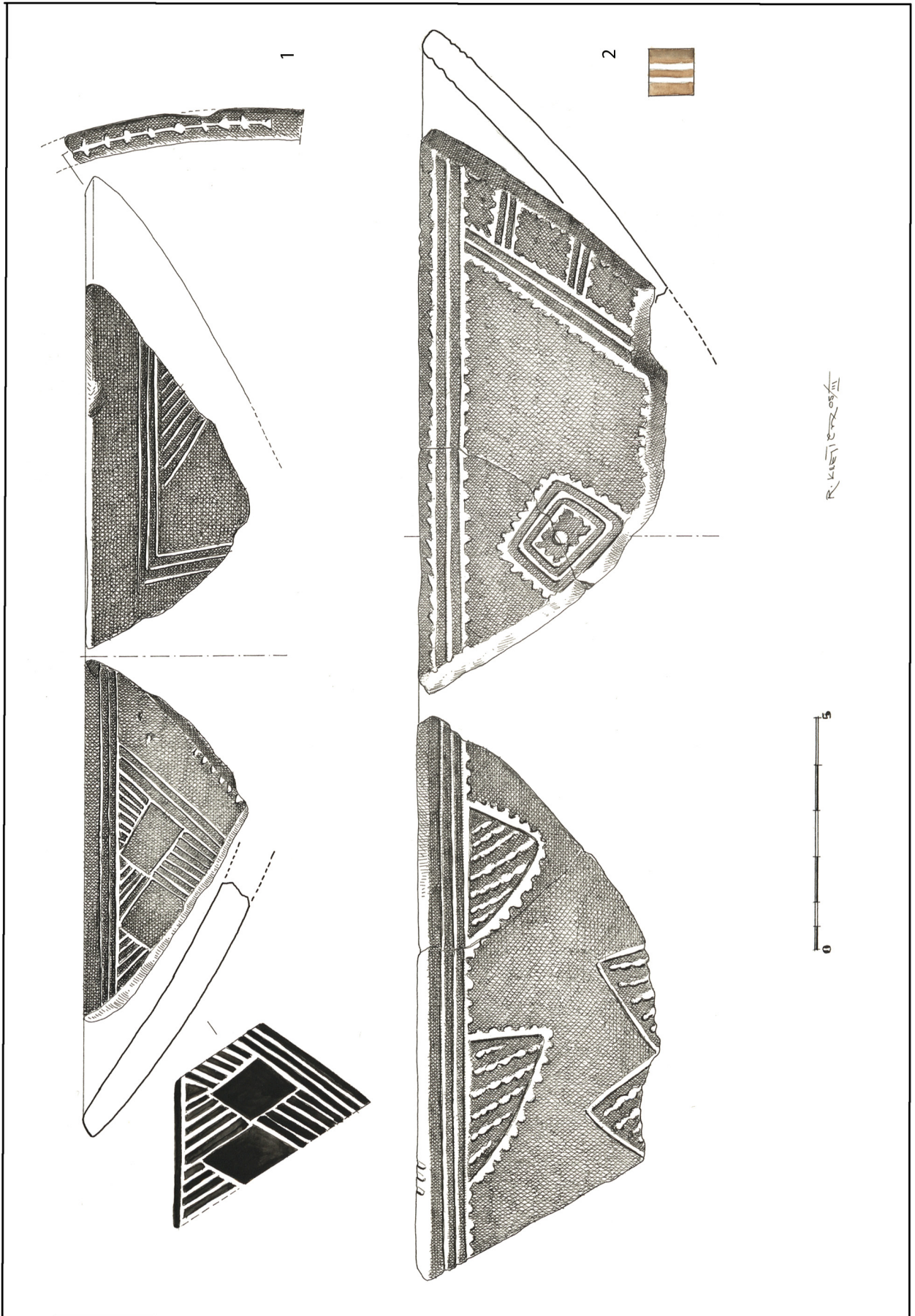

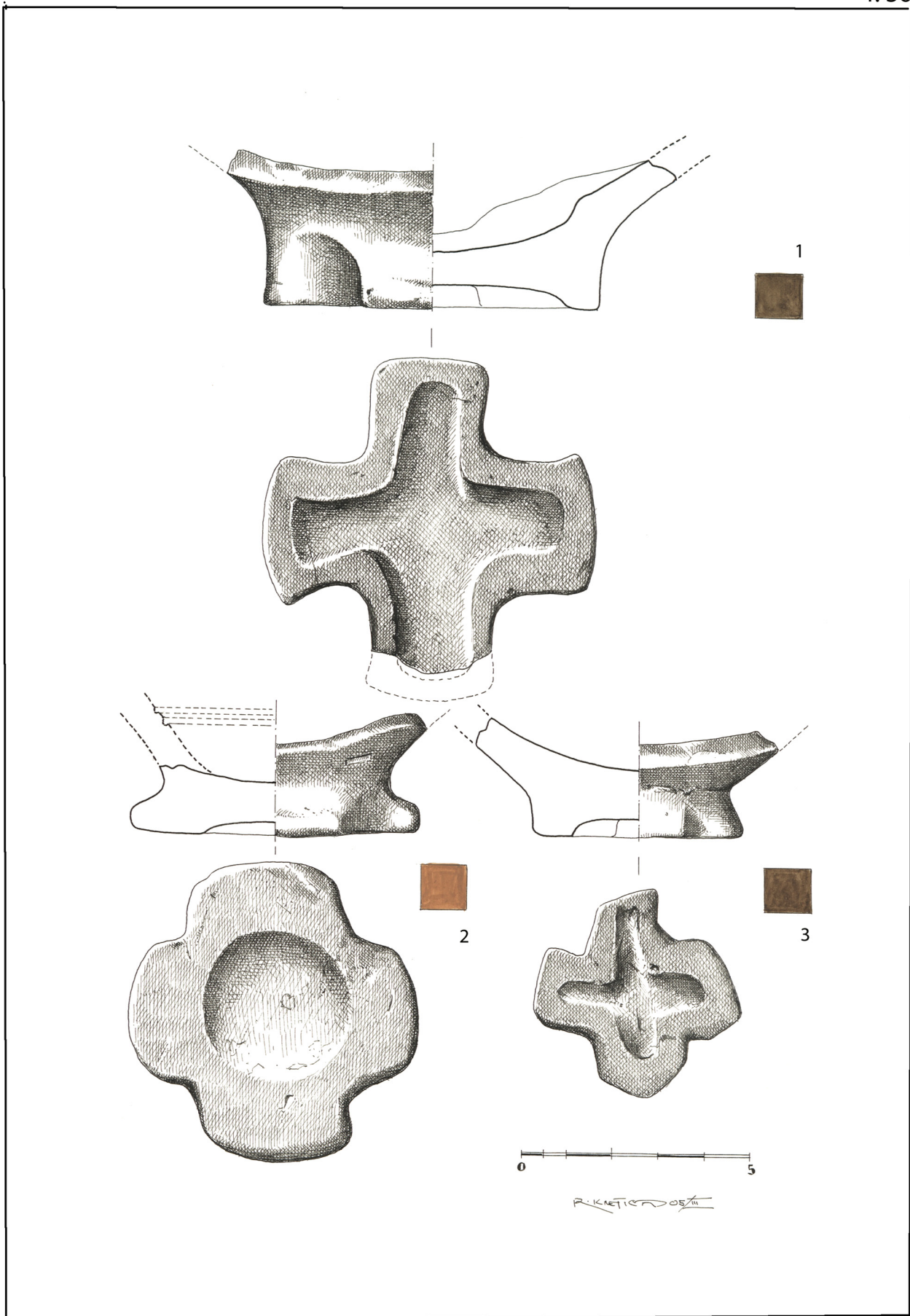
T. 33

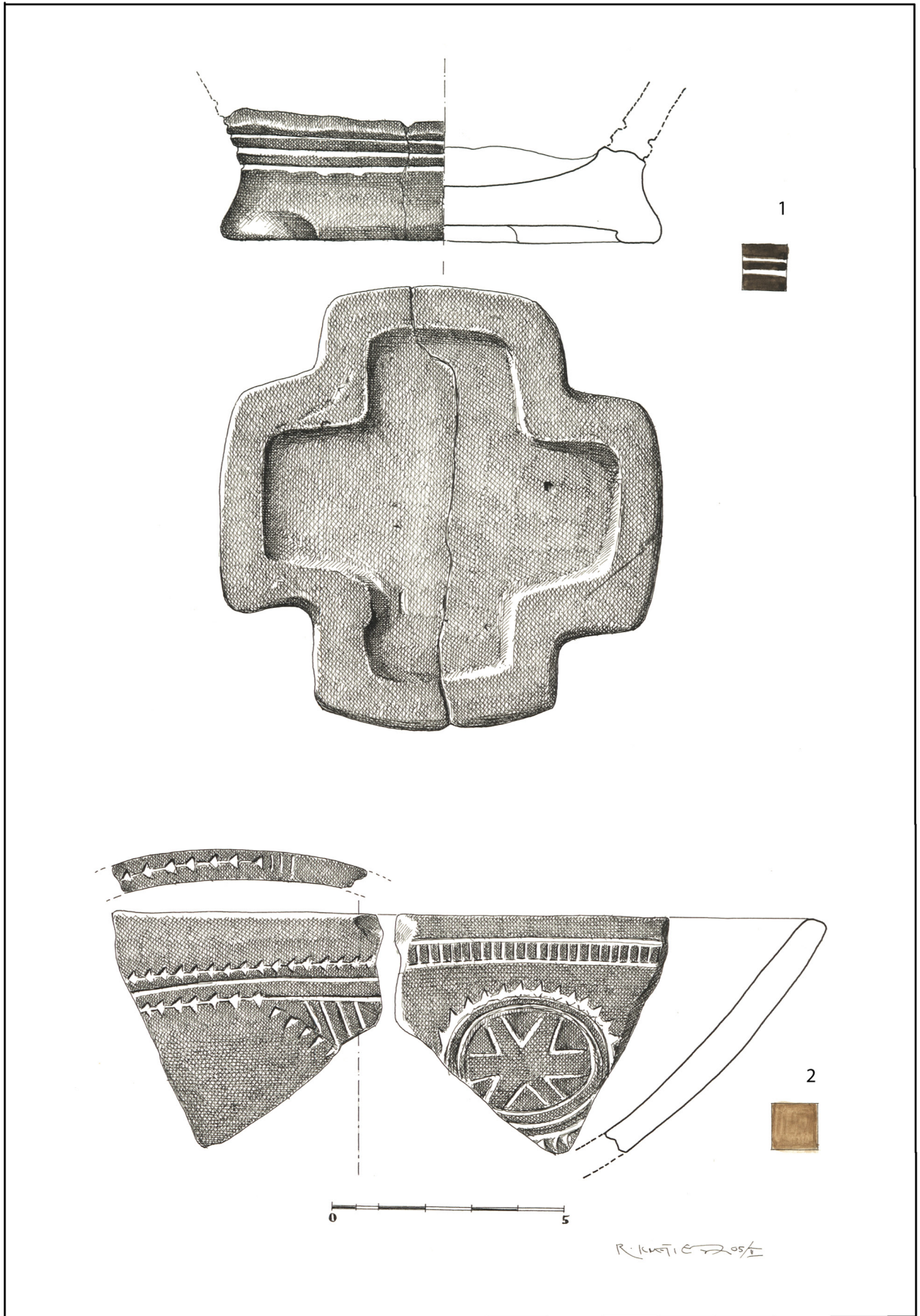

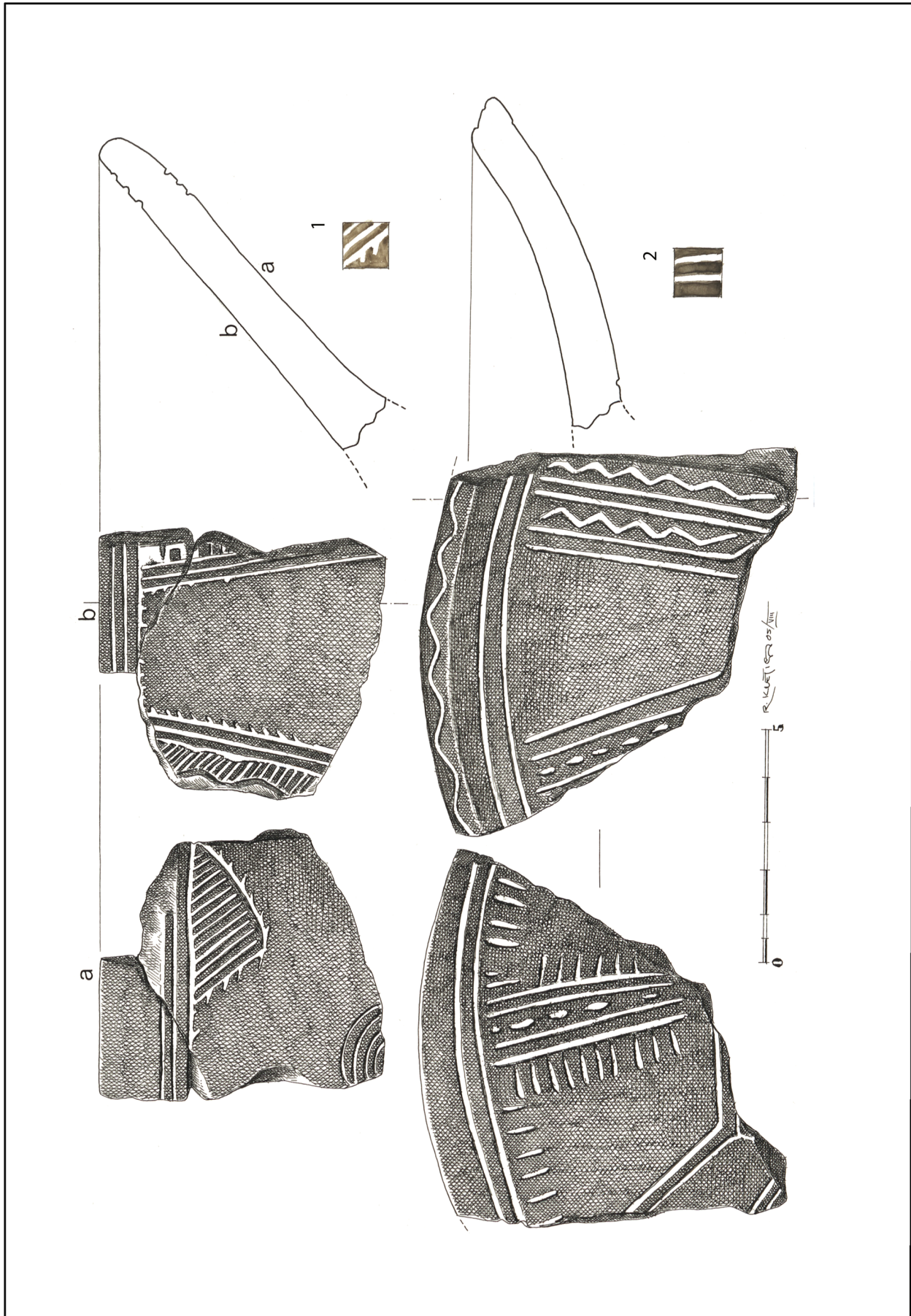
T. 35

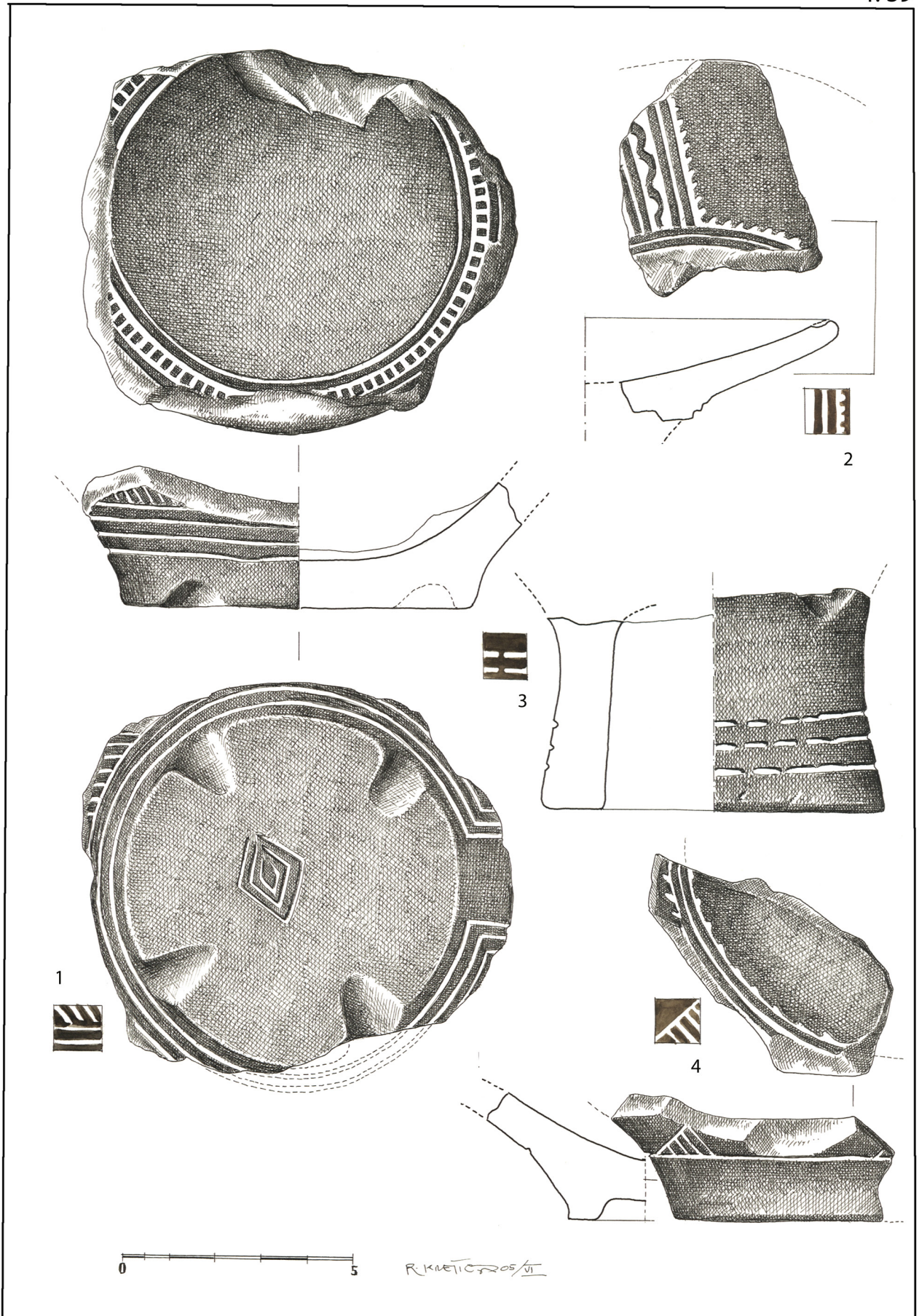

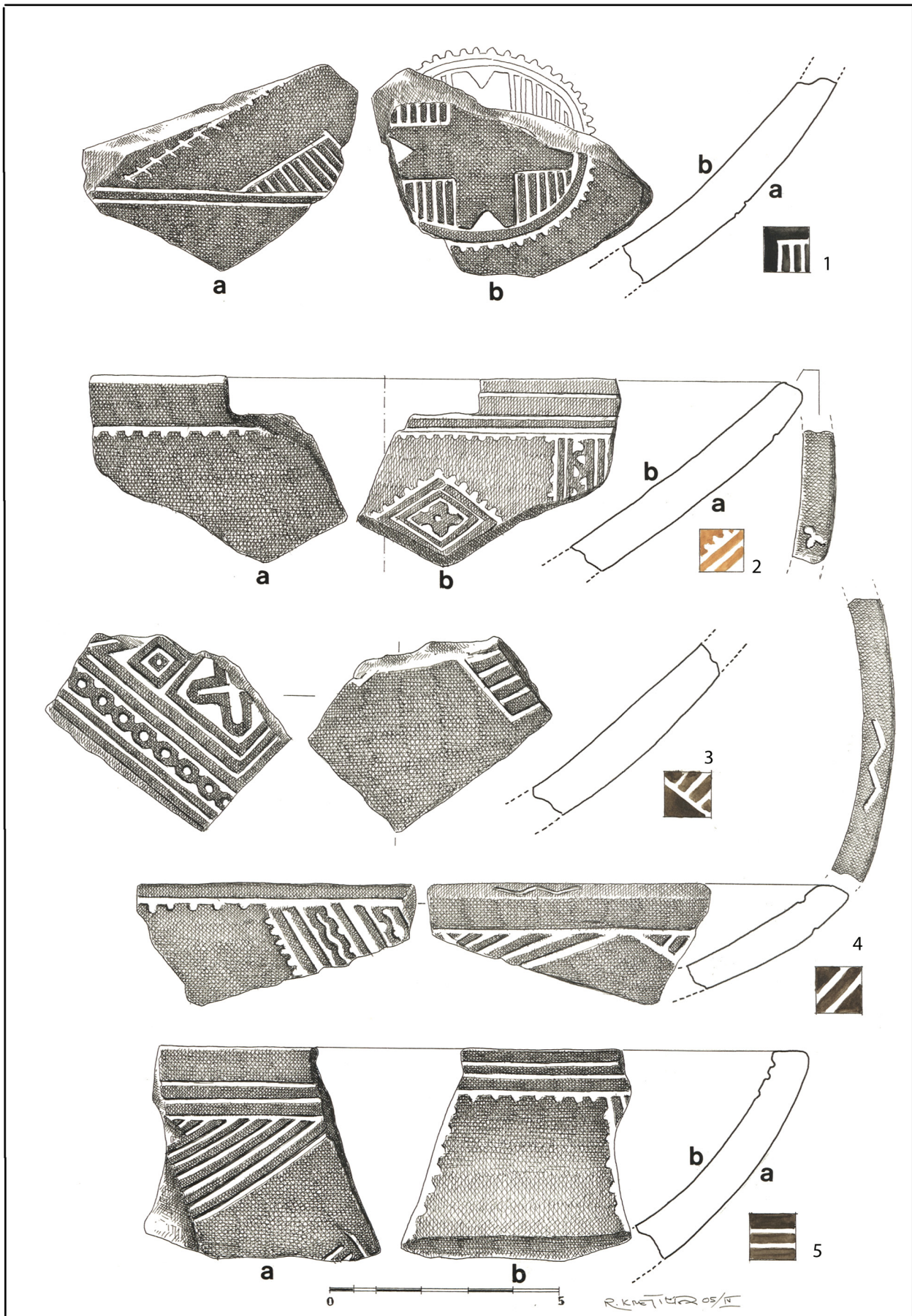

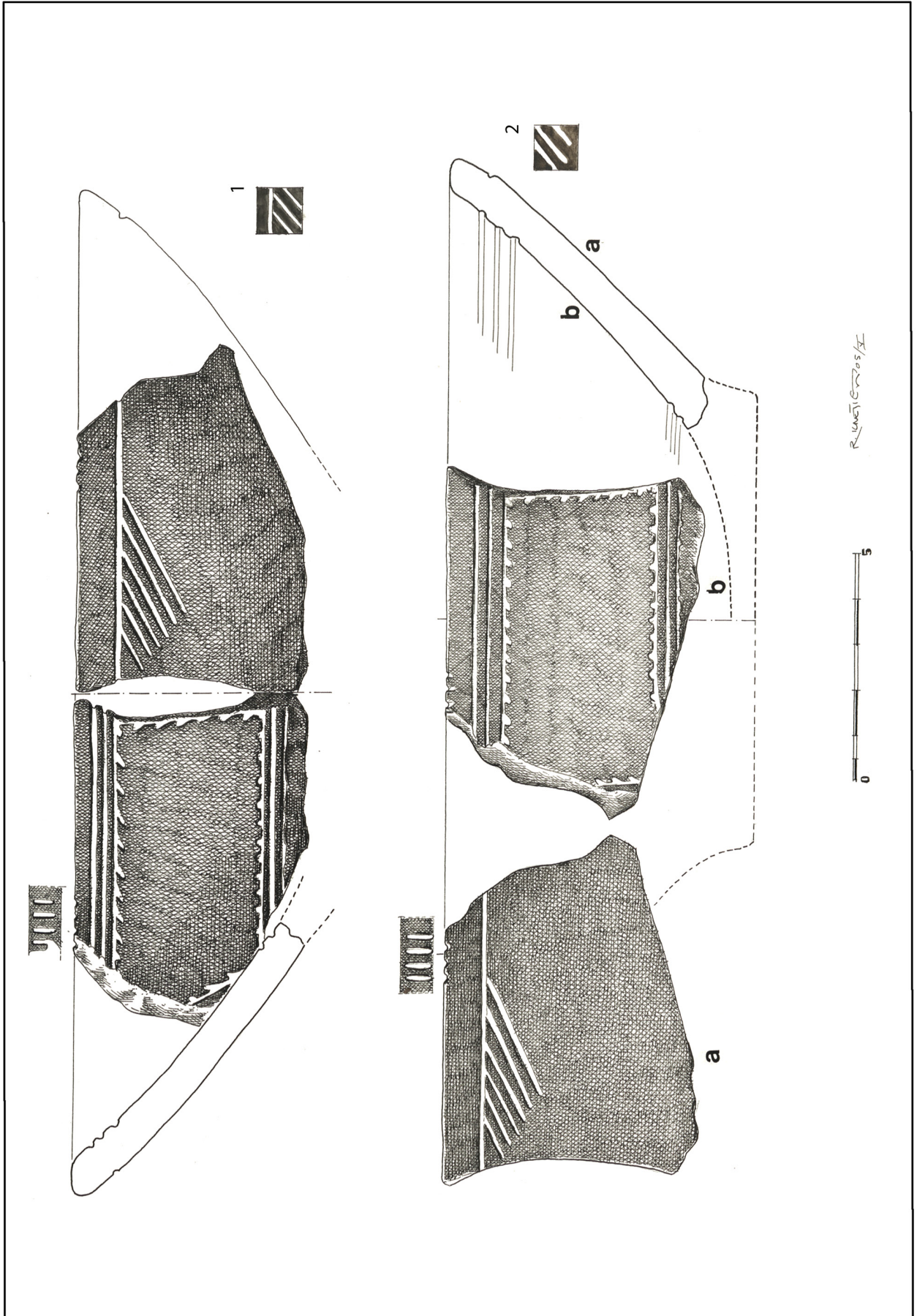
T. 37

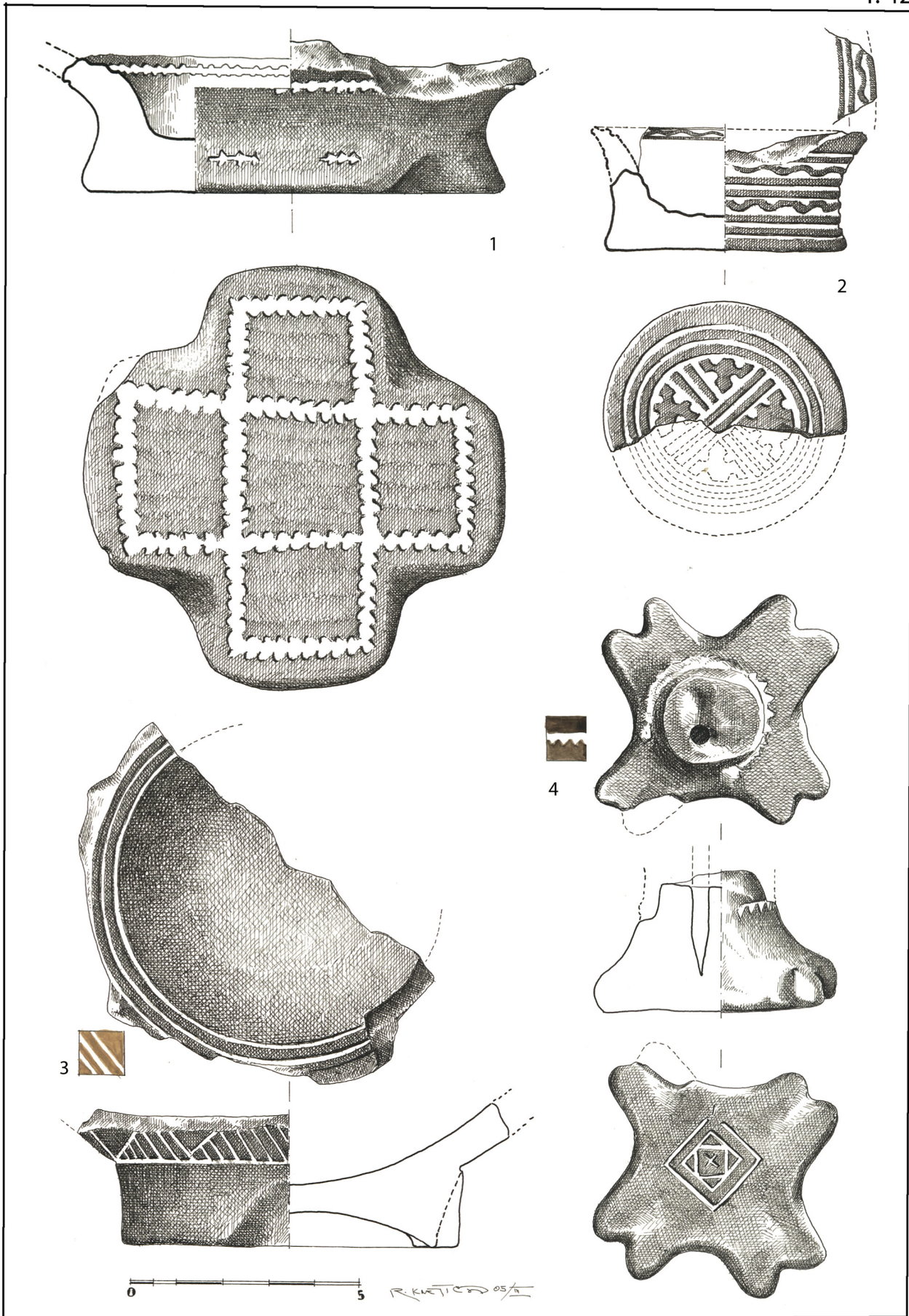

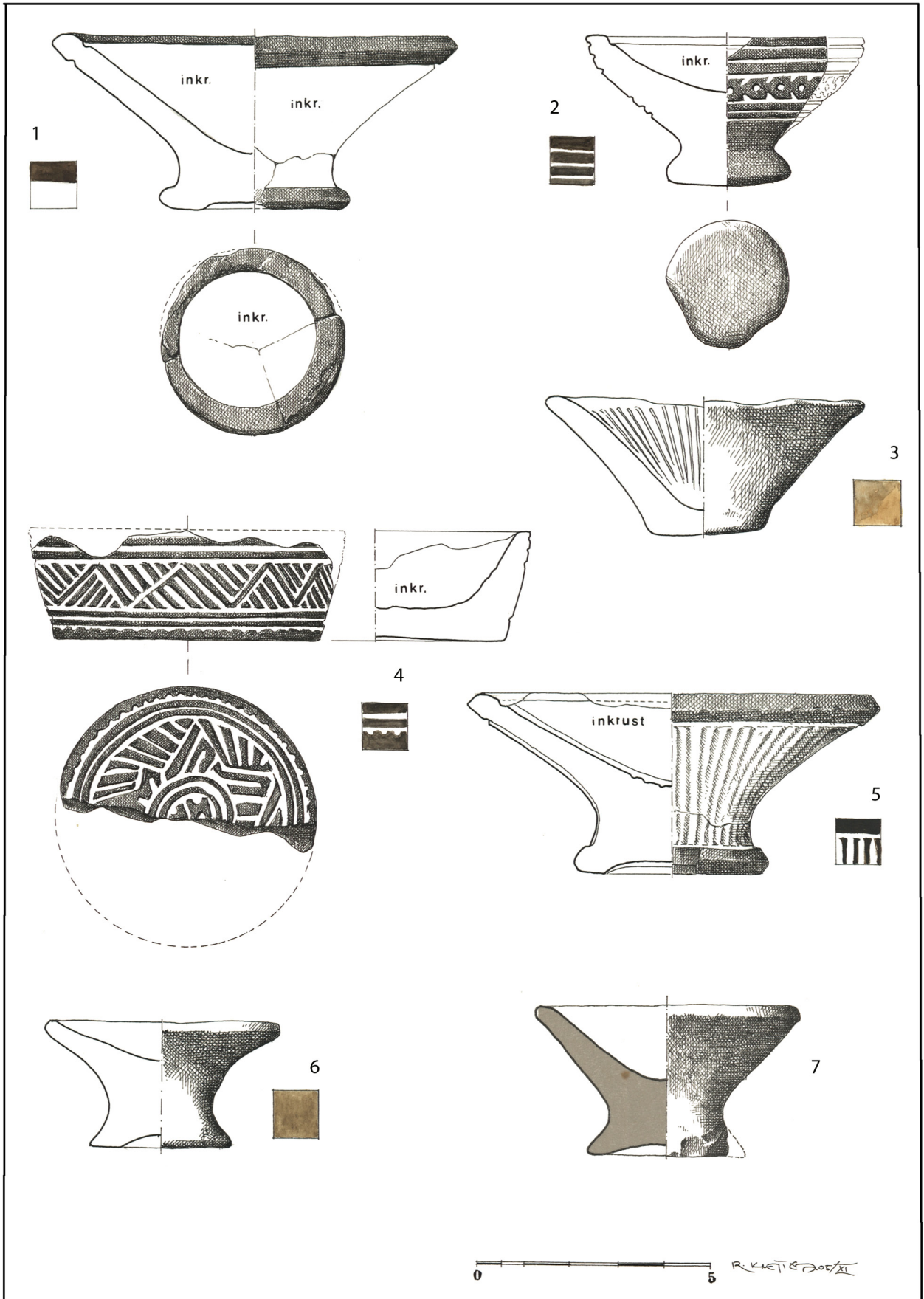

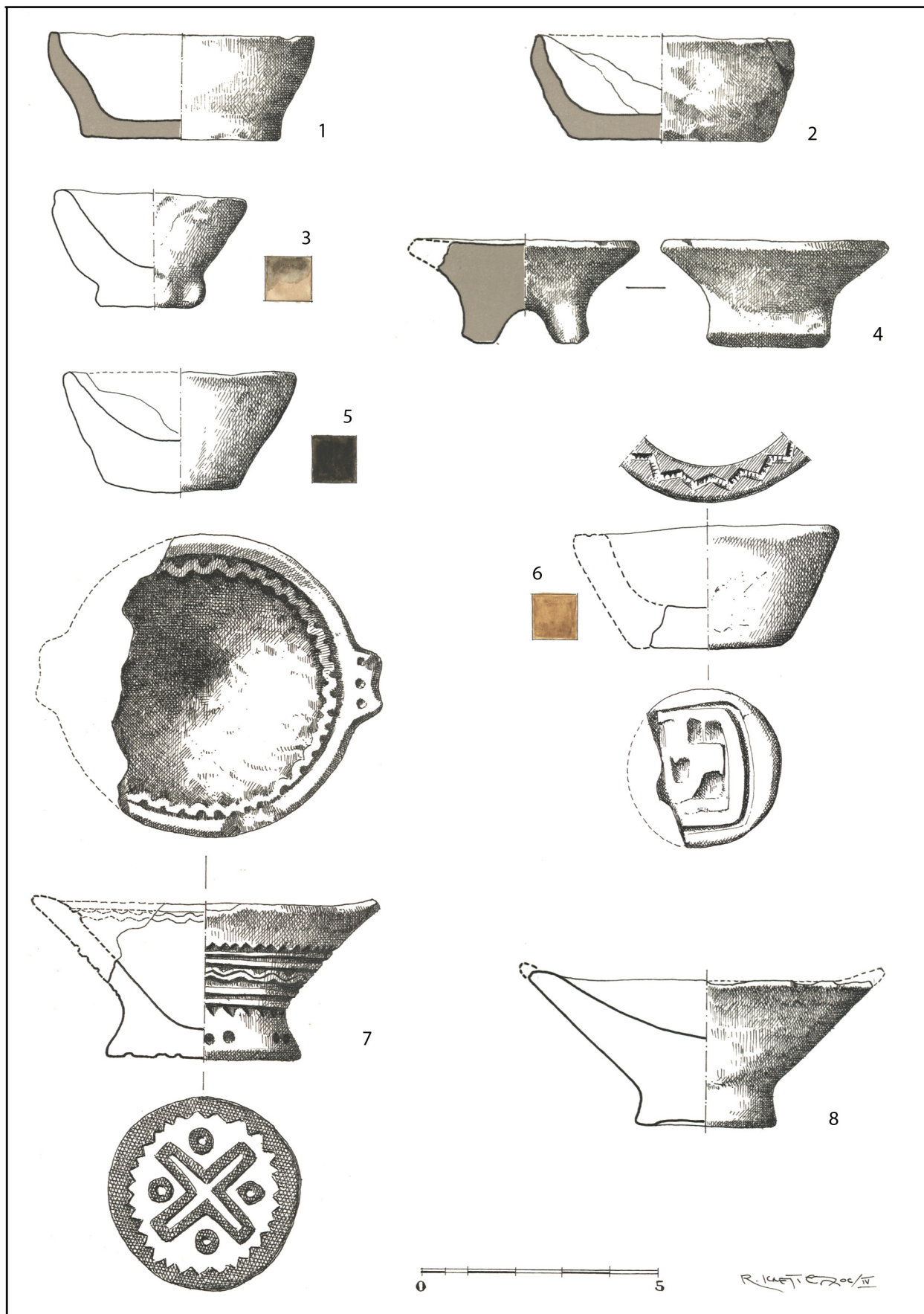

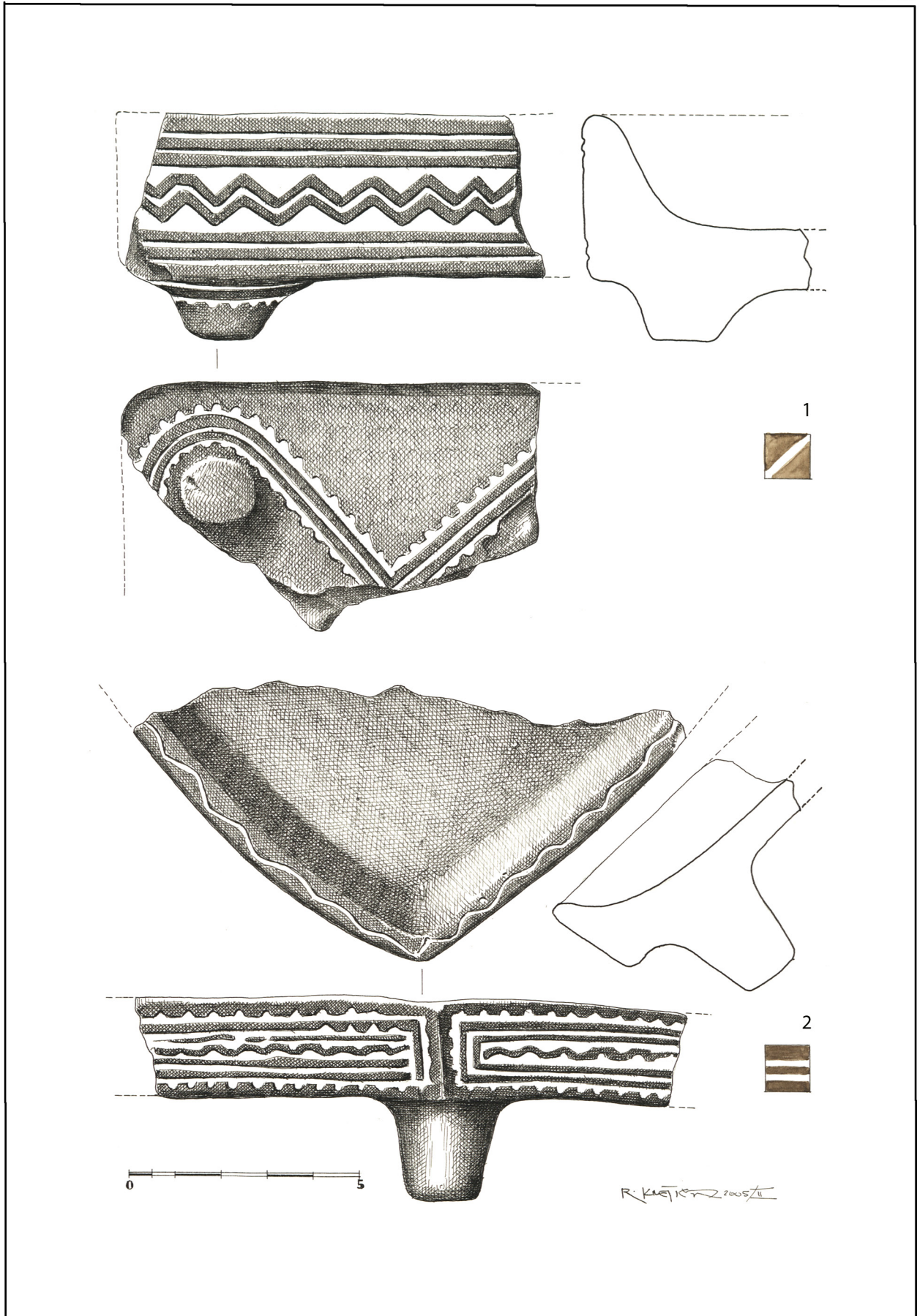

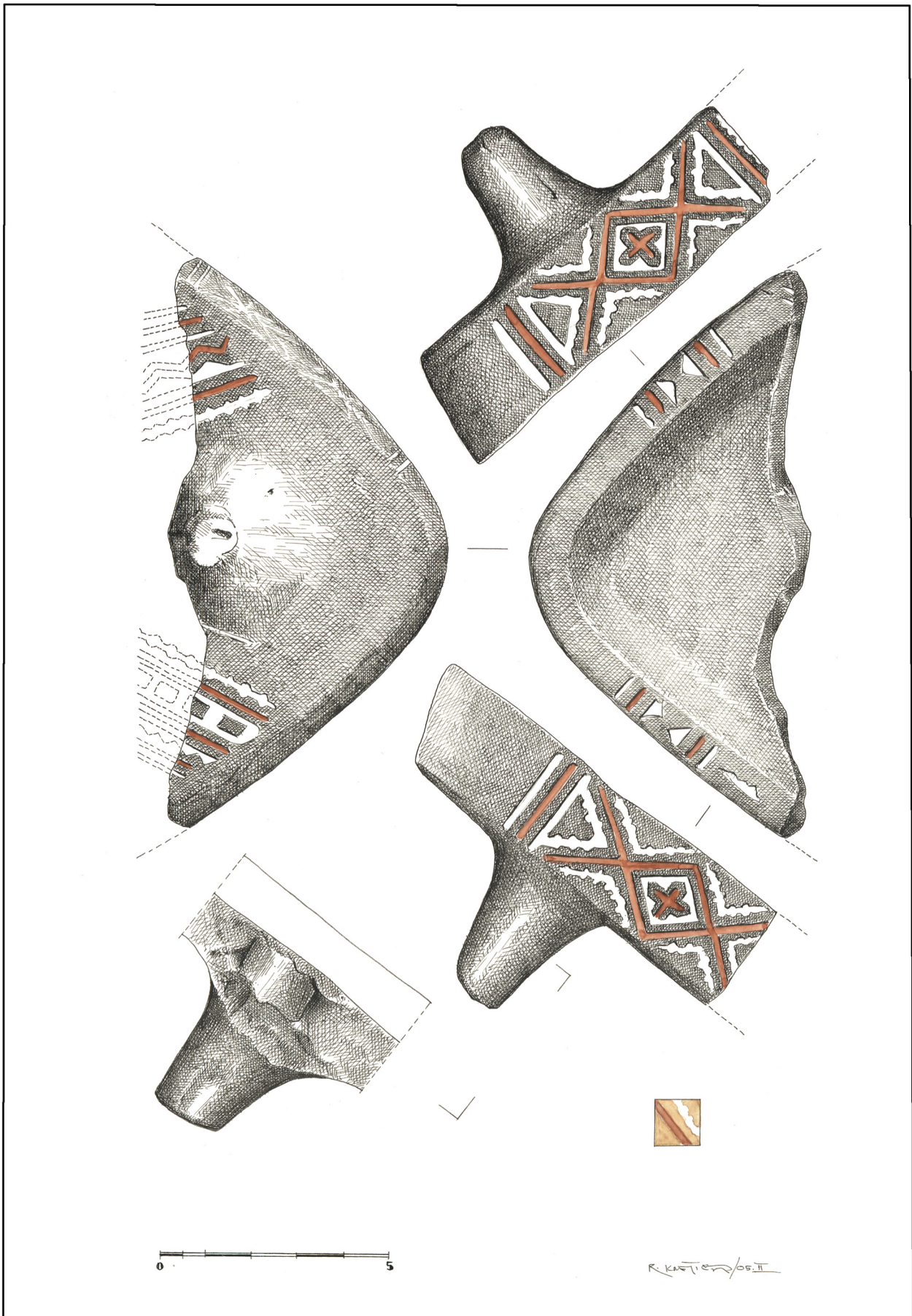
T. 43

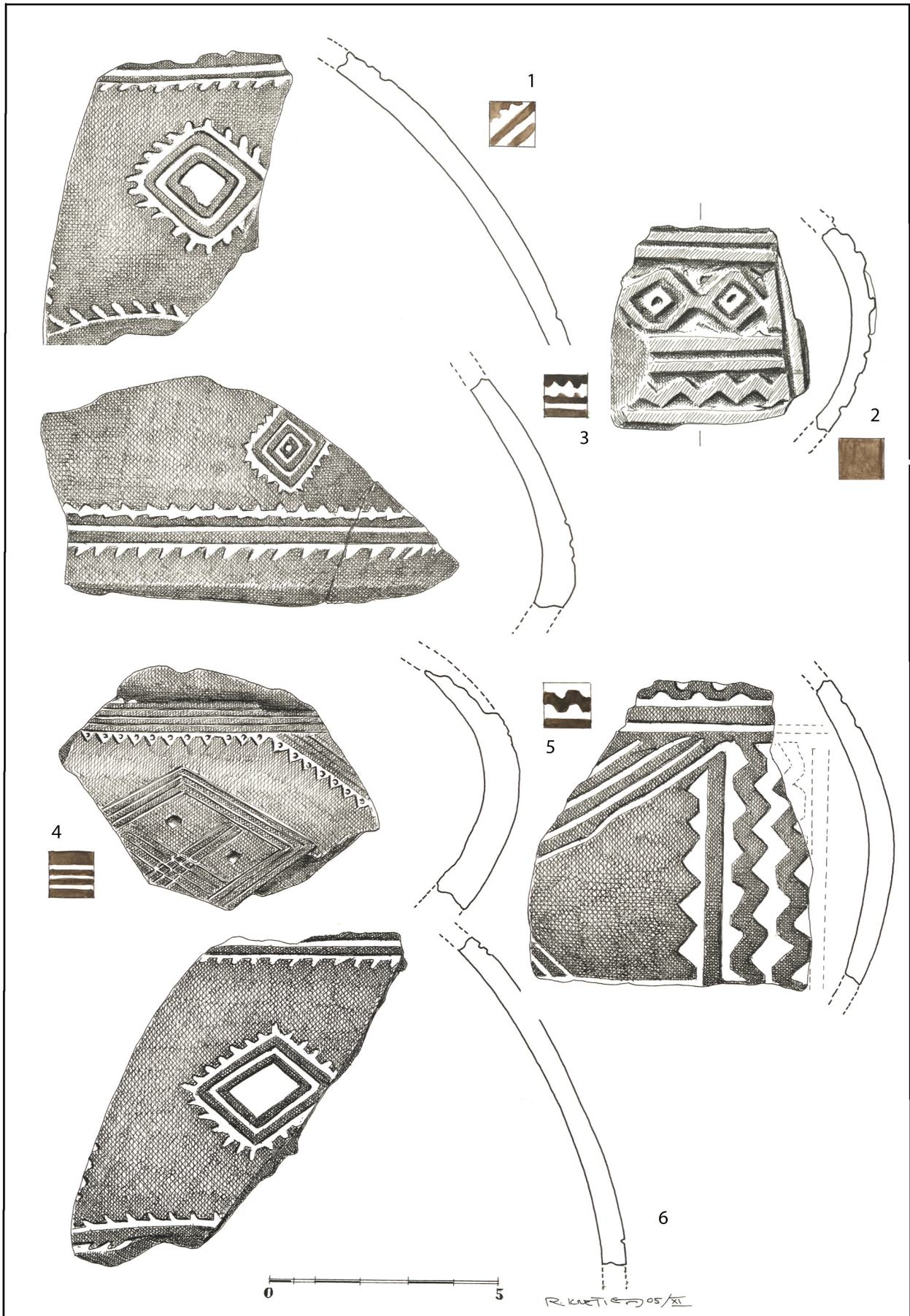
T. 45

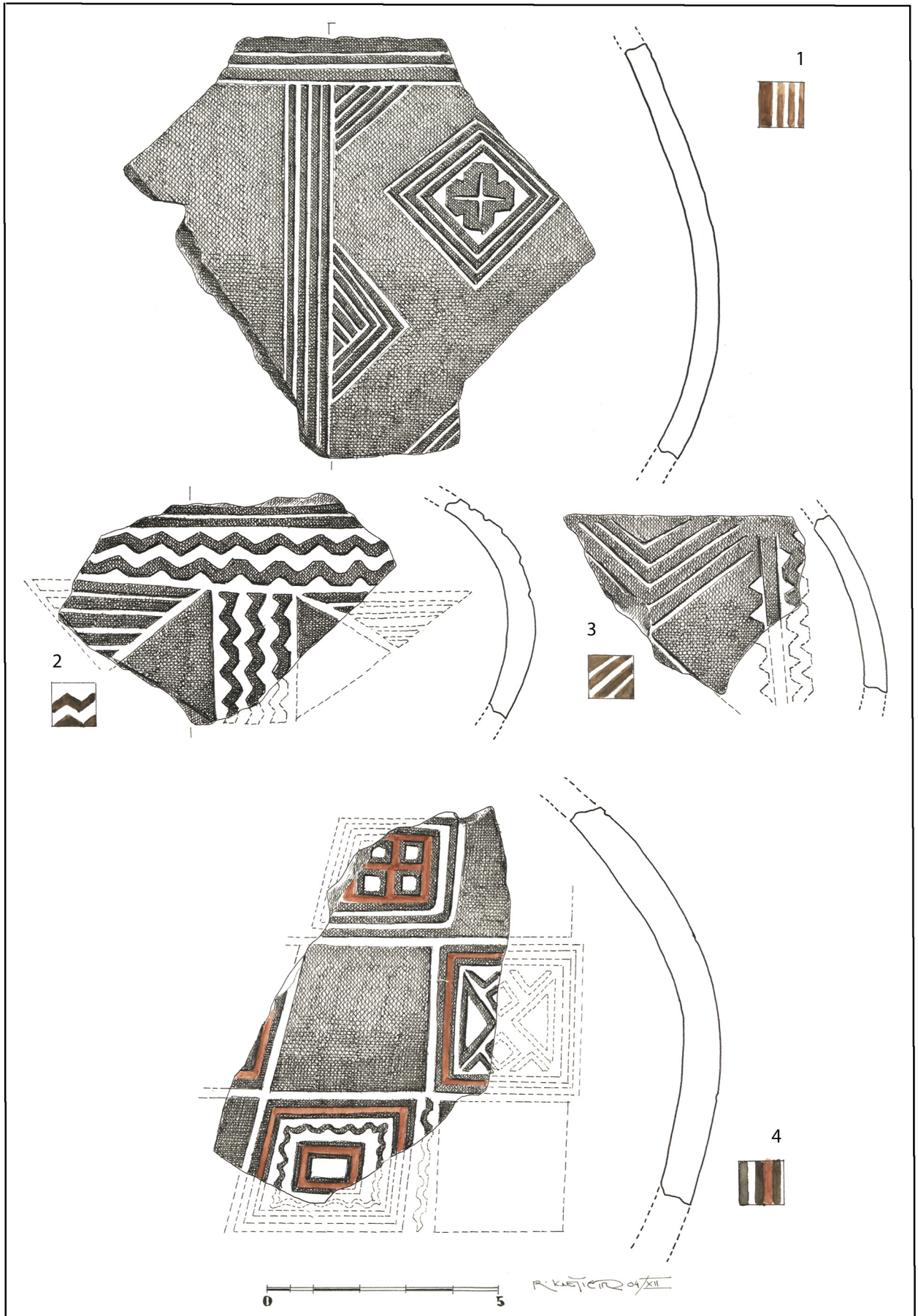

T. 47

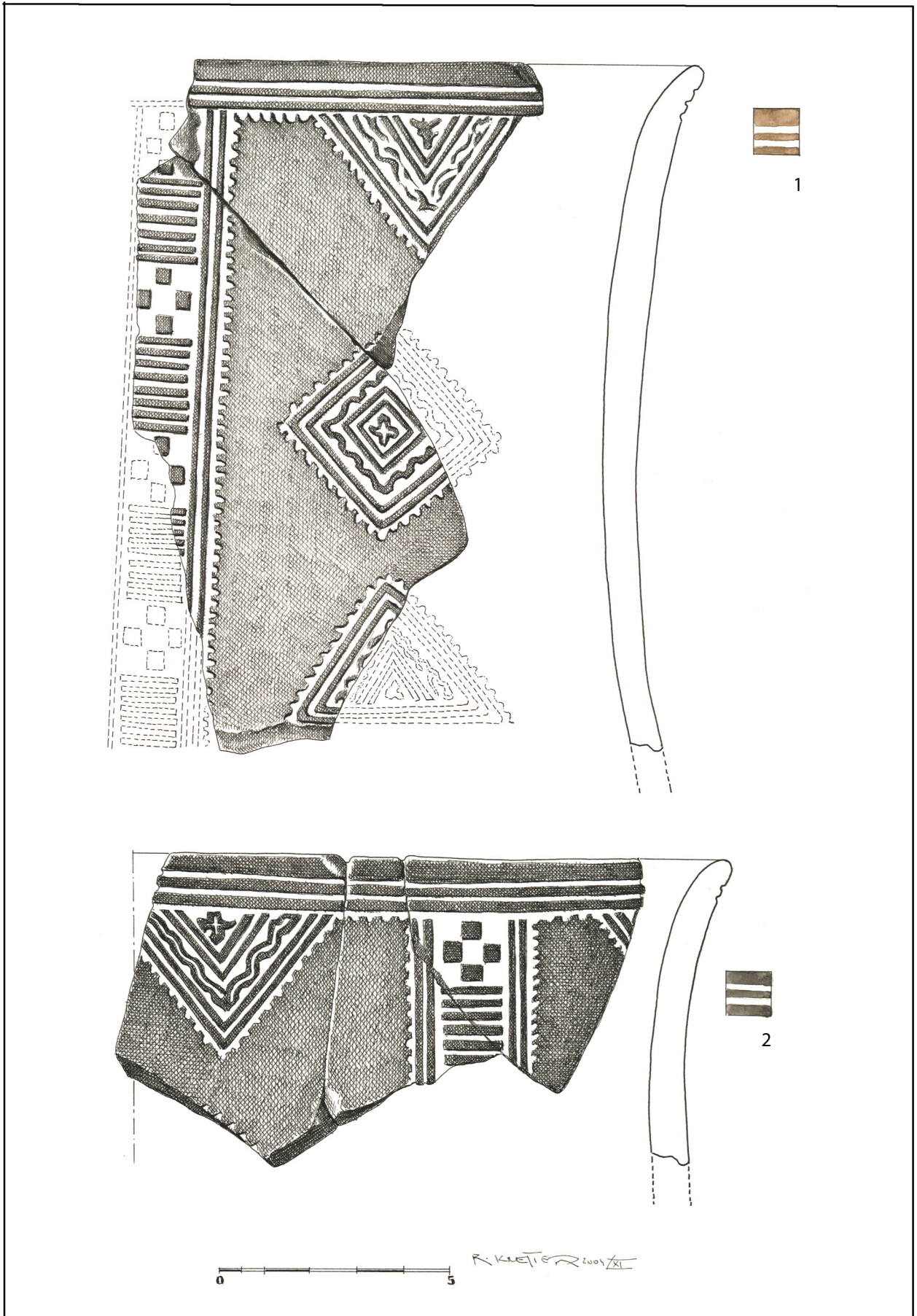

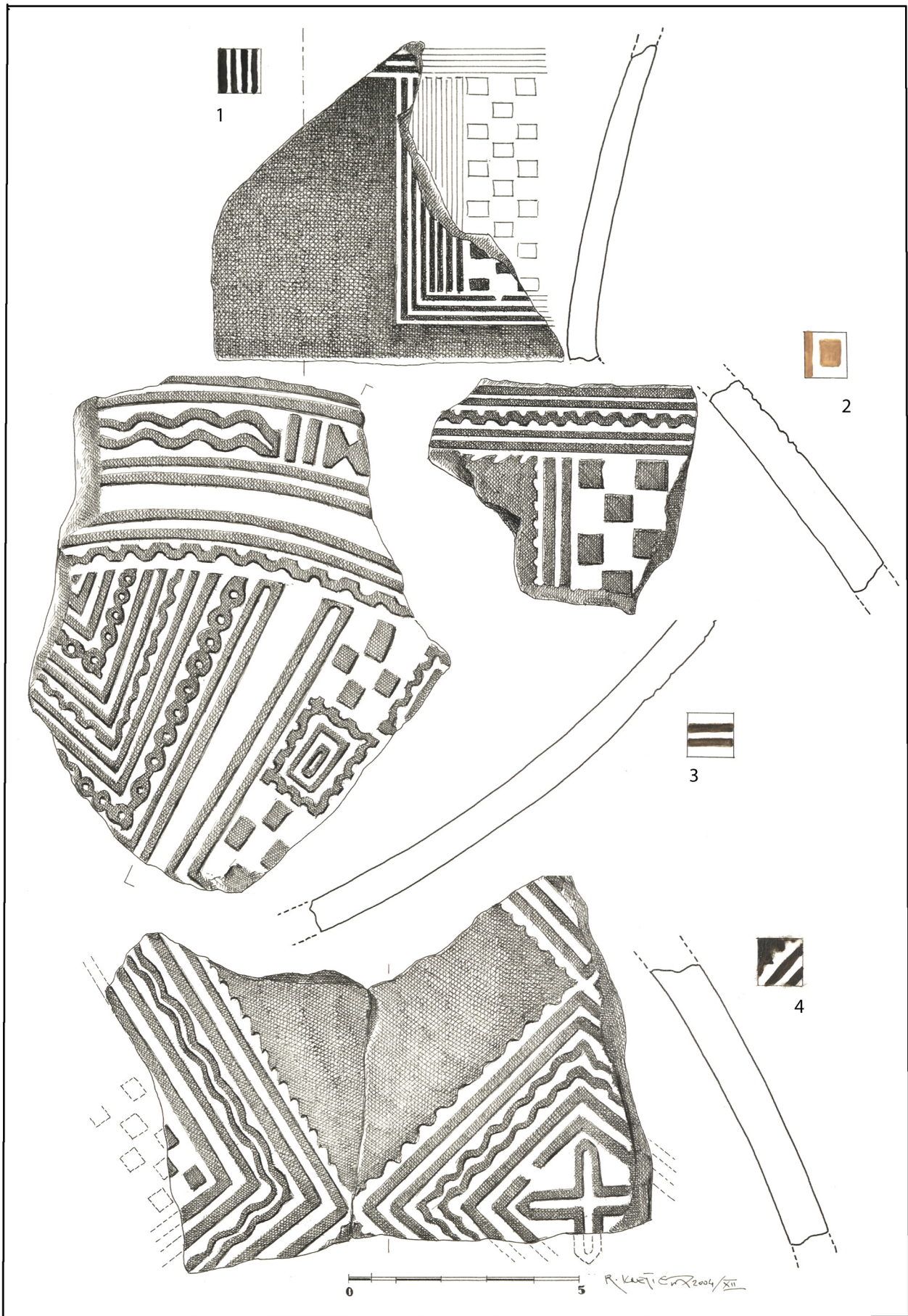
T. 49

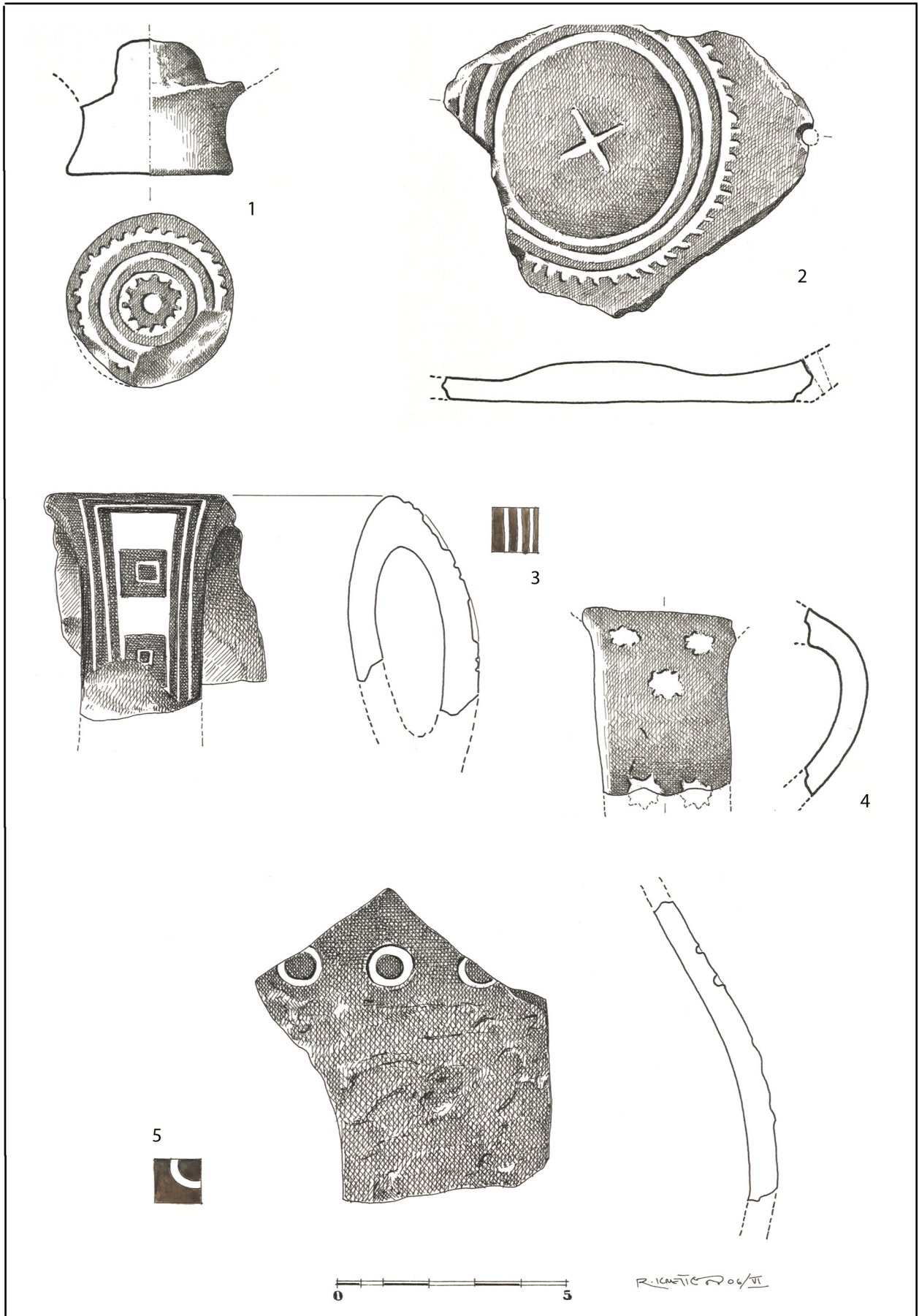

T. 51

T. 53

T. 54

